

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota 55239 sublit

Inventar 505108

miss
to his

Wm. Rose

Gene. 1948

MEMORII

14.0
581

E. LOVINESCU

M E M O R I I

1916—1930

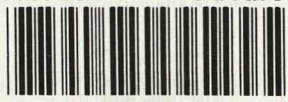
EDITURA SCRISUL ROMÂNESC
CRAIOVA

Biblioteca Universitară
Cota
Inventar 107796

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 55239 tablet
Inventar 505108

55239

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti

C505108

505412

I

Problema memorialisticii la noi.

Atât de înfloritoare în alte literaturi, până a fi devenit un element esențial, adevărată cale regală a literaturii franceze, de pildă, memorialistica și-a făcut o apariție târzie și sporadică în cadrele generale ale publicisticii române. Înainte de a începe, așa dar, firul *Memoariilor* întrerupt prin război, nu e fără oportunitate de a arunca o privire sumară asupra cauzelor acestei întâzieri.

Cum instinctul proprietății se desvoltă numai la adăpostul unui regim de protecție a ei, nimeni nu agonisește decît, pe deoparte, pe măsura siguranței posesiunii, iar, pedealta, pe măsura conștiinței transmisiunii ei în linie dreaptă. Instabilitatea vechiului nostru regim social și politic, regim, în care omul nu era

sigur că va strânge recolta sămănată, într'o țară stoarsă de Turci, de Tătari, de samavolnicia voivodală și de toate molimile devenite endemice, nimicind sentimentul prevederii materiale, economia publică nu se putea de cât resimți multă vreme. În urmă, tocmai când începeau să se pună bazele acestei economii prin organizarea unei burghezii naționale, cataclismul războiului a adus cu sine căderea verticală a monedei, adică neîncrederea în banul agonisit, și exproprierea rurală, adică neîncrederea în proprietate. Așa dar, în timp ce, la adăpostul unei protecții seculare, la popoarele apusene, economia s'a transformat într'o adevărată virtute națională, într'un semn sigur de civilizație, — în vârtejul atâtor vicisitudini istorice, încununate printr'o dublă spoliațiune, la noi, omul nu agonisește, ci trăește de pe o zi pe alta, în așteptarea neprevăzutului, care să-i poată da fără să aibă ce-i lua.

Dependența deprinderilor sufletești de anumite împrejurări de viață socială nu se poate urmări numai în categoria economică ci și în categoria altor preocupări intelectuale privite în genere ca dezinteresate, printre care, în prima linie, enumerăm și memorialistica. După cum

orice petec de pământ însușit presupune nu numai un instinct de proprietate, ci și siguranța ei și libertatea de transmisiune, tot așa orice pagină memorialistică include sentimentul continuității, nu numai la descendența apropiată, ci într'o linie seculară sau chiar perenă. Omul strânge avere pentru ocrotirea copiilor săi, fără să se gândească și mai departe; nu se pune însă să-și zugrăvească icoana vieții decât din convingerea, fie și subconștientă, a unei continuități de rasă. Vicisitudinile istorice, care au împiedecat crearea unei psihologii necesare economiei naționale, au împiedecat cu atât mai mult precipitarea condițiilor psihologice prielnice formației memorialistice. Precaritatea existenței poporului și, mai ales, a statului nostru în decursul veacurilor, punct de trecere al atâtor neamuri streine, și obiect de competiție al atâtor vecini hrăpăreți nu putea desvolta sentimentul continuității istorice. În astfel de împrejurări, cine să stea să-și însemne memorialul vieții sale, care presupune un cititor postum interesat prin solidaritate de limbă și de viață? În chip paralel, se poate, așa dar, conchide că, după cum siguranța proprietății a dus în Franța la instituția națională a ciorapului de lână, iar con-

știința duratei istorice a rasei a dus la
acea extraordinar de bogată literatură
memorialistică, prin care generațiile și
veacurile sunt strâns legate într'un inte-
res comun, tot așa nesiguranța proprie-
tății a dus, la noi, la atrofia spiritului de
prevedere și de economie iar lipsa de
conștiință a duratei în timp a împiede-
cat dezvoltarea unei specii de îndeletni-
cire literară, rezemată pe convingerea
robustă a eternității. Abia acum, în ulti-
mele decenii, prin consolidarea poporu-
lui nostru într'o expresie de stat viabilă,
prin crearea deci a condițiilor psiholo-
gice, memorialistica a început să se a-
firme ca o ramură posibilă a literaturii
naționale.

II

1. *Iluziile vieții literare după războiu.* —

2. *Sburătorul.* — 3. *Benvenisti.*

1. Firul povestirii acestui volum de *Memorii* nu se înoadă cu firul povestirii volumului întâi, întrucât, ca o soluție de continuitate, între dânsese se deschide hiatul celor doi ani de război fără viață literară și, prin urmare, și fără critică, posibilă numai în condițiuni de exercitare a unei acțiuni asupra publicului. La încheerea războiului și după atâtea iluzii desmințite mai târziu, din raționamentul că, odată cu lărgirea hotarelor politice ale țării, se vor lărgi și granițele ei spirituale, s'a trezit și iluzia unei vieți culturale mai sporită față de trecut. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a dovedit însă că, în realitate, sporului forței politice nu i-a corespuns și un spor cultural.

2. Unei astfel de erori de apreciere i se datorește, probabil, și apariția în primăvara anului 1919 a „Sburătorului”, a cărui inițiativă îi revine optimismului lui L. Rebreanu, ce crezuse a discerne momentul psihologic al publicării unei reviste în zeci de mii de exemplare, ajutat fiind în tratativele sale cu editorul și de d-nii I. Minulescu și Corneliu Moldovanu. Cum, după demersurile colective, se întorcea fiecare separat pentru a insinua: „Nu cred să-ți închipui că ai să scoți revista cu Rebreanu, când îl vezi atât de pornit pe căpătuială?” sau „Cu un om ca Minulescu, care se înfurie mereu și bate cu pumnul în masă, n’o să mergem nici trei numere” — neîncrezător în sinceritatea unei astfel de tovărășii centrifuge, editorul mi s’a adresat mie. Am primit, deci, conducerea revistei, moștenindu-i chiar și titlul *Sburătorul*, propus, după cât mi s’a spus, de I. Minulescu, titlu, de altfel, destul de oportun. Prin sensul mai precis al intenției de evoluție, dacă demersurile lansării *Sburătorului* n’ar fi fost într’un stadiu prea înaintat, eu i-ași fi preferat, totuși, titlul de *Discobolul*, pe care îl ofer azi tinerilor în căutare de titluri semnificative.

3. Ajuns la acest loc, n’ăși putea să

nu amintesc tot ce-i datorește literatura unui editor nu îndestul de cunoscut, d-lui S. Benvenisti, cu dragoste de carte și cu omenie față de condiția scriitorului român, căruia îi revin bună parte din jertfele apariției primului *Sburător*, nu dintr'un calcul greșit ci, dezinteresat, dintr'un sacrificiu voluntar consimțit. Tot inițiativei sale stimulente îi datoresc și eu normalizarea producției mele într'un ritm occidental de trei-patru volume pe an, după cum și scriitori ca Hortensia Papadat-Bengescu, F. Aderca, G. Bacovia, G. Brăescu, Camil Baltazar, Pompiliu Constantinescu, etc., îi datorează publicarea literaturii lor. Criza tuturor editurilor românești a răpus însă o activitate idealistă, din dezastrul căreia, material și sufletesc, nu voi să rețin decât lacrima omului atât de nobil vărsată pe eventuala depreciere a operei mele prinsă în ruinile casei sale de editură, — lacrimă, pe care o culeg pentru a o fixa, aici, în adamantul recunoștinței mărturisită public.

III.

1. *Faza a treia a evoluției mele critice: stilul.* —
2. *Limba: neologismul, expresia tehnică.* —
3. *Refacerea primelor ediții de Critice.*

1. Dacă nu intră în cadrul acestor însemnări de a povesti etapele *Sburătorului*, fixate, de altfel, în rezultatele lor pozitive, în *Istoria literaturii române contemporane*, sensul lor memorialistic mă obligă de a lega aici firul autobiografiei spirituale cu momentul analizei întrerupte în primul volum în preajma războiului. Oricât ar fi de greu de precizat rezultatele anilor fără ecoù ce i-au urmat, o inactivitate atât de prelungită nu putea să nu exercite, fie și latent, o influență determinată, pe care o voi cerceta, pornind dela elementele exterioare ale stilului și limbii și deci ușor de urmărit, din momentul apariției *Sburătorului*.

Voind să se modeleze după conversație, stilul *Pașilor pe nisip* era abrupt,

familiar, anecdotic, dialectic și, mai ales, prolix; nedisociind arta de natură, el pleca din iluzia imitației ei așa că, ținând să fie natural, își pierdea calitatea artistică. Faza a doua a primelor volume de *Critice* semnalându-se prin depărtarea dela forma abruptă a conversației și dela tonul dialectic spre o concepție pur estetică a criticei, stilul s'a destins în volute grațioase, cu tendințe lirice, stil odihnitor și, cu deosebire, clar și înflorit. Fără a mai sublinia demisiunea criticei de la adevărata sa funcțiune, prin lipsa lui de desen și densitate, un astfel de stil trada și mai mult absența în parte voită a ideilor generale. Prin influența latentă a celor doi ani de inactivitate, faza de după războiu se semnalează printr'o bruscă reacțiune împotriva acestei delicvescențe stilistice, unită, dealtfel, și cu întoarcerea spiritului critic spre fermitate și chiar spre dogmatism formal. Limitele impuse editorialului unei reviste mici nu explică atât conversiunea spre lapidaritate de expresie, pe cât o explică imperativul conștiinței unui verbalism înflorit și spongiuos de a se răscumpăra prin excesul contrariu al unui stil, în care nu mai există fraze cu articulări de coordonare și de subordonare, ci numai propoziții

simple, toate independente; în care chiar și aceste propoziții nu mai au o structură normală ci sunt eliptice. Pulverizarea cugetării în elementele sale și dislocarea expresiei în infimezimale au putut trece, astfel, drept densitate. Procedul e, desigur, vechiu, și iluzia tenace, dar, susținut cu insistență mai mulți ani, și exemplul meu trebuie să fi contribuit la sporirea contagiunii unei stilistice dezarticulate ușor de urmărit în publicistica zilei. Abuzul de elipsă dovedește, de altfel, că această falsă lapidaritate nu pornește atât din nevoia clarității cât, dimpotrivă, din calculul sugerării profunzimii prin tulburarea apelor clare ale cugetării. Noua tendință a mai fost, probabil, ajutată și de o lungă frecvențare a lui Tacit, a cărui influență stilistică se caracterizează nu numai prin expresie eliptică ci și prin abuz de gerundive rostogolite dur și masiv ca roțile carului lui Salmoneu peste miticul pod de aramă, prin abuz de prescurtări participiale, larve de ablativ absolute latinești, iar, în topică, prin așezarea, logică altfel, a circumstanțialelor înaintea principalelor.

2. Odată cu această revoluție stilistică se mai realizează și o altă revoluție pur lingvistică. Faza de dinainte de războiu

se caracterizase prin tendința spre purism, nu atât sub forma arhaizării și a slavizării limbii, cât prin ocolirea sistematică a neologismului până la înlocuirea lui prin perifrază. Concepția arbitrară a unei „limbi literare” delimitată prin „puritatea” ei constituie și azi unul din falșii idoli ai tinerilor scriitori români, care, prin evitarea termenului propriu duce, în realitate, la o expresie lipsită de precizie și de autenticitate. Iluziunii puriste i se datoresc, în parte, și atacurile aduse limbii lui Galaction, deși, în cazul său, prezența neologismului era agravată prin banalitatea ziaristică și prin asocierea lui cu alte cuvinte arhaice dăunătoare unității stilistice. De îndată după războiu, reacțiunea împotriva acestei concepții se deslănțue tot brusc cu violența sclavului eliberat, ce-și isbește cu ostentație lanțurile; departe de a fi ocolit prin perifraze edulcorate și diluări stagnante, neologismul e căutat pentru a fi restaurat în drepturile lui; în locul unui idol detronat, se înscăunează, astfel, un altul deopotrivă de prejudiciabil. Excesul de neologizare se mai manifestă și sub forma abuzului expresiei tehnice. Din confuzia criticei cu literatura, în prima fază aproape nu exista un stil critic diferențiat. Readusă

acum în hotarele ei și ocolind voluntar efectele exclusiv literare, critica se folosește de o terminologie proprie, tehnică, cu garanție de precizie științifică. Cu tot abuzul și ostentația ei, explicabile prin același sentiment de eliberare dintr'o formulă spongioasă, conversiunea criticei dela literatură la știință reprezintă un rezultat pozitiv și apreciabil. Fără a fi creat, după cum se afirmă uneori, terminologia criticei actuale, mi se poate, așa dar, recunoaște o contribuție personală sub raportul tecnicizării expresiei devenită azi obligatorie pentru noua generație critică.

3. Semnele trecerii brusce dela o formă de expresie la o alta cu totul contrarie, adică de la literatură, imagine, grație, prolixitate, permeabilitate, purism lingvistic, la lapidaritate, densitate reală sau aparentă, elipticitate, tecnicizare, neologizare, nu se găsesc numai în articolele din *Sburătorul* și deci în întreaga serie de *Critice* de la volumul V până la al IX-lea, ci și în ediția a doua, refăcută, a primelor patru volume de dinaintea de război.

Nu e vorba de așa zisele „revizui” din volumul al patrulea, ce au produs

prin ambiguitatea expresiei interpretări, din care reaua credință polemică nu era înlăturată, ci numai de remanierea pur formală a textelor noiei ediții, deși unii critici au văzut în ea și revizuiți de fond. Revizuirea în sine a unui text constituie o problemă cu fețe diferite; odată publicat, cei mai mulți scriitori privesc textul ca definitiv cu atât mai vârtos în domeniul criticei, unde e și un document; fie din impasibilitate față de destinul propriei sale opere, fie dintr'o conștiință mai mult istorică decât artistică, fie, mai ales, că și-a găsit încă din tinerețe formula ultimă a expresiei sale, după patruzeci de ani Maiorescu, de pildă, și-a republicat articolele fără să le fi adus cea mai neînsemnată schimbare. Cu o revoluție atât de bruscă de la o formă la alta, și cu o conștiință mai mult artistică decât documentară, și în continuă evoluție, eu m'am condus de alte norme, făcând să participe edițiile succesive la variațiunea concepțiilor mele stilistice; o astfel de atitudine nu trebuie privită însă ca un semn de ușurință și de instabilitate, ci, dimpotrivă, ca un semn de conștiință artistică și de pasiune a realizării de sine în orice moment dat prin suma experiențelor acumulate. Învinuirea unor critici de a fi găsit în ele

și variații de fond, se risipește prin faptul că însăși concepția mutației valorilor estetice implică principial și revoluția valorilor critice, anulată numai în parte de forțele inerției ce împiedecă adaptarea sensibilității critice la noile forme artistice... Cum asupra tuturor scriitorilor noștri contemporani am revenit de mai multe ori și, mai ales, în *Istoria literaturii române*, eventualele variațiuni aveau unde se manifesta în toată libertatea exprimării, fără necesitatea acomodării inutile a unor texte vechi. Nu în principiul refonței formale a primelor volume stă, așa dar, viciul acestei noi ediții ci în lipsa ei de realizare: privită acum, ea trezește impresia unui strat de flori devastat de un bombardament. Fragila pastă vapoasă, inconsistentă, grațioasă a jocurilor spirituale s'a deformat fără ca, în schimb, să fi câștigat în densitate, în intelectualitate, în autoritate. Transpusă într'o stilistică masivă, lapidară, voit și pretențios eliptică și obscură, rămasă încă foarte vizibilă, lipsa de substanță intelectuală trezește sentimentul special al dezarmoniei dintre formă și fond, comparabil celui resimțit în fața spectacolului penibil al unui om, care ar simula mari sforțări musculare pentru a ridica o ghiulea de cauciuc.

IV

Faza a treia a evoluției mele critice: 1. Evoluția impresionismului.—2. Dogmatismul formal.

1. Ca procedeu tehnic această critică se prezintă sub forma impresionismului de dinainte de războiu, adică a unui impresionism, a cărui dinamică stă mai întâiu în capacitatea izolării unei singure impresii, fundamentale și generatoare și, apoi, în posibilitatea de a o comunica prin procedee pur literare sau, cu alte cuvinte, într'un proces de simplificare urmat de un altul de amplificare. Pentru a ajunge la impresia elementară, la nota de bază sau muzicală a operei de artă, nu există de cât calea intuiției, a cărei prezență consacră pe critic; posibilă în principiu, când nu e întovărășită de o sensibilitate estetică sigură, după cum se poate vedea în cazul „științei literaturii”, calea analizei duce la rezultate contesta-

bile. Intuită, adică transplantată din conștiința artistului în conștiința criticului, această notă muzicală ar rămâne acolo, armonie adormită în strunele unei vioare, dacă, la rândul său, criticul n'ar avea putința de a o comunica cititorului, prin cele două procedee întrebuintate succesiv, și anume: în faza de dinainte de războiu, prin procedeul pur literar al transmiterii impresiei prin mijloace exclusiv artistice, adică al încadrării ei într'o serie de elemente capabile să o sugereze, împins până la crearea unei specii de critică, vapoasă, inconsistentă, fadă uneori, alteori cu înscenări dramatice, totdeauna în căutare de inedit de prezentare, cu flori poetice, fie ele și de confecțiune. O dată cu faza a doua caracterizată printr'o reacțiune față de efeminarea și edulcorarea stilistică de până acum, se schimbă, în acelaș sens, și procedeul de amplificare și de redare a impresiei critice și, în loc de a fi exclusiv artistic, fără a renunța, de altfel, la intenția expresiei literare, el înclină spre intelectualizare și, ne mai ocolind sistematic ideile generale ca elemente caduce, cum făcuse înainte, le caută acum, raportându-se la dânsese, pentru a produce nu numai o sugestie ci a trezi și o convingere. Că aceste mijloace sunt

imperfecte, agravate fiind și de deficiențele stilistice amintite, nu e în discuție, deoarece scopul rândurilor de față nu stă în precizarea realizărilor ci în schițarea intențiilor.

2. Conversiunea spre intelectualizare întovărășindu-se cu nevoia afirmării, era firesc ca unii critici să vadă în mine mai mult un dogmatic decât un impresionist. În sensul explicațiilor de până acum, nu este însă o contradicție între impresionism și dogmatism, întrucât, simplă tehnică limitată la două mișcări, impresionismul poate fi instrumentul critic al unor spirite mai mult sau mai puțin dogmatice, cum a fost, de pildă, cel al lui Faguet și chiar al lui Taine: căci ce este acea *facultate esențială* (*la faculté maîtresse*), la care voia să reducă el psihologia scriitorului pentru a explica opera de artă, de cât metoda impresionistă a reducerii impresiilor la o singură notă de bază, muzicală, generatoare? Că mergea spre dânsa pe cale analitică e o chestiune secundară, importantul stând în faptul că o căuta, o izola și apoi o transmitea prin mijloace pur literare. În acest sens, nu impresionismul este antitetic dogmatismului, ci scep-

104.796

1177
BIBLIOTECA
1881

ticismul sau relativismul estetic. După înlăturarea confuziei, nu e mai puțin evidentă prezența unei evoluții a impresionismului de dinainte de războiu spre o formă nouă. Am indicat încă din primul volum al *Memoriilor* natura scepticismului celor două etape de la început ale unei critice reduse la un joc spiritual, inutil, fără consecințe, valabil numai prin esteticul său. Odată cu intelectualizarea, cu tecnicizarea fazei de după războiu, era fatal să dispară și regia insuportabilă a acestui scepticism subdivizionar, prin ridicarea lui treptată spre un relativism estetic pur principial, ratașat la teoria cunoașterii. O atare evoluție restabilește în drepturile sale afirmarea, limitând-o, bine înțeles, la un câmp de experiență proprie fără legătură cu vre-o certitudine transcendentă. Schimbarea de ton produsă de necesitatea autorității a fost, totuși, luată drept dogmatism. În afară de certitudinea critică a „științei literaturii” practică la noi, cu rezultate cunoscute, numai de d. M. Dragomirescu, dogmatism, ca fond, înseamnă raportarea la un principiu stabil deși arbitrar, la un „ideal” literar realizat într’o epocă socotită clasică sau chiar și în alte epoce. Dogmatismul lui Brunetière, de pildă, stă în

raportarea la clasicismul veacului XVII, după cum dogmatismul lui Lasserre stă în raportarea la antiromantism sau cel al lui Paul Souday la rațiune. Privită printr'o astfel de prismă, în activitatea critică a acestei faze nu se află nici o urmă de dogmatism; mai târziu numai, în faza modernismului, s'ar putea constata existența unei infiltrații dogmatice în afirmarea principiului de diferențiere, și deci de învoire a expresiei artistice, fără ca ea să fi luat însă niciodată un caracter de excluzivitate; în afirmarea teoriei genurilor literare din *Istoria literaturii române contemporane* s'ar putea deasemeni identifica elementele unui dogmatism înfrânat de relativismul fundamental și de un oare care spirit de ponderație, ce înlătură confuzia direcției unei linii cu însăși linia, a tendinții cu realizarea. Oricât de temperate ar fi, nu-i mai puțin adevărat că aceste principii conțin indicația precisă a nevoei de certitudine, singura care, în definitiv, susține demnitatea criticei în cadrul unor ocupații serioase. În afară de ele, chestie formală de ton, dogmatismul se resoarbe într'o expresie categorică, într'o afirmare, bine înțeles cu nimic asemenea certitudinii transcendente, — și care e și necesară, — întrucât, re-

— dusă la o problemă de persuasiune, critica se valorifică printr'o autoritate recuperabilă numai prin siguranță de atitudine și de expresie: adevăr recunoscut de la început, dar aplicat mai târziu, instinctiv, în cadrele evoluției generale a spiritului meu... Autoritatea n'am căutat-o însă în imutabilitatea unor principii, cum a căutat-o, de pildă, Gherea în principiul social, sau d. N. Iorga în principiul etnic, sau după cum o caută alții în principiul etic; n'am căutat'o nici în principiul diferențierii, nici în principiul genurilor literare, afirmate mai apoi, fără a fi însă ridicate la criterii absolute, ci într'un ton de siguranță izvorât dintr'un gust literar, failibil, negreșit, dar încercat, prob și decis, în limitele experienței proprii. Intrând în compoziția criticei mai mult ca un factor psihologic, se poate spune, așa dar, că un astfel de dogmatism este de natură formală.

V

Faza a treia a evoluției mele critice: 1. Spiritul pamfletar. — 2. Expresia abstractă. — 3. Ordonanța.

1. Una din poziții'le cele mai statornice ale acestei critici rămâne încă atitudinea împotriva spiritului pamfletar, fenomen caracteristic al culturii române, a cărui explicație stă, probabil, în faza ei de evoluție, ce-și găsește în el expresia firească a unor pasiuni transformate în act înainte de a fi trecut prin zona deliberației intelectuale. Chiar când atitudinile ideologice au venit de aiurea, sub raportul estetic, pamfletul s'a realizat la noi mai bine ca oriunde, și prin talente originale, uneori împinse până la geniu verbal, și prin posibilitățile unei limbi susceptibile de mari virtualități de creație... Fără a-i contesta, așadar, valoarea estetică și recunoscându-i chiar de a fi scris poate pagina cea mai originală a

literaturii noastre, spiritul pamfletar constituie totuși un principiu de anarhie morală. Săparea întregii noastre vieți publice nu pornește, în genere, de altfel, cum s'ar crede, dintr'un simț de dreptate ultragiată sau dintr'un aprig sentiment de reînoire spirituală ci din necesitatea conștientă sau instinctivă a răsturnării valorilor sociale, a anarhizării vieții publice pentru a produce o confuziune, din care n'ar putea de cât trage profite; în sânul unei societăți, unde totul e prezentat ca fiind în descompunere, corupția proprie își găsește o diversiune, o scuză, și chiar un scut.

Pătruns de aceste considerații și scrupule de ordin moral, fără a mai aminti și de revulsia instinctivă față de orice exagerare, nu mică mi-a fost mirarea când m'am văzut la rândul meu tratat ca pamfletar... După primul sentiment de uimire, mi-a fost însă ușor să discern elementul de adevăr al acestei învinuiri, întrucât, practicat în dublul proces al unei simplificări și al unei amplificări, impresionismul conține virtual însuși germenele pamfletului, adică al caricaturii bazate pe surprinderea trăsăturii dominante a fizionomiei morale sau fizice, pentru a fi evidențiată prin izolare și prin accentuare. Numai în a-

cest sens și critica mea e pamfletară; respectul tuturor valorilor, simțul demnității personale, conștiința ordinii morale diferențiază însă profund un procedeu pur artistic de un principiu de anarhie socială.

2. În timp ce, evoluând într'o lume de realități și de personalități, prin vehiculul unei imagistice colorate, viguroase, fără simțul de reținere, pamfletul și-a creiat o expresie de o rară plasticitate, stilul criticei mele, mai ales în epoca de maturitate, stil mat, alb, se manifestă printr'o evidentă ocolire a imaginii, printr'o tendință tot atât de fățișe spre abstractizare.

Cu alte cuvinte, în timp ce stilul pamfletar reprezintă scoborîrea voluntară în materie și pitoresc, sfortșarea stilului acestei critice se îndreaptă în sensul creației unei expresii eliberate de reziduurile materiale, expresie bazată pe întrebuințarea termenului propriu, autentic, contribuind, astfel, la elaborația unei limbi precise, lucide, intelectualizate, în tendința operei săvârșite de veacul al XVIII în evoluția literaturii franceze.

3. Paralel cu spiritul de ordine morală, e de semnalat și spiritul de ordine for-

mală, sentimentul arhitectonic. Deși articolele din *Sburătorul* se desfășoară în cadre miniaturale și în factura lor se poate, totuși, constata simțul compoziției articulate într'o ceasornicărie de precizie: simț latin ce a organizat lumea și a sistematizat viața socială în articole de legi; nevoie de claritate, de înlănțuire în lucruri mari ca și în cele mici, pe drept constatată de d. Călinescu, de pildă, chiar și în cele mai vechi studii ale mele asupra lui Sadoveanu și Goga, în stratele operelor cărora analiza se coboară pentru a le reduce la o unitate, generatoare. Însăși metoda simplificării de la baza impresionismului răspunde, de altfel, necesității de unitate, și de organizare apoi pe un element izolat și considerat ca original. Dacă avantajile acestei dispoziții instinctive sunt evidente pentru oricine, nu trebuiesc tăgăduite și inconveniente: a sili haosul să intre într'o unitate arbitrară pentru a-l face inteligibil oricui, este o întreprindere nu numai temerară ci și parțială; cum orice organizare presupune de la sine eliminarea a tot ce ar contraria unitatea, operația are și pierderile ei naturale. Cu riscul, pe deoparte, al unor omisiuni destul de simțitoare, iar, pe dealta, prin confuziunea ce se face deobicei între claritate și su-

perficialitate, cu riscul de a părea elementară, organizarea aduce cu dânsa o austeritate spirituală, regretabilă uneori prin ton didactic vizibil în concluziile multora din articolele acelei epoci, dar încă excedentară față de ceea ce, sub pretextul complexității, reprezintă, de fapt, dezordinea și confuzia de cugtare și de expresie.

VI

Faza a treia a evoluției critice mele: portretistica morală.—2. Spiritul polemic.—3. Privire rezumativă asupra acestor faze.

1. Cum prin jocul celor două operații de simplificare și de amplificare, în nimic nu era în stare să se valorifice mai mult impresionismul de cât în portretistică, evoluția spre acest gen literar, în seria „figurinelor”, nu putea fi de cât firească. Fără să meargă până la deformarea pamfletară, incizivitatea observației reprezintă, prin definiție, o limitare și, într’o măsură oarecare, o injustiție necesară. Punctul de plecare al portretisticeii nu e în cunoașterea amplă a obiectului și nici într’o analiză care disociază și anulează ci în intuiția elementului creator al personalității; unitatea tonului răscumpără și aici omisiunile. Deși caracteristica acestor portrete stă în impresia categorică a egalității sufle-

tești, unii critici au văzut, totuși, în ele reziduurile nemulțumirii personale, care, prin însăși existența sa, le-ar fi pus într'o situație de inferioritate. Excluzînd orice competiție și pasiune, în realitate, axă a acestor figurine, ironia lor specială postulează o atitudine de consimțire indulgentă și de superioritate voită, dictată și de temperament dar izvorîtă și din calculul supravegheerii jocului factorilor sufletești în vederea eliminării rămășițelor impure; chiar când disprețuește, mulțumindu-se cu satisfacția unei altitudini platonice cu bază de resemnare, o astfel de ironie consimte. Specia ei e, de altminteri, o caracteristică etnică; unei jumătăți de mileniu de asuprire, poporul nostru nu i-a răspuns prin rezistență activă ci numai printr'o resemnare ce-și dă aere de superioritate morală; dușmanul n'a fost urît ci numai ironizat și ridiculizat. Dacă în competiția vieții o astfel de atitudine scoate din luptă și chiar declasează, în literatură, ocupație esențial contemplativă, prin stăpînire de sine, indiferență și concilianță, ea acordă o superioritate de poziție, al cărui unic și dezinteresat beneficiu nu ar fi drept să-l piardă.

2. Încă de la începutul activității mele publicistice am întâmpinat dușmăni și atacuri masive depășind conveniențele și contrastînd cu o atitudine obișnuit pașnică, deoarece, dintr'o repulsie categorică față de polemică, determinată și de concepția unei arte biruitoare a temporaliului prin transcendere și prin evitarea personalului, dar și prin lipsa de orice competiție, n'am răspuns de cele mai multe ori la aceste atacuri. Interpretată ca o insuficiență sau ca un dispreț, tăcerea nu putea de cît intensifica polemica. Apariția *Sburătorului* (1919) cu necesitățile lui săptămânale și mai ales apariția celui de al doilea *Sburător* (1926) cu o atitudine polemică afirmată categoric, făcându-mă să trec peste repulsiuni temperamentale și principiale, m'a silit la o polemică activă, în care absența pasiunii s'a dovedit a fi o armă eficace. Prin simpla ei atitudine de detașare și indiferență, ironia conciliantă constă într-un instrument polemic cu mult mai puternic de cît violența ce-și trădează slăbiciunea, și acordă o superioritate de poziție numai prin ton, în afară de orice considerație de amănunt asupra obiectului în discuție. Fără a fi abuzat, de altfel, de libertățile obișnuite și din sentimentul demnității personale

și al unei inutilități definitive, polemice, în care am intrat, s'au desfășurat, așadar, normal cu beneficiul de totdeauna al stăpînirii de sine asupra impetuoșității pasionale. Simțul exercitat încă de mult în a surprinde nota dominantă și îndemânarea de a o izola și amplifica nu-mi puteau de cât ajuta într'o artă, în care dublul procedeu al impresionismului se află în propriul său domeniu. Personajul psihologic al D-lui Caracostea, de pildă, e obligat să-și recunoască imaginea gravității vide, sub care a fost fixat cu destulă acumulare de amănunte, gravitate ce-mi amintește pe cea a fostului meu dascăl de școală primară ajuns, acum patruzeci de ani, consilier comunal. Pe când se întorcea, așa dar, odată acasă, pe o vreme de iarnă cumplită, avu nenorocirea să lungească pe ghețuș chiar în dreptul Primăriei; privind cu demnitatea ultragiată a funcției sale pe vardistul ce alergase să-i ajute, bătrânul cu cioc de vată rosti aceste memorabile cuvinte rămase până azi în urechea mea fidelă:

— Nu pune mîna, băete, pe autoritate — pentru ca apoi, prin penibile eforturi, să se ridice singur.

La această ironie detașată, conciliantă și rapidă, d. Caracostea a răspuns prin-

tr'o serie exagerată de articole violente, adunate apoi într'un volum sub titlul: „*Un mare critic modernist: E. Lovinescu*”. Cum nu există încă semnele grafice ale ironiei și, fără această indicație specială, ceea ce-i se pare cuiva „ironie” poate părea altora o afirmare serioasă, luni de zile a trebuit să am cu personajii grave, de altfel, ca și d. Caracostea, universitari sau academicieni, conversații echivoce.

— A, bine că te văd; țineam tocmai să te felicit, mă întâmpină, de pildă, odată un actual ministru.

— Pentru ce?

— Am văzut.... am citit... cartea aceea despre dumneata, „un mare critic modernist”. Așa da, domnule... Era și timpul să te răsbune cineva... să arate, în sfârșit, valoarea dumitale, care, mă înțelegei...

Am fost silit să înclin capul cu modestie.

— Și ce fel de om e autorul ăla... cum îi spune?... ..Caracostea?...

În fața posterității, mă văd din nou nevoit să mărturisesc că, pentru a nu-l face să roșească, a trebuit să convin:

— E un critic serios și cu simțul răspunderii în tot ce scrie.

— Se și vedea, de altfel, din cât am

citit, mormăi cu importanță actualul ministru.

Sper că din această istorioară polemisticii vor învăța că ironiile nu se fac pe coperta unei cărți, fără ajutorul contextului, pentru că din o mie de oameni ce văd o carte în vitrină, numai unul o citește.

3. În rezumat, se poate spune, așa dar, că în această primă epocă, activitatea mea critică s'a desfășurat în cadrele proprii mele sensibilități fără stimulul vreunei ideologii și chiar fără vreo atitudine precisă: epocă de „diletantism”, cu beneficiul desăvârșitei sincerități și congruențe cu sine însuși, cu posibilități deci de multilateralitate estetică pe poliedrul senzației — dar și cu suspiciunea trezită de orice schimbare dirimantă de autoritate critică; e epoca de impresionism afirmat printr'un relativism estetic teoretic și printr'o expresie unduioasă ce-i pune și mai mult în valoare nestatornicia. Oricare i-ar fi însă flexibilitatea, impresionismul se desvoltă și el în cadrele unui temperament și ale unei culturi: temperamentul purta semnele moldovenismului evident, adică ale solidarității cu pei-

sagiul și cu ascendența, o inhibiție a noutății revoluționare, un simț al organiculturii și al evolutivului; cultura de esență clasică nu putea decât să sporească echilibrul rasei prin echilibrul unei sensibilități exprimate în formele cele mai armonice. Lipsa de combativitate, specifică și ea rasei, m'a împiedicat, ce e dreptul, de la luarea unei atitudini ostile sau polemice față de curentele noi, iar repulsiunea pur principială față de orice ideologie literară a împiedicat teoretizarea notelor temperamentale ale sensibilității estetice; din studiul criticii acestei epoci se disting cadrele în care se dezvoltă cu o amplitudine și cu un ritm mai stăpân de sine, după cum se lămuresc și aversiunile din abținerea și refuzul înregistrării a tot ce frângea evoluția normală a literaturii noastre privită în organicitatea ei.

VII

Cercul «Sburătorului».

Dacă asupra sensului pozitiv al revistei *Sburătorul* în evoluția literaturii noastre de după războiu, am presupus prezența unui cititor îndestul de informat, n'o putem face în aceeaș măsură și cînd e vorba de cercul *Sburătorului* cu o existență cu totul independentă de apariția de scurtă durată a revistei. „Cercul” începe prin a fi un om, care din 1918, și-a luat asupra-și misiunea contestabilă a unei acțiuni literare orale, exercitată în fiecă după ameză fără nici-o exceptare; o ușă deschisă oricui, de orice vîrstă, de orice condiție socială, fără nevoia altei prezentări de cît aceea a unei încercări literare; atîta ajunge pentru ca pagina începută să fie dată la o parte, cartea în curs de lectură să fie închisă și ca două urechi să se

deschidă, atent, după circumstanță, unei poezii, unei nuvele, unui roman sau unei drame în cinci acte. În aceste condițiuni de bunăvoință principială față de orice începuturi și orice diletantisme, e ușor de presupus numărul vizitatorilor literari ce au trecut pe dinaintea mea, dela mici lucrători de tipografie, elevi de liceu, ucenici de cismărie, învățători, funcționari comerciali până la înalte fețe literare sau politice; toate iluziile și toate decepțiile au defilat, așadar, pe scaunul din față: tineri cu figura suptă, cu ochii iluminați, roși de febră și de tuberculoză, declamându-și, extatici, cu vocea cavernoasă, de dincolo, versurile testamentare; boemi lustruiți de mizerie, autori de piese nejuocate, gata să se scufunde în noaptea maniei persecuției, octogenari scheletici, debitând cu cleampăt de oase lucii lungi poeme istorice, scriitori naționaliști, autori de epopei anti-semite... toți urmărind iluzia artei, a gloriei sau aducând cu ei mizeria decepției și, mai cu seamă, toți crezând în scrisul lor, căci, dacă tactul social al unora te poate înșela asupra modestiei, o experiență îndelungă m'a dus la convingerea că oricine și-a realizat „inspirația” pe o foaie de hârtie o crede și definitivă. Am văzut, așadar, academicieni

contrariați declarându-se, ca semn de protestare, pur și simplu, „geniali” și nu’mi iese din minte un tânăr ovreiaș, cu o mână imobilă și cu o jumătate de gură paralizată, care, după diverse încercări infructuoase, prezentându-se cu o piesă într’un act, și văzându-mi puțină satisfacție, nemâncat poate de câteva zile, infirm, abia legându-și cuvintele, s’a revărsat, fonf, în exaltarea nopților nedormite și a „talentului” său ce, spre confuzia mea, nu va întârzia să iasă la lumină. Obștească și legitimă, înfrânată numai de conveniențe, încrederea în sine răsbate, astfel, la suprafață de ori câte ori e provocată de o deziluzie...

În afară de această defilare de fiecare zi, „cercul” *Sburătorului* mai înseamnă și ședințele duminicale, ce se țin de după războiu, cu unicul scop al lecturii de literatură inedită, în care, din spirit provincial, *Viața românească* dela Iași, ca și alte publicații, au văzut niște „reuniuni mondene” cu doamne ce leșină la frumusețile estetice impresioniste, ședințe, în realitate, strict profesionale, fără entuziasm și complezență mondenă sau sectară, dar cu o bunăvoință nuanțată cu destule rezerve critice, din care scriitorul lucid poate lua indicațiuni fo-

lositoare. Și prin stimulare și prin verificare de sine, într'o literatură lipsită de control anticipat, întrucât s'ar putea cita cariere literare din cele mai prețioase provocate de aceste ședințe, rolul lor e apreciabil. Cum însă orice producere în public determină, tacit, o clasificare, e firesc să trezească și anumite susceptibilități; neîntâmpinând succesul așteptat, câțiva din cititorii unei singure ședințe sau ai mai multora dispar, așa dar, pentru a reapare mai târziu, pieziș sau direct, ca dușmani personali în ziare și în reviste. Intrând în dialectica normală a forțelor sufletești, o astfel de atitudine trebuie însă înregistrată ca o reacțiune naturală și fatală.

În paginile ce urmează voi încerca să fixez fizionomia psihologică și uneori numai literară a vreo cincizeci dintre scriitorii perindați intermitent sau regulat pe la ședințele *Sburătorului*; faptul că mulți dintre dâșii militează și astăzi printre noi, stabilește, dela început, greutatea și limitele încercării, de vreme ce simțul strict al adevărului psihologic, singurul care dealtfel o îndreptățește, se lovește de obstacole mai mari decât cele obicinuite într'o astfel de întreprindere; aplecându-se apoi câteodată asupra u-

nor scriitori în plină formație, ochiul atent nu se poate întotdeauna crede autorizat de a fixa amănunte trecătoare, anulate de evoluția ulterioară. Portretistica practică în acest volum având, așa dar, a circula printre dificultăți crescute, rămâne pe seama cititorului de a aprecia dacă am izbutit să realizez sub o formă viabilă fuziunea observației tăioase cu rezerva expresiei cruțătoare și nuanțate.

VIII

L. Rebreanu.

Pe L. Rebreanu l'am cunoscut din primele timpuri ale sosirii sale din Ardeal, adică în 1909, când, lucru rar pentru un Ardelean, prin nu știu ce împrejurare, s'a anexat muribundelor *Convorbiri critice*, văduvite de cei mai însemnați colaboratori ai lor: un tânăr nalt, subțire ca un plop, de un blond fad, în culoarea vântului, după cum spunea un glumeț, cu gene albe, famelic și sfios ca un seminarist, fără personalitate și iradiere. Scria nuvele de un realism plat, cu subiecte echivoce, pe care, probabil, din lipsă de alt material, i le publica d. Dragomirescu, nu fără obicinuitul comentariu elogios asortat din fărâmele căzute dela masa de distribuție a porțiunilor de genialitate. Cu toate că acest co-

mentariu îi servește azi d-lui Dragomirescu ca indiciu de prevedere critică, îl găsim totuș aplicat cu uniformitate și ori-când tuturor scriitorilor ce, dintr'o împrejurare oarecare, au colaborat la vreuna din foile sale, după cum ne-o dovedesc, de pildă, rândurile următoare asupra tinerilor ce-l înconjurau acum câțiva ani la *Institutul de literatură*¹⁾: „O enumerare cât de superficială ar fi trebuit să cuprindă întâi pe d-na Constanța Marinescu, care, pe lângă admirabilul său studiu asupra *Postumelor lui Eminescu*, acum a scris un frumos și interesant volum asupra lui Coșbuc, singurul studiu asupra acestui poet până acum. Apoi pe d. Nicolae Rusu, care în teza sa de doctorat face racordarea între sistemul meu literar și cugetarea estetică germană și, care, în mânuirea ironiei critice va fi poate fără rival. Este apoi mintea limpede și condeiul fin, logic și plin de conștiința adevărului a d-lui Raul Teodorescu; gândirea filozofică și condeiul frumos dar necruțător al d-rei Constanța Valescu; pătrunderea metodică a d-rei Magda Popescu; cugetul limpede, care nu cunoaște idoli, al d-lui D. Murărașu; critica incizivă și fără teamă a d-lor Pompiliu Constantinescu și George Dumitrescu”. Cum

¹⁾ F. Aderca. *Mărturia unei generații*, p. 85.

dintre toți cei enumărați numai d. Pompiliu Constantinescu a dovedit talent și a făcut o carieră critică, nu se poate vorbi de o prevedere ce-l înglobează alături de „admirabilele studii ale d-nei Constanța Marinescu” și de „ironia fără rival a d-lui N. Rusu”... Oricum, e un fapt, că într’o epocă lipsită de reviste și fără altă mișcare literară decât cea a grupării dela Iași, Rebreanu a intrat, ca să zicem așa, în dependența estetică a „școalei noi” a d-lui Mihail Dragomirescu, prin a cărui stăruință și-a făcut loc și la *Ordinea* tachistă. Păstrez încă numărul acestui ziar cu primul său foileton, trimis acum douăzeci de ani la Paris, ce nu implica apariția unui viitor scriitor. Blondul semnatar de coloarea vântului nu te reținea prin nimic, nici prin scrisul său somnolent, nici prin persoana sa fără accent și cu preocupări pur utilitare. Incolo, neutralitate de atitudine isvorită dintr’o dură existență de privațiuni, din care nu cunosc decât ce ne-a povestit singur în *Calvarul*; relațiuni, de altfel, sigure, calme, afectuoase, fără primejdie de inegalități și de asperități; tip „secund” destinat unei confidențe unilaterale, fără obligația reciprocității, de o receptivitate neutră și complezentă, de care au abuzat mulți. Ca toți Ardele-

nii, cu excepția lui Goga, incapabil de expresie sau cu expresie frustră și greoaie, cea ce nu înseamnă tăcut în sensul lui Sadoveanu, adică de o taciturnitate totală, preexistentă, căreia, prezența în spate a patruzeci de volume de svon armonios și de poezie verbală, îi dă un aspect de măreție naturală și de superioritate transcendentă. Când consimte să înlătore cu mâna perdeaua tăcerii ce-l desparte de importuni ca și de prieteni, în dulcea lui moldovenească, melifluă și molcom lunecătoare ca apele Siretului, vorba lui Sadoveanu curge chiar, precisă în expresie, ponderată și legată printr'un fel de elocință persuasivă. Nu acesta e și cazul lui Rebreanu: tendința lui de a comunica sporită prin sociabilitatea vieții de cafenea e numai zădărnicită de sfortărea continuă de a găsi cuvântul potrivit; poticnindu-se, expresia lui se agață de toate cioatele drumului, de toate realitățile prozaice ale unui vocabular accidentat; voind de pildă să ne povestească odată, în plină sedință, partea filozofică a romanului său *Adam și Eva*, capacitatea de abstracție a expresiei scriitorului nu s'a putut înălța dincolo de „chestie”, „afacere”, „istorie”, „daraveră”, — pentru a se prăvăli apoi, istovită de sfortărea, la pământ.

Până la războiu, cu alte cuvinte, Rebreanu era mai mult un „om de litere”, de o specie destul de răspândită, de specia, de pildă, a lui Em. Gârleanu, în căutare de „combinații” fructuoase, ce se dovediau deobicei iluzorii; după războiu, am arătat împrejurările ce m’au făcut să lucrăm împreună la *Sburătorul*, unde prin lipsa noastră de asperități, prin egalitate de caracter, și printr’o oarecare impersonalitate comună, nu ne puteam decât înțelege. Nuvelele veniau destul de rar, dar nici nu era de regretat deoarece, cu o singură excepție, marile său talent epic desvoltându-se numai în planuri vaste, nuvelistica lui era mediocră; cât despre cronici, ele nu depășeau o neutralitate strict acceptabilă. În alte privinți, regularitatea colaborației lui Rebreanu avea o tendință spre imprecizie, spre nesiguranță adaptării faptei la vorbă de remarcat la un scriitor de o precizie riguroasă în literatura sa. Un singur exemplu: în întârziere la un moment dat, după multe insistențe, obținusem, în sfârșit, promisiunea solemnă a predării cronicei dramatice la o oră anumită. Cum la acea oră, cronica nu fusese încă trimisă, ros de febra exactității, ieșii, furtună, din tipografie. Il știam pe Rebreanu crescut la

școala lui Em. Gârleanu, adică a unei oscilări noționale, ce-l făcuse odată pe Pompiliu Eliade, enervat de făgăduiala mereu nerespectată a prezintării manuscrisului unei traduceri, să-i trimită o scrisoare cu următoarea adresă: „Domnului Em. Gârleanu, om de litere și de cuvânt”. Pecând îmi rememoram întâmplarea, iată că-mi întâlnești colaboratorul pe Calea Victoriei, senin, imperturbabil. Strangulat, abia mă reținui să nu-i spun decât:

— Și cronica?

— Știu că ai fost la tipografie cu un sfert de ceas înaintea mea. N'avea nici o grijă; s'a făcut; manuscrisul e și pus în lucru, — îmi răspunse el zâmbitor și superior.

A urmat, firește, o bruscă destindere, în urma căreia ne-am despărțit înțeleși. Trecând însă din nou la tipografie, am constatat că nici nu era vorbă de cronica „pusă în lucru”. Am reprodus această umilă anecdotă și pentru semnificația ei în compoziția sufletească a unui scriitor realist și pentru o prezență de spirit de admirat, cași cea a unui necunoscut dintr'o întâmplare din lunile ce au urmat războiului. În ceața opacă și acidă a unei seri de decembrie, o doamnă se scobora liniștit pe strada Luterană,

când, emoționat, gâfăind, abia vorbind, un ofițer o luă din fugă la braț, implorând-o: — „Scapă-mi viața, doamnă; nu mă trăda; privește-mi drept în ochi”. Crezând că are aface cu un nebun, doamna se pregătia tocmai să țipe, când din spate se auziră pași în goană și, brusc, li se opri în față un om cu un revolver în mână, care, privindu-i o clipă disculpănit, li se adresă:

— Domnilor, vă rog, n'ați văzut un ofițer fugind?

— Ba da, domnule, răspunse, liniștit, ofițerul dela brațul doamnei, arătând spre Calea Victoriei, chiar acum a apucat pe aici...

— Vă mulțumesc, răspunse necunoscutul, pornind într'acolo.

— Și eu dumitale, doamnă, fiindcă mi-ai scăpat viața, spuse ofițerul, sărutându-i curtenitor mâna, înainte de a dispărea în direcția opusă.

Pentru a reveni la Rebreanu, colaborația lui era utilă fără a fi și prețioasă; prin proiectarea unei lumini în inconștientul acțiunilor omenești, peste realitatea plată, fotografică, numai apariția novelei *Ițic Strul, dezertor*, a dat indicațiuni asupra literaturii sale viitoare. Știam, firește, și de existența prezumată

a lui *Ion*, dar o știam vag și cu lipsa de încredere acordată planurilor literare ale scriitorilor, în care intențiile se identifică de obicei cu realitățile. Discreția desăvârșită față de propria sa operă, îl apropie, și prin latura aceasta, de Sadoveanu, pe care nu l'am pomenit nicio dată vorbind despre literatura sa. Acum nu de mult, într'o dimineață de Mai, auzii un dulce glas moldovenesc, bemol rătăcit în sgomotul răgușit al Căei Victoriei.

— Îți mulțănesc foarte mult pentru bunătatea ce ai avut-o.

Intorcându-mă, recunosci pe Sadoveanu.

— N'ai pentru ce. Va să zică ai citit ce-am scris despre tine — îi răspunsei eu, gândindu-mă la paginile închinat lui din volumul întâi al acestor *Memorii*.

Ca și cum ar fi călcat pe o viperă, Sadoveanu se feri, apărându-se cu mâinile și, mai mult din tăceri expresive, am înțeles că nu era vorba de *Memorii*, ci de cele câteva cuvinte trimise, în urma solicitării unui librar local, cu ocazia sărbătoririi lui la Iași. Din aceleași tăceri expresive, punctate de gesturi domoale, mi s'a confirmat vechea convingere că, intrând în domeniul publicisticii, tot ce se scrie despre dânsul nu-l

preocupă; numai faptul de a-i fi închinat câteva rânduri într'o scrisoare merita, așa dar, o atenție, deși n'am putut înțelege până la urmă dacă mi-a citit volumul sau dacă știa măcar de existența lui. Aceiaș atitudine și la Rebreanu, atitudine, a cărei demnitate, atât de rară la scriitori de obicei vanitoși, nu vine din modestie ci dintr'o tonică și virilă conștiință, unde se răsfrânge tacit și sentimentul recunoașterii unanime, care anulează nevoia continuei afirmații de sine. Sportivă numai de condițiile exterioare, ea rămâne, în fond, o problemă temperamentală, conferând o autoritate incontestabilă omului, care, scoțându-se voluntar din discuție, capătă o libertate de spirit și o superioritate morală prețioasă. Iată pentru ce în anii elaborației Rebreanu mi-a vorbit prea puțin despre *Ion*, pe care, mi l'a oferit totuși la apariție cu o vădită neliniște. După o zi, o sbârnăitură la telefon și o voce strangulată:

— Ei?

— Nimic. Sunt la pagina 50.

A doua zi, o voce și mai strangulată:

— Ei?

— Tot nimic. Sunt la pagina o sută și merge greu.

A treia zi, îl chemai eu la telefon:

— Bravo, Rebrene, sunt la pagina o sută cinciszeci și începe să mă intereseze.

Și, în adevăr, restul l'am mistuit într'o zi, cu bucuria de a mă afla în fața celei mai mari creațiuni epice române! Care e importanța lui *Ion* în istoria literaturii române am arătat-o aiure, și nici nu e locul să revin în aceste rânduri; care e importanța lui *Ion* în viața și evoluția scriitorului merită o mențiune; și în una și în alta, apariția romanului reprezintă o adevărată erupție. Nimic nu-l făcea bănuț, nici vechile nuvele realiste, nici măcar *Calvarul* ce-l precedase cu câteva luni, lucrare subiectivă și directă, lipsită de artă dacă nu și de emoție. Cum a cerut ani de zile de compunere și de refacere, *Ion* fiind deci contemporan sau precedând chiar alte volume apărute totuși înaintea lui, problema nu se pune atât pe maturitate, cât pe însăși formula talentului, ce se realizează la unii în mici statuete de ivoriu, iar la alții în vaste compoziții de caracter obiectiv.

Calitatea epică a scriitorului de a înregistra fără deformare, îl fac impropriu pentru cadre restrânse și pentru analize de atelier, consacându-l vieții largi în curgerea ei tumultuoasă. Imper-

sonalitatea de confident, de rol secund al tânărului blond de culoarea vântului devine o mare calitate artistică de obiectivitate, de înregistrare nealterată; confidența, de data aceasta, nu i-o mai face leoninul nostru prieten Caton Theodorian, ci însăși natura variată și fecundă. În aproape unanimitatea prețuirii critice și a publicului, s'a ivit, totuși, mai întâiu rezistența latentă a „esteților” incapabili de a trece peste câteva zeci de pagini și apoi, pe față, a d-lui T. Argezi, care nu vedea necesitatea reproducerii vieții pe hectare de literatură, când e mai comod să iai o brișcă din Obor și să tragi o raită până la Bogdana. Artă nu e un „ochiu mort”, ci un accent, un ritm, stilul personal al unui om ce elimină, deformează, o regrupează printr'un adevărat instinct creator, — dar aceasta e arta d-lui T. Argezi, principiul subiectiv dela baza lirismului sub îndoitul aspect al poeziei și al pamfletului, care în poezie a dus la *Cuvinte potrivite*, iar în pamflet la *Icoane de lemn* și la *Poarta neagră*, adică la un realism caricatural, pecând pentru fixarea atâtor hectare de umanitate, cu multiplele relații ale vieții cotidiene, a trebuit „ochiul mort”, lipsa de personalitate deformatoare, de placă re-

ceptivă a lui Rebreanu. În afară de această rezistență și alte mici reticențe, mai mult sau mai puțin dictate de necesități de politică literară, ca aceea a d-lui G. Ibrăileanu, de pildă, *Ion* s'a bucurat de aprecierea unanimă nu numai a criticei, ci și a publicului mare, anonim, care l'a citit, și, ceia ce e și mai prețios, și a celor ce nu l'au citit, fondul opiniei publice fiind format de câteva sute de oameni dela care, de sus în jos, se transmit sentințele cu atât mai definitive cu cât vin pe calea indiscutabilă a autorității. La această consacrare scoborâtă în masse, la popă și la învățător, a contribuit, firește, și calitatea națională a operei, ruralismul ei, prin care sămănătorismul s'a prelungit cu o tehnică schimbată și evoluată. Dintr'un vag publicist, pururi în căutare de combinații lucrative, himeric, boem, de blondul culorii vântului, confident secund, apariția miraculoasă a lui *Ion* a făcut un om investit cu o autoritate incontestabilă, cu mașină la scară, președinte aproape inamovibil al *Societății scriitorilor români*, recunoscut de public și de oficialități, premiat și împărțitor de premii, directorul general al Teatrelor sau al Educației poporului; și cum oratoria decurge în parte din conștiința de a fi ascultat, prezidând

diverse întruniri și societăți profesionale cu o expresie tot atât de sumară și de frustă, ce cade însă de data aceasta în mijlocul unei încordări deferente. Scriitorul nu s'a culcat, de altfel, pe laurii marelui său succes, dovedind în celelalte trei romane ce i-au urmat, de valoare inegală, desigur, un talent multilateral, și, spre deosebire de alți scriitori, o sfortare continuă de a evada din propria sa formulă, primenindu-se. Vicisitudinile vieții, care, ușurându-le existența, distrug în scriitori funcțiunea lor esențială de creație, l'au pus astăzi din nou pe Rebreanu în condiția, profitabilă literaturii, de a scrie... Mi-e plăcut, deci, să-l știu pe un petec de vie proprie, la un conac, izolat, masiv, statuar, cu blondul părului, fad odinioară, astăzi nins de o prematură pulbere argintie, cu „un cap impozant de senator roman”, după cum spunea Pierre Brisson în *le Temps*, scăpat de sollicitatori, ocolit de hulă și intrigă, scutit de griji mărunte; mi-e plăcut să-l știu, acolo, înclinat pe o foaie de hârtie, în nopțile lui albe ca și înainte, în tăcerea încremenită a câmpului, cu fantome scoborâte din împrejurimile Armadiei pentru a ne duce mai departe firul epopeei ardelene de după unirea cu Regatul, prin Titu, naționalistul ro-

mantic de odinioară, refugiat peste Carpați, cu un caet de poezii mediocre, azi om pozitiv, cu moșie, vie, casă în București și castel în Ardeal, deputat antiregățean, prin irascibilul popă Belciug, senator național, prin avocatul Grofșorul, fost sub-secretar de stat, implicat de o justiție uitătoare de meritele lui patriotice într'o chestie de borne și de exproprieri de pământuri bisericesti, însfârșit, prin acea neuitată galerie de ființe vii, frământată de pasiuni lumești; mi-e plăcut să-l știu tăcut, frust, părăsit chiar, dar încordat, aprig ca odinioară pe brazda trasă viguros, impersonal și aproape anonim, ctitor al epicei noastre.

IX

Hortensia Papadat-Bengescu.

Largile acorduri bucolice ale înserării se lasă peste orașelul, în care, prin schimbarea regimului, ulița mea și-a reluat demnitatea vechiului său nume istoric; dospită de colburi arhaice, ridicate în vârtejuri de automobile, ea scoboară printre brazi, și, dela colțul Liceului de fete, se prăvale brusc, ruralizându-se aproape, între pometuri și căsuțe pitite sub linie, cași cum ne ar privi din genunchi cu mâna la ochi. Toate sunt la locul lor, ca acum un an, ca acum un veac; dela aceiași fereastră cu mușcate roșii, unguroaica Berta își așteaptă locotenentul citind fascicola unui roman senzațional; în largă grădină a domnului plutonier major Marin e, totuși, o mișcare neobișnuită; nu se mai aude răsbufnitul de abur al moriștei de foc, semn

al hărniciei domestice a domnului plutonier, în schimb, printre copaci se întind două lungi mese de lemn, iar mai încolo se înalță un *podium* de brad, cu viermărit de oameni, din mijlocul cărora domină glasul nasal al popei: d. plutonier major își mărită fata în sânul naturii și nu se teme să ia ca nuntași „brazii și pălținașii”; lăutarii tuciurii își așteaptă rândul deoparte, în timp ce din deal se înalță praful trăsurii domnului fotograf Bernfeld, zorind la fața locului pentru a fixa măreția momentului. În mijlocul potcoavei meselor, decamdată goale, minunea: un felinar, probabil inaugurat acum pentru solemnitățile de d. plutonier, e obiectul admirației unei roate de copii, care, în adevăr, aveau ce admira: un felinar bondoc, cu zeci și zeci de fațete de sticle groase, oarbe, colorate roșu și verde, o dihanie ne mai văzută încă prin partea locului, turtită ca o broască țestoasă.

— Tii... frumos îi, se minunează un picu către un moș gârbov.

— Și să-l vezi încă luminând! răspunde moșul.

— O hi luminând tare, moș Gânjule?

— Tare, tare, Uțule...

— Cât de tare?

Moșul se gândește o clipă, apoi mu-calit:

— Apăi știi eu?... noaptea trebuie să lumineze ca la un metru împrejur, dar ziua cred că o hi luminând până la Iași...

Uțu rămâne gură cască:

— Chiar până la Iași, moș Gânjule?

— Până la Iași și poate și mai departe...

— Te pomenești c'o fi luminând până la București, pufnește desghețat un copil mai măricel.

E Țilică, elevul domnului învățător Greșanu, din Oprișeni; a trecut în clasa a treia și se preumblă acum cu gândul prin România mare ca în ogorul lui taică-su, cantonistul de devale... Sfârșind popa, încep lăutarii cu larma lor. Drumul merge mai departe pe lângă actuala „școala de agricultură” — paradisul copilăriei mele, cu gardul ei de stâlpi albi de zid, cu marea ei grădină liniată de mii de copăcei altoiți, cu etichetele pe ei, cu vilă în stil de „chalet” normand, cu turnuleț de scândură, cu geamuri mici colorate pe sus; statuia de piatră a femeii ce supraveghia grădinița de flori, pe vremea bătrânului Diaconovici, nu mai e la locul său; dar vila e reparată, văruită, îngrijită, iar în balcon, liniștit, după munca zilei, bun gospodar, d. director se răcorește citind *Universul*... Va fi înțelegând oare în sufletul lui agri-

col și horticol, valul de pace bucolică ce se desprinde din fundurile văzduhului irizat în globurile colorate din vârful bețelor înfipite în straturile cu flori? D. director are cheia vieții sub căpătâi, dar nu știu de are și conștiința de a o poseda; are pe dânsul cămașa fericitului și o caută poate prin vecini... Din deal, dinspre oraș, se întorc țărani, clătinându-se.

— Eu, vere Ioane, mormăe unul, îs om drept... O hi făcut și țărăniștii multe „oșii”, că dè oameni îs... da' știu c'o făcut și una bună... o pus biruri numai pe bogați și ni-o scutit pe noi.

— Că, iraa... fugi încolo, vere Culai, icnește un altul, abia ținându-se să nu lunece în șanț, ia mai las'o cu țărăniștii mnetale, c'aiasta o făcut-o liberalii, cum cu drept o spus'o conu Ștefan la alegeri...

De alături, din cerdacul casei cu geamlâc, bătrânul Haim parcă mă așteaptă de anul trecut; se rupe ceremonios în două ca o jimblă, face semne desperate spre ușă, de unde apar soția, nora și nepoata, medicinistă la Montpellier, pentru a mă implica într'o chestiune de licență de băuturi spirtoase. Drumul se prăbușește acum scurt, plin de gropi, până la cantonul părăsit de mulți ani,

cu pometuri pletoase, sub care m'am în-
tins de multe ori. Iată și vitele venind
dela suhat... tot Ciutacu e în frunte...
In durligi și de-a călare, Mihăluț le în-
deamnă, pocnind dintr'un biciu lung;
Măriuca, fetița cu claiă de fân blond pe
capul micuț, abia se ține de dânsul în-
vârtind o nuia de papură, în timp ce,
plini de răspundere, Nică și Costăchel
vin din urma cirezii. Scăpat dela nuntă,
Țilică se bălăcește acum sub podul de
piatră a Șomuzului, în apa înegrită de
cânepa femeilor; se afundă și se întoarce
cu un răcuț jigărit... Popas... aerul e vă-
tuit de miresme de fân cosit... pe aripele
berzelor, liniștea se lasă peste ogoarele
verzi ale fostului iaz al Călugărului, pe
care l'am apucat în copilărie, întins și
adânc ca un ocean. Apele au dispărut
sub pădurea verde a popușoaelor și a
cânepelor înalte, printre care, meschin,
se prelinge azi firul subțire al Șomu-
zului înoroiat de hărnicia gospodinelor.
Pace... liniște pe clapele văzduhului, pe
Halmul pestriț de sămănături grase, pe
linia pârâului ce se umflă odinioară în
geografii complicate de iazuri pline de
țânțari și de dihăanii misterioare, iar a-
cum se pierde discretă, invizibilă, spre
depărtările Șoldăneștilor. Intr'o tăcere
ce nu mai pare o lipsă de sgomot ci o

existență aparte, prin sine, pocnește lângă mine ca o pușcă glasul țăranului „liberal”.

— Bună sara, cucoane.

— Bună sara, bade.

Apoi cătând spre cer :

— Nu plouă și e mare nevoie de ploae.

— Văd totuși popușoaele frumoase.

— Frumoase, frumoase, dar n'o legat încă și au nevoie să fie stropite. Pe aici n'o plouat neam de o lună iar la Târgul-Neamț plouă în fiecare zi, icni celalt Rumân „țărănist”.

Și dând apoi din cap, cu tâlc:

— Da' îmi dau eu cu gândul de ce nu plouă și pela noi.

— De ce?

— Din pricina Nemților.

— Cum din pricina Nemților?, răspunsei eu speriat de a găsi printre Rumâni nu numai țărăniști și liberali, ci și patrioți ca la gazetele dela București.

— A Nemților dela cărămidărie. O legat ploaia, bătu-i-ar Cel de sus să-i bată, că au nevoie pentru cărămida lor.

— Se poate să spui una ca asta?, mă mirai eu ca să arăt că sunt cărturar și că nu cred în basme.

— Iraa, cum să nu se poată, cucoane, da' pe unde trăești mneata... de n'ai auzit că mai an o prins oamenii la Giur-

gești trei Nemți tocmai când legau ploaia și li-o făcut de pitrecanie...

Intors acasă sub protecția becului electric al biroului meu, sol intermitent al civilizației, deoarece se stinge la fiecare jumătate de ceas, pentru a se aprinde apoi singur, discreționar, mi-am plecat capul în fața destinului literaturii doamnei Hortensia Papadat-Bengescu și l'am privit ca un fapt natural. Suntem o țară rurală, bucolică și sămănătoristă, cu ulițele pline de praf arhaic, ulițe ce au astăzi un nume istoric și la anul pe cel al unui politician local, ulițe cu cirezi Grigoresciene, duse de nuiua lui Mihăluță, Nică și Costăchel, pe care, clătinându-se, țăranii fac politică liberală sau țărănistă, deși cred în solomonari și vrăjitori, ulițe patriarhale cu grădini ca o „gură de rai”, în care d. plutonier major Marin întinde mese home-riche pentru nunta fetei sale, sub ochiul de cristal al domnului fotograf Bernfeld; cu „fanare” ce luminează ziua până la „Ieși” și poate chiar până la București. Istoriceste, Fălticeni nu există de cât de vre-o sută cincizeci de ani, dar grădinile acestea trebuie să fie milenare și moșneguții aceștia, cu plete de Daci, și Mihăluță și Nică și Costăchel și Ți-

lică trebuie să împlinească rituri străvechi din vremea adevăraților solomonari, în sânul acelorași holde și pometuri, în pacea acelorași aripe ale zărilor ce ogoae sufletele și le pleacă spre pământul cu care le înfrățește. Poate să treacă vremea pe aici și becul luminos al civilizației poate îndrăsni să se arate în dreptul barierii orașului, vestindu-și biruința; iar politica își poate prelinge licărul de absint, oamenii, eresurile și orizonturile, liniștea dumnezească a apusurilor de soare au rămas aceleași ca pe vremea epocilor preistorice. Nu s'a schimbat nimic în patriarhalitatea sufletelor noastre bucolice, în pasta sămănătoristă frământată în acorduri atât de clare și dulci de mâna lui Sadoveanu... Imbăiat în realitățile naționale, reclamate de critica gospodărească a tradiționaliștilor, înțelegi de ce corabia literaturii doamnei Hortensia Papadat-Bengescu nu putea ancora decât numai pe rarele piscuri ale conștiințelor literare. Ce ar avea să caute în praful ulițelor patriarhale, în grădinile paradiziace, lirismul vehement al acestei harpe zguduite de vânturile pasiunilor neostoite, narcisismul Manuelei „în fața oglinzii”, pasiunea de sânge a Bianței Porporată, frenezia imaginară a Alisiei,

această sensibilitate de curenți de înaltă frecvență, necunoscută desigur, și spre fericirea ei, de fata domnului plutonier major Marin, care, când își va înșela soțul, fără a vibra de fiorii tuturor dorințelor nerealizabile, va ieși noaptea în grădina dată ca zestre, pentru a primi sămânța bărbatului străin cu indiferența lutului față de apa ploiei? Ce ar avea să caute în peisagiul rural al sufletului românesc, rara putere de analiză proustiană a acestei scriitoare crudă cu sine și cu alții, creatoarea familiei Halippa, a frumoasei Lenore, și a lui Doru, a lui Mika-lè și a Prințului Maxențiu, a lui Rim și a prințesei Ada, a extraordinarului „Bătrân”, a imperialei Elena, și a muzicantului Marcian, cu tot acel freamăt de viață emotivă și intelectuală din *Fecioarele despletite* și din *Concert din muzică de Bach*, — bastioane înaintate ale unei literaturi civilizate, în care puterea de creație obiectivă se îmbină cu două calități contradictorii, lirismul frenetic și incizivitatea analizei psihologice practică cu pasiune științifică? Ce putea o astfel de scriitoare decât să scrie romane numai pentru conștiințe literare evaluate și să prezinte piese de teatru unor dezorientate și anacronice comitete de lectură. Scriitorii cași cărțile își au

soarta lor determinată de „realitățile naționale”.

N'ași putea totuși afirma că literatura doamnei Hortensia Papadat-Bengescu, cu erupția ei verbală, cu limba ei saturată de neologismul ostentativ și inutil, și cu dezechilibrul compoziției n'a trezit la început și printre noi rezerva. Evoluția limbii literare s'a descris totuși în sensul scriitoarei, așa că ceiace au făcut simboțiștii pentru poezie, d. T. Arghezi și adepții săi pentru publicistică, a făcut doamna Hortensia Papadat-Bengescu pentru proza literară propriu zisă, adică descătușarea limbii din cadrele unei concepții arhaizante ce-și punea idealul în trecut și intrarea francă pe calea modernizării, adică a neologizării dictată de necesități noționale și estetice. În afară de limbă, activitatea scriitoarei s'a încadrat ușor în înseși tendințele noastre moderniste de subtilitate, de analiză a unor stări de conștiință, ce depășeau marginile ruralismului curent, de explorare a inconștientului, de intelectualitate. Cum sensul poeziei epice merge spre obiectivare, lirismul frenetic al scriitoarei chiar în compoziția lui originală cu o rară forță de analiză, dură, virilă, acidă, contrazicea acest sens și n'ar

fi exclus ca influența *Sburătorului* să se fi manifestat în direcția obiectivării prezentă în „*Fecioarele despletite*” și mai ales în *Concert din muzică de Bach*, alături de modernismul intelectualismului, al limbii, al unui psihologism minuțios și conjugat. Deși pornită dintr’o pasiune anterioară, valabilă și peste circumstanțe, se poate totuși afirma că literatura d-nei Hortensia Papadat-Bengescu a fost stimulată de existența cercului nostru; dificilă, ermetică chiar, în orice caz puțin accesibilă publicului mare, prezența unei numeroase asistențe și încadrarea în ritmul mișcării noastre colective i-au putut da acestei literaturi posibilitatea de a se desfășura în spațiul unei largi fresce. Opt ani ședințele cele mai importante ale *Sburătorului* s’au susținut pe lecturile masive ale cititoarei; opt ani s’au perindat pe dinaintea ascultătorilor vechi și noi piesele *Bătrânul*, *Povârnișul*, *Lulu* sau romanele și volumele de nuvele *Femeia în fața oglinzei*, *Balaurul*, *Sfinxul*, *Romanța provincială*, *Fecioarele despletite*, *Concert din muzică de Bach*, care, cu toată lungimea lecturii și asperitatea subiectelor și a tratării, au ținut încordată întreaga asistență. Ca cititoare, impresia lăsată era complexă: glasul aspru, din

cap, fără mlădiere, strident chiar, supăra prin artificiu; încetineala paginilor de debut, cu reflecții și digresiuni, sporia impresia de rezervă, ce numai cu încetul se schimba în respect și admirație, prin prestigiul autenticității neîndoioase a materialului desfășurat în ample volute, pe bază de analiză, de vehemență pasională și de panlirism; atât de țipător mai întâiu, tonul artificial se amortiza lent în masă, fixând atenția prin stăruința unei ciocăniri energice, voluntare. Lectura scriitoarei isbutia, astfel, să dureze ceasuri întregi, încordând și obosând pe unii, fără să stânjânească și impresia unei rari forțe de creație și a unei puteri intelectuale capabile de a susține greutatea acestor construcții impunătoare. Neexperimentații puteau, deci, suspina la început sub apăsarea poverii, dar, convinși sau învinși, ascultau până la urmă prin senzația irecuabilă a ascensiunii într'un plan superior de realizare și a împlinirii sub ochii lor a unui mare fapt literar, strident adese în amănunt, dar incontestabil în calitatea materială și în soliditatea arhitecturii.

X

Gh. Brăescu.

N'ași putea aminti de Gh. Brăescu — sau pentru a fi în nota realității, de „Maiorul” cum e unanim numit, deși e de mult colonel, — fără a nu-mi exprima emoția în fața forțelor necunoscute, a zăcămintelor ascunse sub stratul greu al vieții cotidiene, pe care întâmplarea le scoate la iveală sau le lasă fără întrebuițare. În fața acestui miracol, bunăvoința anticipată a criticului rămâne condiția esențială a profesiei sale, noblețea și riscul ei, varga de alun ce se mișcă nervoasă deasupra pământului plin de mistere, pentru a se opri tocmai acolo, unde în vinele hemei gâlgâe viul frenetic al izvorului...

Prezentat de D. Nanu, camarad de prizonierat în Germania, „Maiorul” și-a făcut apariția printre noi la una din ședințele duminicale din primele timpuri ale *Sburătorului*. Profesia lui nu ne pu-

tea, firește, inspira, din principiu, încredere literară, imediat după războiu, când sub masca invalidității se manifestau diferite diletantisme și solicitări artistice; nici lipsa unei mâini nu ne prevenia, de asemeni, în bine. Prin atitudinea lui decisă, militară, prin privirea deschisă, prin inteligența spirituală și agresivă desprinsă din trăsăturile fizionomiei, omul între două vârste, cărunt, dar viril, bătaios în mișcarea unei mâini, pe când cealaltă părea un steag închinat sau o pasăre moartă, ne impunea o simpatie ce nu se putea preface și în încredere în clipa, în care l-am văzut pășind spre fotoliul de electrocuție al cititorului; după primele cuvinte, am avut totuși surpriza unui glas ferm, legat, cordial, fără nimic precar în el; după prima pagină, fraza a început să se afirme precisă, literară, cu un ritm interior; după alte câteva, am pornit să ne uităm unul la altul cu nedumerire simpatică, cu mirare încântată, cu destinderea ușurată a unei spaime inutile; douăzeci de zâmbete s'au deschis, astfel, flori de primăvară, pe douăzeci de fețe încântate, deși fusese bănuitoare, ostile cu câteva minute înainte. Nuvela citită era *Vine doamna și domnul General*, prima încercare literară a autorului. De pe la

mijloc avurăm impresia unanimă a unei descoperiri: din anonimatul cenușiu a optsprezece milioane de Români, din neantul inexistenței literare, iată că, bolid, s'a desprins numai după o simplă lectură, un scriitor autentic, stăpân pe arta lui, ca un vechiu meșteșugar; de unde venea, abia în urmă am aflat-o: din fundul Moldovei, placenta generoasă a artei, din Vaslui și din Iași, orfan de mic, cu o copilărie neastâmpărată, crescut în casa unui tutore avar și printre mătuși de modă veche, pe care avea să le evoce mai târziu atât de sugestiv în amintirile sale de copilărie, cu o tinerețe aventuroasă ce l-a împins pe vre-o câțiva ani în legiunea străină din Algeria, epocă din care nu ne-a venit până acuma nici un ecou literar, cu o încadrare în armata română, cu banala viață de mică garnizoană în schelele dunărene, zugrăvite apoi așa de pitoresc, și atât; nici o cultură literară, nici o pregătire, nici o încercare. Odată cu războiul, un braț amputat la București și aproape doi ani de prizonierat la Stralsund, unde, ca să-și distrame uritul și pentru a se arăta folositor în șezătorile ofițerești, Brăescu scrie nuvela *Vine doamna și domnul General*, pe care o citește cu un succes de ilaritate ce-l o-

bligă să mai scrie alte câteva schițe. Și iarăși atât. Intors la București, el se prezintă cu caetul de schițe la d. Ovid Densusianu, fostul său camarad dela Institutele Unite din Iași; cum nu era vorba de poezie simbolistă, fără să le citească, d. Densusianu îl îndreaptă spre editura Casei Școalelor; aici „Maiorul” dă peste d. Dragomirescu, de existența căruia nu auzise încă. După o alergătură de câteva săptămâni, și probabil — în cazul cel mai bun — fără să-i fi răsfoit caetul, d. Dragomirescu i-l restituie cu recomandăția „să mai citească”, „să mai studieze”, arta fiind „un ce” foarte complicat și „individul psihofizic” lăsându-se greu realizat, de nu e supus la diverse canoane estetice. Iată-l, deci, pe bietul om, scoborînd năuc treptele Casei Școalelor; trăise cincizeci de ani fără ambiții literare, fără să știe chiar ce e literatura, și ajunsese acum să se sbată între indiferența olimpică a unora și aroganța didactică a altora, ce-l trime-teau să mai „citească”. Pe când pășia, astfel, obidit de ispita ce-l mușcase în vrâstnicie, ieșindu-i în cale, D. Nanu, fostul camarad dela Stralsund, îi propuse să-l aducă la mine, de a cărui existență, dealtfel, Brăescu, firește, tot nu auzise. Încă un critic! încă un om acru, distant

și clorotic... sau vre-un păun strident, cu cioc și ochelari, conducând literatura cu bățul ca la școală... Nu... nu. I se oțerâse sufletul de literatură...

Trei nopți, după cum mi-a povestit în urmă, s'a văzut în vis elev, asudând pe o problemă sau pe un dicționar latinesc, negăsind cuvântul căutat și nici soluția problemei date. Dar viermele literaturii îl mușcase iremediabil. Dumineca următoare a venit: n'aveam nici glas de păun, nici cioc, nici băț; în loc, a găsit o atmosferă de cordialitate și de bunăvoință, ce i-a acordat în jumătate de oră, ceiace se câștigă de obicei după lungi ani de ucenicie și inițiere.

Epilogul e liniar și cunoscut de toți cei ce au pășit pragul casei mele: zece ani de prezență, de lectură și de succes. Ideologia noastră a putut evolua cu aere uneori de intransigență, și în multe cazuri aparențele reprezintă un început de realitate, dar gustul pentru literatura lui Brăescu, pentru o literatură directă, francă, la care nu e nevoie:

*Pour que je jouisse
Quand c'est du Mozart
Que l'on m'avertisse*

s'a menținut ca un fenomen colectiv, depotrivă de împărtășit de tradiționaliști

ca și de moderniști, până la ramura înaintată a integraliștilor, nu numai prin consimțământul fiziologic al destinderii musculare ce dezarmează orice teorie, ci și prin azeziunea spiritului critic și față de puterea de observație umoristică a scriitorului și față de organizarea ei literară. Totul era, de altfel, făcut în Brăescu să placă. Omul era leal, deschis, lipsit de ambiție literară și de cabotinism, necunoscând invidia și indiferent la succes; la ignorarea mizeriilor literare ce sapă breasla și-i fac uneori atmosfera irespirabilă, se adăuga, ce e dreptul, o ignoranță literară pur și simplu, căci, în afară de revistele amuzante franceze și, probabil, și de câteva romane ușoare, Brăescu n'a citit absolut nimic; altoită însă pe un contact real și multiplu cu viața, pe o putere de observație incizivă, pe o inteligență naturală, pe bun simț și, mai ales, pe o facilitate de expresie francă și colorată, departe de a supăra, această ignoranță aducea cu ea, dimpotrivă, un aer de prospețime binevenit într'un mediu saturat de prejudecăți literare și de spirit de școală; indiferența lui Brăescu față de slova tipărită mergea atât de departe, încât nu citea nici ce se scria despre dânsul. Prezența lui de zece ani la ședințele noas-

tre l'a silit, totuși, să asculte multă literatură și, deși era un ascultător rău, din conveniență se arăta resemnat și fără alte preocupări decât cea a diversiunilor spirituale, ce nu puteau masca o superbă nepricepere față de poezie, organică și agresivă, iar față de proză o ostilitate vădită sau retractată sub glume; în discuțiile de principii manifesta o lipsă totală de orientare tradusă de obicei sub forma tăcerii pline de rezervă. Rolul lui efectiv nu începea decât cu propria-i lectură, în care se dovedia un cititor prestigios; dacă pasagiile descriptive, rare de altfel, se urmau numai legat și corect, dialogul, adică partea esențială, îl fraza cu un natural, cu o vioiciune, cu un mimetism dramatic, și, mai ales, cu un moldovenism, cerut de împrejurări, inimitabile. Unele schițe — *Flirt* de pildă — citite de câte trei și patru ori într'o singură ședință trezeau acelaș interes susținut prin punerea în valoare nu numai a cuvintelor ci și a tăcerilor. Deși mulți critici ne-au învinuit de a fi exagerat importanța literaturii lui Brăescu, și, oricât ar fi fost, în realitate, multiplicată în conștiința noastră de dinamismul lecturii, după atâta timp de verificare nu cred, totuși, să ne fi înșelat. Asupra fondului acestei

literaturi, — asupra ascuțimii observației, obiectivității viziunii, pregnanței notației, sănătății sensualității — *omnia sana sanis*, — a economiei stilului, mecanismului de precizie a compoziției și, mai ales, asupra naturalului inimitabil al dialogului, — calități valorificate în tripla lume militară, rurală și în burghezia caragialească, am insistat de prea multe ori pentru a mai reveni și în rândurile de față destinate altui scop. Imi exprim aci doar mirarea că o astfel de literatură ieșită, după cum s'ar spune, din inima realităților românești, directă, instantanee, sobră, în cel mai înalt grad distractivă, pe înțelesul tuturor, investită cu toate calitățile pentru a deveni „națională”, nebucurându-se de răspândirea meritată în toate stratele societății românești, a rămas încă rezervată folosului limitat al claselor obișnuit consumatoare de literatură. Dacă în destinul ei social, rolul nostru de „cenaclu” izolat sau combătut ar putea fi considerat ca negativ, în actul creației ei, acest rol a fost hotărât pozitiv. Lipsit de orice ambiție literară, indiferent față de propria sa producție, după ce și-a cules răsplata succesului săptămânal, străin de ideea de „glorie” literară și, la început, de orice interes material, zece

ani, după cum a afirmat-o de atâtea ori, Brăescu n'a scris decât din imperativul lecturii duminicale; cum prezența lui la o ședință fără literatură ar fi fost inadmisibilă, de Sâmbătă el intra în febra creației. În afară de calitatea observației și a satirii, impresiona, cu deosebire, abundența ei egală, impasibilă, indiferentă, pornită fără sfortare din mari zăcăminte uitate de milenii; numai după mulți ani, din necesitățile colaborației cotidiene la ziare, această producție țâșnită din observația directă a deviat în comentariul scabros și în anecdotica galantă după tipul revistelor amuzante pariziene. Lunecând prea jos, scriitorul a căutat atunci să se reabiliteze, ridicându-se prea sus: lipsite de dialectica unei lungi pregătiri, încercările lui în roman și în teatru n'au isbutit și nici nu puteau isbuti. Rezultatul acestor insuccese a fost neașteptat: fără ambiții literare, indiferent la succes cât timp succesul i-a venit dela sine, forță inconștientă de valoarea propriei sale creații, iată-l acum discumpănit, neîncrezător în sine și în noi, nesigur în mișcările sale, ca omul cu barbă care nu mai știe de trebuie să și-o așeze deasupra plapomei sau dedesubt, fulgerat în spontaneitatea sa, cu țevile zăcămintelor de observație

înfundate... In îndoiala de sine el fuge de hârtia albă și ca o urmare vine tot mai rar printre noi, rămas de altfel cu aceeași atitudine virilă, poate din ce în ce mai agresivă, pe măsura inactivității, himeric, plănuiind cu ușurință și uitând și mai ușor, punând interminabil la cale o revistă umoristică, pe care îi doresc să n'o scoată niciodată, leal, franc, spiritual. Nefăcând din literatură o profesiune și nesuportând-o ca o fatalitate, cum n'a scris cincizeci de ani, pare a se fi resemnat, nu fără convulsiuni, să nu mai scrie de acum înainte, integrându-se necunoscutului și indiferenței, din care a pornit. Uimiți, ca în prima zi a apariției sale, noi ne tragem la o parte, așteptând al doilea miracol al epifaniei sale literare.

XI

Elena Farago.

Sunt douăzeci și cinci de ani, de când un articol suspendat, după cum observa un critic al timpului, ca o baletistă pe o sârmă întinsă ce ar trimite chemări în necunoscut, despre primele *Versuri* ale doamnei Elena Farago, abia ieșită de sub vălul misterios al Fatmei, mi-a adus darul unei corespondențe cu poeta craioveană, urmată apoi de o prietenie rarefiată doar prin uzura timpului, a distanței și prin imponderabilele ce se aștern între oameni, fină pulbere, insinuată, nu se știe de unde, între roțițele ornicului inimii acoperit totuși cu două capace. Deși ne cunoaștem de un pătrar de veac și a urcat de atâtea ori anevoioasele trepte ale locuinței mele, n'ași putea spune că am văzut-o vreodată sănătoasă: frumosul ei cap, viril, tăiat

în bazaltul lui George Sand, luminat de languroși ochi orientali, ce s'au primblat când-va pe șiragul calcinat al Cicladelor, frumosul ei cap leonin, cu coama lui retezată încă de mult, cu privirea expirândă a unui veșnic S. O. S. și cu gura întredeschisă, s'a odihnit mai totdeauna între perne, — purtat de pe fotoliu pe canapea și de pe canapea pe fotoliu. Suferind de o boală sau de mai multe, simultan sau succesiv, întinsă pe pat sau pe masa de operație ca o piesă anatomică, floare de ginestră suspendată pe craterile neantului, legănată între viață și moarte, niciodată n'am văzut-o abătută, doborâtă... În fața amenințării brutale, optimismul ei viguros a împiedicat-o să renunțe la dragostea de viață, așacă, în solitudinea conștiinții mele, multă vreme am ascultat cu înminunare afirmația aceasta dârză împotriva morții, pildă tuturor speriaților durerii, care cedează înainte de a suferi. De pe masa de operație, femeia își prelungia vibrația sensibilității în căutarea împreunării mistice și poeta își despletea inspirația spre zări de foc și de pasiune. Nu numai arta o incendia ci și viața în toate nimicurile ei. Izolată de apele ei mișcătoare într'o claustrație tot mai sporită, izolată în turnul poeziei

sale interioare, fără peisagiu exterior, prin dubla necesitate a vieții de provincie și a boalei, poeta arde nu numai pe rugul ideal al artei sale ci se sbate și în toți spinii deșertăciunilor literare și în miasmele întreținute de apele stătute ale concentrării în sine, excluzive. Nu fără spaimă i-am văzut, de pildă, odată, în-lăcrămându-i-se frumoșii ochi orientali de faptul că o doamnă de societate nu auzise decât de poeziile sale de copii, pe care, de altfel, contribuisese să i le premieze Academia. Nimic n'a putut-o mângâia de spulberarea iluziei, în care scriitorul izolat de viață își găsește un reconfort față de amărăciuni. Scumpă prietenă, trebuie să ne resemnăm; truda noastră literară sfredelește anevoe indiferența compactă a maselor; cu fragila undrea a scrisului caduc sfâșiem zădarnic besna ce ne înconjoară și ne înghite. Eram de față când, pentru a-i fi plăcut, un călător îi spunea lui Sadoveanu că-i are totdeauna la căpătâi „volumele de poezii”; și nu sunt decât vre-o câteva luni, de când, după trei ședințe de refacere a unei „ode regale”, cerându-mi ca amintire o carte a mea și eu oferindu-i volumul întâi de *Memorii*, o doamnă mi l-a dat îndărăt, sub cuvânt că „ar prefera un volum de poezii”. N'am

zâmbit și pentru a n'o face să roșească, nici n'am roșit; n'am plâns deasemenea, ci dimpotrivă, am râs, scumpa mea prietenă, când mi s'a povestit următoarea întâmplare recentă. În cancelaria unui liceu din Capitală, directorul istorisise câteva din trăsăturile psihologice relative la viața lui Vlaicu, luate din volumul întâiu al acestor *Memorii*, care prin savoarea lor destul de liberă păreau să intereseze pe ascultători, când unul din profesori se încruntă:

— Cine a scris astfel de infamii?

— Lovinescu.

— Care Lovinescu?

— Criticul.

Ridicare din umeri în semn că n'a auzit de un astfel de critic, deși fotografia lui se afla în perete, chiar deasupra capului său.

— Profesorul, adaugă un altul.

— Cum, e profesor și ministerul n'a intervenit încă să-l scoată din învățământ? răspunse cu indignare omul, fără să-și dea seama că intervenția ministerului ar fi fost poate mai oportună în anchetarea cazului său.

Atât prin specia talentului cât și prin viața izolată de provincie și de boală, nu se poate spune că activitatea literară

a poetei s'a scurs în vadul contemporaneității; cu publicistica sămănătoristă de debut s'a rupt de un pătrar de veac; poporanism n'a făcut; porțiunile de genialitate ale d-lui M. Dragomirescu nu s'au rătăcit, din fericire, și pe la Craiova; și apoi, pe de altă parte, cum valorile literare se fabrică în cafenelele bucureștene, literatura poetei nu numai că n'a exercitat nici o influență asupra tinerimii avangardiste, la școala altor maeștri, dar a început să nu mai fie nici citită de dânsa. Încă din primii ani ai *Sburătorului* am încercat, așa dar, să arăt rara calitate a acestei poezii incapabile de a ieși din domeniul emoției sentimentate, poezie de paiajen, ce și scoate din organismul său minunata plasă a pânzelor, poezie limitată numai la eroticism: forță uriașă ce poate incendia și cuceri tot universul prin expansiune biruitoare sau îl reduce la un punct tenace și invizibil ce nu vrea să moară. Sentimentul poetei nu este însă propulsiv, el nu escaladează cerul și nu duce făclia incendiatoare a vieții în golurile albastre; neiradiind în afară, ea se strânge în sine întunecând astrele, stingând sorii și readucând lumea fenomenală la punctul ascuțit și tăios al unui diamant; în această poezie nu vom găsi, deci, exu-

beranța vieții sau exaltarea naturii, ci aprigul cântec al unui sentiment tiranic și fără bucurie. Obscură din pudoarea sexului și delicateța artei, ea reprezintă o forță concentrată și tragică; simți în ea un freamăt surd, o putere care nu poate ieși, ci se consumă înăuntru, un suflu despletit ce vuesește monoton și mai ales, totala absență a lumii din afară și a oricărui element intelectual. În haloul unei atmosfere de ceață, ca într'o pânză de Carrière, versurile poetei cântă litanie unui amor fără extaze, impresionant prin accentul lui profund. Mai târziu, în *Poezia nouă* și apoi în *Evoluția poeziei lirice*, raportându-mă la sensul esențial al simbolismului, muzical și nu pictoresc, abstract și nu plastic, și pentru a o pune în circulația actualității moderniste, am încercat să dovedesc caracterul simbolist al acestei poezii. Așa cel puțin credeam eu în bineintenționatele mele socoteli dela București; optica dela Craiova, a vieții de provincie și de izolare în cercul propriei sale umbre, a văzut altfel. Ochii, ce au lăcrămat odinioară din obida zădărniceii literare nesatisfăcute, s'au plecat acum setoși pe texte, au cumpănit îndelung propozițiile, au discriminat expresiile echivoce, n'au voit să țină seamă de elementul categoric,

pozitiv, ci au căutat cu înfrigurare numai suspectul; și poate s'ar fi mulțumit cu cât au găsit, dacă demonul comparației n'ar fi îndemnat-o să vadă cum sunt apreciați și alții. Un poet admite, la rigoare, să fie prețuit oricum, mai ales când bunacredința sau bunavoința sunt evidente, dar nu admite să i se pară scoborît prin laude acordate altora. Nu știu dacă frumoșii ochi orientali de odaliscă au plâns și de data aceasta în singurătatea lor rău sfătuitoare, dar, delimitând cu precizie îndatoririle criticului de cele ale prietenului, de cât să mă abat dela obiectivitate, am preferat să citesc cu resemnare atacurile publicate împotriva mea de propria revistă a poetei, care de atâtea ori și-a adus la ședințele noastre pateticul sentimental, sbuciumul dolent, optimismul viguros, susceptibilitatea femenină și provincială, furtuna pasională a versurilor sale suspinat cu glas mic de copil, tremolat și strangulat de emoție...

XII

Ion Petrovici.

Legătura mea cu Ion Petrovici vine numai teoretic din epoca studenției, adică de acum vreo treizeci de ani, întrucât cunoștința noastră de atunci era destul de imprecisă. Timid, izolat, orgolios, poziția mea universitară mai era estompată și prin faptul că, specialitate discretă, filologia clasică oferia o arenă neînsemnată. Frumusețile stilului indirect și ale sintaxei lui *cum* formau bucuria exclusivă a unor foști seminariști și a câtorva pervertiți mai mult pentru origii lexicale de cât pentru linia pură a clasicismului. Nu de astfel de îndeletniciri fără poezie se putea pasiona studențimea, al cărui fluviu autentic curgea în matca betonată a cursurilor lui Maiorescu, de o regularitate astronomică, și în albia leneșe și inegală a cursurilor

lui C. Dumitrescu-Iași, a cărui vervă bonomă și guturală se desfășura cu grații personale în fața unui parter de fete înflorite, ce aspirau să se așeze pe dânsese privirea cănitului satir. Ca „filozof”, locul lui Petrovici era în mijlocul acestei tinerimi, în sânul căreia cădeam și eu, incidental, ros de o timiditate, mascată sub atitudini indiferente, disprețuitoare sau cinice, bolid, izolat în fundul amfiteatrului, ce devora cu focuri solitare văile înflorite și frivole, unde camaradul meu se risipia în mici servicii și în comentarii istețe. Moldovean ca și mine, dar nu din fundul Moldovei disolvată în contemplativitate și în frica de a trăi, ci mai din jos, de pe la Tecuci, din vecinătățile tonice ale unei rase mai energice, Petrovici părea, totuși, încă de pe atunci, că duce în spatele său înclinat obida existenței, privia pe jos, cași cum ar fi căutat un lucru de preț, și-l caută și azi, fără să-l găsească — pentru că e în el. „Filozof”, adică având idei generale, frecuentând pe Maiorescu, Petrovici era membru activ al societăților studentești, lua parte la luptele epice din jurul alegerilor la președinție, întemeetor chiar de academism filozofic fără platani. Moldovean și deci povestitor întors asupra trecutului său și al

altora, el ni-a fixat singur amintirile unei epoci, rezumată azi în cultura română în numele său, al lui V. Pârvan și al lui P. Cerna, al freneticului Cerna, pe care, îl văd ca acum, cu umerii obrazilor înflorați, agitat, pe sălile Universității. Popular cum era, toți îl reclamau, mai ales fetele:

— Ps! Ps! Stanciov!

— Panait!...

Congestionat el se opri.

— De unde vii?

— Dela examenul de istoria literaturii române.

— A, bravo! — L-ai dat? — Cum l'ai dat? — L'a dat, fetelor! — Veniți, că l'a dat! — Vai, domnule Cerna, spune-ne și nouă cum l'ai dat? — Așteaptă-mă și pe mine, să aud și eu! — Ce chestiuniți-a pus, domnule Cerna?...

Zvon de întrebări întretăiate, ciripit de fete gureșe și prefăcut interesate. Aprins, Cerna deveni axa unor cercuri concentrice care creșteau; o clipă tăcu apoi, intrând în rolul său de mucalit:

— Apoi ce să mă întrebe? Nu știa nici el ce să mă întrebe. S'a sucit, s'a învârtit, și-a căutat întrebarea în icnituri de mașină ce nu vrea să pornească la drum: „hâ!... hâ!...” până ce s'a hotărât, însfârșit: — „Ia, să-mi spui dumneata, dom-

nule... Da' cum ai spus că te cheamă?
— Stanciof. — Bun, atunci, uite, domnule Spancioc, fă bine să-mi spui ...dar ce neam de om ești dumneata?

— Român, domnul profesor, ce să fiu?

— Român, Român, firește, da' îi fi poate chiar din neamul lui Spancioc, cel din vremea lui Lăpușneanu? Nu? Bine, atunci, pentru că te chiamă totuși Spancioc, să-mi spui dumneata, domnule Spancioc...

Și întrerupându-se în clipit șiret din ochi:

— Ia ghiciți, domnișoarelor, ce chestiune mi-a pus?

— Despre Miron Costin, interveni una din fete.

— Nu, despre Neculce, îi luă cuvântul din gură alta.

— Despre Psaltirea scheiană!

— Despre Ureche.

— Nu, nu, domnișoarelor, n'ați ghicit nici una și nici nu vă mai încercați în zădar, reluă Cerna, imitându-și din nou profesorul... „Să-mi spui, dumneata, domnule Spancioc, căci așa zici că te chiamă, — acum că-i fi din neamul lui Spancioc ori nu, n'are importanță pentru examenul nostru, — să-mi spui dumneata ...*ce treabă mare a făcut Dosoftei?*...”

— Vai, domnule Cerna! făcu una pe rușinoasă.

— Se poate, domnule Cerna?

— Glumești, domnule Cerna!

ciripiră celelalte, indignate, risipindu-se în stoluri cu zâmbete pline de subînțeleșuri.

...N'ași voi, de altfel, să-mi prelungesc evocarea epocii de studenție, pentru-că în tuburile amintirii mele n'am destul azuriu convențional, iar de m'ași lăsa în voia sumbrului meu ritm muzical din momentul acesta, s'ar putea să-miucid tinerețea încăodată. Nu departe de copilărie, adică de vârsta cruzimii, tinerețea devine mai crudă, când, din incapacitatea de a se revărsa în afară, se concentrează mai mult înăuntru; în loc de a se cheltui în acte, adică în creație spontană, ea mi s'a mistuit în sine într'o atitudine de reflecție și de comentariu sever. Astfel se naște critica și astfel se urzesc criticii, a căror luciditate e plătită cu prețul multor renunțări! Maturitatea a isbutit, ce e dreptul, să înfrâneze excesul de spirit critic și să facă media dintre acțiune și reflecție, dar la vârsta aceea fără echilibru, dela adăpostul inacțiunii, adică a unui deficit esențial, din fundul amfiteatrului universitar, stinger, amar și acerb, priveam cu dispreț frivolitățile din vale, parada tinereții ce

ținea să-și placă reciproc, se răsfața în gungurit de columbă, în destinderi de pisică, în lațuri de priviri de mătase sau în exhibițiuni de forță masculină și de întreceri oratorice. Practicam, astfel, un catonism absurd, împins la paroxism în timpul unei excursii studentești la Constanța și Adam Klissi, făcută sub conducerea lui Tocilescu, în sânul căreia se strecurase și două perechi dela altă facultate. Le văd și acum pe cele două fete, brune lujere cu spicul greu al pieptului săltat în burangicul bluzelor, cu ochii străbătuți de toate poftele amoroase ale unui sânge, viu, cald, și în care se reflecta peisajul mort al pietrelor tumulare într'un fior de plăcere; în loc de a ne bucura de acest brusc strigăt al vieții biruitoare răspândit peste moarte, noi ne indignam de pozele leneșe și instinctiv lascive ale celor două perechi ca de o profanare și nu e mizerie, pe care să nu o fi făcut fetelor brune, cu tril sensual de columbe amoroase deslănțuit în fumuriul cadru al preocupărilor noastre științifice. Ajuns la declinul vieții, într'un discurs ținut, de nu mă înșel în fața liceenilor dela Tréguier, Renan îi îndemna să se bucure de existență, făcând ei, ceia ce n'a făcut dânsul. Bunul bătrân se înșela; viața nu

se învață; tinerimea n'are nevoie de astfel de îndemnuri, întrucât în ritmul fiecărei picături de sânge e înscris destinul, ce le impune unora să-și trăiască viața fără a-o fi simțit, iar altora să o simtă, profund, tragic, fără a o fi trăit.

Au trecut ani, și Petrovici și-a urmat destinul ce s'a nimerit să-i fie identic cu aspirațiile: a ajuns profesor de filozofie la Universitatea din Iași, din bătrânul nostru Iași, cu o singură uliță frântă ce leagă statuia Marelui Voevod cu frunzișurile Copoului, în care premiera unui film devine un eveniment senzațional și lipsa de viață publică împinge la contemplativitate artistică ori la nihilism sufletesc; în care deatâtea ori mi-am pus problema credinței generale în „șiretenia” Moldovenilor... Nездreaptă, aprecierea e numai o explicație comodă a succesului lor. De cum se scoală, zece Moldoveni se așează pe malul râului vieții, atenți la clipocitul apelor și la jocul spectral al soarelui în stropii irizați. Intorși acasă, nouă din ei dorm somnul celor dreți, pentru a-și relua a doua zi contemplația inutilă și disolvantă; în al zecelea, însă, poezia zbulciturii apelor, tragicul mișcării undelor între două neante, schimbarea deco-

rului existenței pe dinaintea imobilității lui, trezind rezonanțe adânci, se organizează acum, în liniștea nopții în armonie; din inutilă și disociativă, contemplanța devine principiul unor mari realizări. Cum preeminența artistică a Moldovenilor în destinele neamului este astăzi incontestabilă, pentru egoismul omului, care nu vrea să o explice de cât prin cauze întâmplătoare și meschine, succesul lor se motivează numai prin „șiretenie”: bietul Moldovean a devenit, astfel, șiret! Un măgar, un bou, un porc și o maimuță nu-și aflau odată liniște de cântecul privighetorii. Ce o fi având în gâtulejul ei păsărica asta urită de cântă atât de frumos?

— Fraților, le grăi maimuța, nu vă faceți inimă rea, pentru-că, de mă veți asculta, vom cânta și noi ca dânsa. Trebuie să purcedem însă în ordine, să cântăm cu toții în tact... Fiți, așa dar, atenți și când vă voi da semnalul să porniți cu toți odată... Atenție! Unu... doi... trei...

Dar oricât ar fi fost măgarul de măgar și boul de bou, își dădură seama că nu cântase întocmai ca privighetoarea.

— Cred și eu, grohăi porcul... Cine a mai pomenit concert în așa dezordine? Nu e de ajuns să fim în tact, trebuie să

fim și în ordine; să ne înșirăm deci cu toți în rând.

— Are dreptate porcul, aprobară ceilalți așezându-se în linie dreaptă.

Maimuța bătu din nou tactul.

— Unu... doi... tre!

Dar și de data aceasta concertul nu se apropie de cântecul privighetorii.

— Ho! fârtaților, interveni atunci cu autoritate boul. Cine a mai văzut cântăreți în patru labe? Ca să reușim trebuie numaidecât să ne ridicăm și noi în două labe.

Așa și făcură, dar și acum își dădură seama că nu se puteau compara cu privighetoarea. Rămaseră bieteles dobitoace uluite, roase de vermele invidiei, până ce măgarul le ogoiè sufletele:

— Sunteți cu toți niște nerozi, de vă faceți atâta inimă rea pentru un lucru de nimic. Eu știu de ce cântă privighetoarea mai frumos decât noi.

— Pentru ce? întrebare nerăbdătoare dobitoacele.

— E clar că lumina zilei, reluă măgarul, că talentul privighetorii nu stă în gâtlej — gâtlej avem noi și încă mai mare! — ci numai în faptul că se poate urca sus, colo, în vârful copacului.

Dobitoacele pleoștiră urechile în semn de admirație.

— Așa e, strigară cu toatele.

— Apoi atunci, de ce atâta trufie pe ea? rosti cu ciudă boul. Mare ispravă să te cocotezi prin copaci! Nici n'ar fi potrivit cu buna noastră creștere. Hai mai bine să ne vedem de treburi și să o lăsăm în plata domnului...

„Șiretenia” Moldoveanului este povestea privighetorii; pentru că face versuri ca Eminescu, scrie proză ca Sadoveanu, cântă ca Enescu, orhestrează immense cunoștințe ca Dumitru Cantemir, Hașdeu sau N. Iorga, el e privit de oameni fără talent ca șiret.

Și dânsul privighetoare „șireată”, la Iași, încadrându-se în atmosfera locului și în pilda premergătorilor săi junimiști, Petrovici a reluat tradiția conferințelor și prelegerilor populare, care, depășind interesul strict al cercului studentesc, atrăgeau un public mai numeros, unde langoarea mamelor se topia în suspinul fetelor sentimentale. În anul petrecut acolo, mi-a ajuns la urechi faima admirativă a acestor prelegeri; an, din care, deși lacomă mai mult de durere, memoria mea afectivă a reținut totuși mai viu farmecul reveriilor din jurul orașului și lirismul vetustății lui, cu declinul zilei provinciale în jalea goarnelor ce cântau stingerea, în giulgiul cărora,

împletit de căzărmiile învecinate, am murit de atâteori, când, elev la Liceul Internat, îmi scăpătam capul, în plâns înăbușit, deasupra pupitrului, la ora nouă seara. În acest Iași distrugător de energii și creator de poezie, pe al cărui narcotic, ori cât l'ași detesta, îl iubesc ca pe o otravă suavă, l'am întâlnit adese pe Petrovici, urcând pe strada Carol, spre Universitate, unde îl aștepta altă generație de „jeunes filles en fleur” de cât cea din anii studenției, dar tot atât de susceptibilă de a căpăta aptitudini filozofice la armoniile glasului profesorului.

Conștiința profesională, vocația mai precis, și talentul oratoric i-au creat, astfel, o notorietate locală, după cum activitatea publicistică l'a încadrat în mișcarea filozofică dela noi. Într'o țară, în care talentele sunt foarte puține și diviziunea muncii iluzorie, un astfel de talent nu putea rămâne multă vreme în cadrele lui firești; după Maiorescu, Conta sau P. P. Negulescu, era fatal ca și Petrovici să fie atras și absorbit de politica polipodă. Care sunt succesele lui de tribună se pot urmări în ziare, ale căror lămpi de recepție sunt totdeauna sensibile pentru informația politică; a fost și va fi ministru. Dintr'un instinct

de simplitate și de armonie sufletească, îmi plac oamenii zilei în momentul când s'au despuiat de fascele consulare și și-au desbrăcat laticlava onorurilor... Conștiința de a fi fost puternici le acordă încă un prestigiu, melancolizat totuși de estompa realității anulatoare de distincții factice. Căci nescăpând vertigiului comun al puterii și în Moldoveanul acesta ce pare a duce în spate obida întregului neam, resemnat, distant, vătuit în sine printr'un ușor strat de indiferență față de alții, se trezește instinctul de dominație, în care vanitatea firească oricărui artist se asociază cu orgoliul izolator al tuturor oamenilor politici, captivi ai temporalului. Iată pentru ce, după ce a colaborat atâți ani la *Sburătorul*, cu evocări pitorești ale unor timpuri trăite împreună sau ale altor figuri și întâmplări din trecutul provincial, cu o sfătoșenie, totuși, armonios precisă, și încadrată într'un chenar de lumină, eu îl prefer tot pe acel Petrovici, răsfrânt asupra trecutului, Moldovean visător, evocator al umbrelor moarte în pulberea crepusculară. Iar când cineva cată să mă ispitească: „de ce nu faci politică? nu vezi unde a ajuns Petrovici...”, nu isbutește să mă clinească, deoarece, oricât de mare ar fi specia satisfacției

imperialiste, pot trece pe lângă ea *oculo irretorto*, problema fericirii rezolvându-mi-se în sensul unei ecvații personale ce m'a fixat pe o pagină de hârtie albă, izvor de bucurii și de emoții egal ireversibile.

XIII

1. *Ramiro Ortiz*. — 2. *G. Murnu*.

1. Pe Ramiro Ortiz l'am cunoscut din primele zile ale sosirii sale în România, adică acum vreo douăzeci de ani, în fața Academiei, unde ne duceau aceleași preocupări. În pregătirea venirii sale în țară, el își însușise câteva cunoștințe de limba română, citise cartea lui N. I. Apostolescu relativ la influența romanticilor francezi asupra poeziei române și era pe cale de a publica o dare de seamă asupra ei cu adaosul unei contribuții personale relativă la izvoarele *Potopolui* lui Costache Negruzzi; deși mă ocupam de vreo doi ani cu activitatea prozatorului moldovean, — sosit printre noi numai de câteva zile, Neapolitanul îmi aducea, așadar, informații inedite și, înainte de a fi fost în stare să citească *Universul*, descifra la Academia Română chirilicele

din *Curierul de ambe-sexe* și *Albina românească*. Prin apariția sa, Ortiz răsturna toate ideile noastre asupra fabricatului de export al Italianului: mic, masiv, patrat aproape, cu nimic din verva meridională, din diletantismul obișnuit cu declamații patriotice, al filoromânului apărut atât de abundent în epoca romantică a relațiilor noastre cu Italia, sub direcția spirituală a lui V. A. Urechia și Gr. Tocilescu, deoparte, a lui Gubernatis și Baccelli, de alta; un studios, un om de metodă și de știință germanică, adică lucru ne mai văzut la noi, un Italian care să nu ne vorbească de „fratellanză”, de lupoaică, de Traian, ci să studieze pe fișe chestiuni de bibliografie italo-română sau de literatură comparată. Ceia ce, după cum am văzut mai pe urmă, nu însemna, de altfel, că Ortiz nu primise și botezul Muzelor; trecut prin diferite redacții literare în Italia, lucrând câtva timp alături de Matilde Serao, legat cu grupul dela *Voce* din Florența, unde își făcuse studiile, adică Péguy-ist și Claudel-ist cu mult înainte ca Péguy și Claudel să fi fost cunoscuți la noi și prețuiți chiar și în Franța, poet și nuvelist el însuși, cu o drojdie de beletristică rămasă încă pe fundul sufletului — pe lângă stricta me-

toată tudescă a științei clasate pe fișe cu orgoliul referinței exacte, aducea și metoda criticei italiene, a infiltrației poetice, flori latine, anemone viu colorate, răsărite în interstițiile blocurilor de granit germanic. Privită astfel, italienește, critica este încă o formă a experienței poetice; tot artă, la fiecare pas, ea ia un caracter intimist de efuzie lirică, de confesiune, de documentare subiectivă, amestec amabil de erudiție, de umanism, cu propria sa aventură poetică. După ce a studiat influențele vechilor scriitori italieni (Alfieri, Metastasio, etc.), asupra literaturii noastre dela începutul veacului trecut, după ce ne-a prezentat pe noii scriitori italieni (Carducci, Pascoli, D'Annunzio, etc.), în studii informate și utile raporturilor spirituale ale celor două patrii ale sale, scăpat de erudiție și de didacticism, — preferințele personale ale lui Ortiz s'au îndreptat spre această specie de impresionism, de periplu cu lopețile lăsate în voia valurilor spre țara „*Madonei Poesia*” sau în urmărirea vagabondă a vreunei teme poetice în diferite literaturi, — cum e *Fortuna labilis*, — amestec de reverie a înserării, bâzâitoare ca un bondar în jurul nasului, de farniente poetic, de știință amabilă cu sensibilitate poetică, de co-

mentarii filozofice cu efuziuni lirice, — prin care se încadrează, diferențial, în literatura noastră, descriind și o trăsătură de unire cu spiritul italian. De când ne cunoaștem, Ortiz a ascultat împreună cu noi sute de piese, de romane și de poezii, duminical și extraduminical; căci e denotat că acest erudit cercetător, mistuit în exegeza dantescă, acest om de fișe și de note, îngreuiat în percepția lui estetică de două mii de ani de cultură și de prejudecăți, este un avangardist nu numai principial ci și înăscut. Oricât ar fi de potrivnice aparențele, Ortiz e cu tinerii din instinct; acum douăzeci de ani era cu Péguy și Claudel sau cu simbolistii dela *Noua revistă română*, acum e cu tot ce e nou și îndrășneț. Printre noi el aduce o bunăvoință organică și o înțelegere apriorică pentru orice încercare de a ieși din fazele trecutului; iar din lecturile lui vor rămâne vii în amintirea ascultătorilor sonoritățile suave ale poeziilor lui Eminescu sau ale poeziilor noastre populare traduse în italienește; acum, în urmă, simțul poetic al lui Ortiz, minuțios și pios, s'a aplecat asupra amintirilor de copilărie, umil peisagiu de unchi și de mătușe, de paseri de curte și de viață provincială, din care, în tremurul sensibilității răsfrânte în a-

dâncurile conștiinții, a scos o lume pitorească, poetică și ideală prin epifania artei.

2. Dacă îl aștepți pe la șase, ca o ghiulea, rotund și mirat, Murnu sosește pe la opt. „Cum, ați început?” debutează el cu o sinceră candoare. Scoțând ceasul, dă din cap: — „în adevăr, e opt, dar m'a reținut un prieten și n'am putut scăpa”. Murnu nu poate scăpa niciodată, deoarece moliciunea amabilă a caracterului cași o sfătoșenie firească îl fixează acolo unde este fără considerație pentru alte obligații așa că, în momentul când a sosit, el e, desigur, așteptat aiurea. Căzând, întotdeauna spre sfârșitul lecturilor tenebroase, în rețelele desnodământului unei piese de teatru, Murnu închide ochii... ascultă ori nu ascultă? Nimeni nu poate ști. Pe dinaintea privirii interioare îi trec, probabil, viziunea Pindului natal... cele câteva coloane profilate pe cerul albastru din spatele capului Sunion... uriași monoliți rupți din treptele Coloseului... apariții antice... svelte torsuri de Coefore... dansuri de bacante tracice... Când s'a sfârșit lectura și s'a risipit și ultimul fâșiit de plos elen — scuturându-se din umbrele

sale, înzăuat și cu lancea întinsă, înfipt pe calul încordat, Murnu se prezintă în poziție de luptător ca ultim cruciat al limbii române. Din blajin și conciliant, iată-l devenit deodată acerb, eruptiv și intransigent. De câte ori se pune o chestiune de limbă, el explodează și perorează, aruncând-și ca eroii homerici lancea mâniei sale împotriva neologismului inestetic și, numai după ce l'a ucis și călcat în picioare, după ce l'a purtat ca trofeu de șapte ori în jurul cetății purificate, calmându-se și spălându-și mâinile de sânge în limpiditatea cristalină a tuturor dialectelor daco și macedo-române, el se pune să potrivească silabele după simțul unei urechi pururi dificile... Minute lungi le lovește pe marmora urechei sale, îngânând... *căci... ce... ci-ce..* Nu merge *că... ci... ce...* Nu e bine... Trebuie suprimat... de oarece pasiunea lui Murnu e vocalizarea limbei... *a... a... o... o...* aer și sunet, limpiditate și muzicalitate. Din aceste motive exclusiv sonore, el e mai degrabă împotriva purismului lingvistic deobicei slavizant și, prin urmare, consonizant, înclinând spre latinizare nu în sensul francizării curente ci al întoarcerii la izvoarele autentic latine generatoare de forme frumoase și, procedând la crearea unei limbi literare,

nu după norme regionale ci după principii de vocaliză... Limba lui Creangă e o limbă rural moldovenească, după cum limba lui Caragiale e o limbă urban muntenească; deși macedonean și dezvoltat deci în cadrul unui dialect, fie prin împrejurarea de a fi trăit succesiv în Macedonia, în Moldova, în Ardeal și în Muntenia, fie prin primatul instinctiv al simțului său estetic, în admirabilele sale traduceri homerice, Murnu n'a procedat dela un dialect ci dela o sinteză din toate dialectele arbitrar construită pe simplul criteriu al esteticului; iar acolo unde i s'a părut că nu găsește un material verbal suficient, a recurs cu îndrăsneală la metoda creației verbale după legile analogiei... În aceste condiții, deși artificială, în sensul că nu are la bază un teren geografic precis de dezvoltare și nu răspunde unei realități vorbite, limba lui Murnu e, totuși, încercarea cea mai importantă, în timpuri recente, și deci cu atât mai impropriu, de elaborare sintetică a unei limbi literare, fie din elemente existente în membrele risipite ale poporului nostru, fie, îndrăsneț, făurite prin dreptul de creație a poetului, după normele instinctive de formație a limbii române.

...După ce și-a scos lancea din rănille făcute și după ce și-a spălat mânille de sângele dușmanilor săi naturali, plin încă de praful luptelor purtate împotriva neologismelor și a slavonismelor barbare, pentru a se calma, Murnu revine la marele său rol de cititor al epopeelor homerice. Scufundat în fotoliu, de după infoliul deschis, în reflexele roșii ale jarului, lăncierul de odinioară devine un unchiaș sfătos, a cărui voce cu mlădieri tăragănate, domoale, cu rezonanțe adânci, pare că nu purcede de aici, din cadrul limitat al odăei, ci de departe, din noaptea istoriei, din gura unui aed orb, psalmodiind lângă corturile întinse pe malurile Scamandrului, printre Grecii tolăniți pe iarbă, în jurul focurilor, ce încep a se stinge. Sfătosul său glas prelungește, astfel, peste mii de ani în sufletele noastre indiferente vibrația unor pasiuni de mult răcite...

XIV

Camil Petrescu.

Prima imagine a lui Camil Petrescu se desprinde din filmul cenușiu al ultimelor zile ale războiului, de după armistițiu, în cadrul orașelului natal, cadru de primăvară înaintată, cu teii înfloriți. Solul înaripat dela Gura-Humorului nu ne mai vizita zilnic, și nu mai făcea să-i tresară inima bătrânului refugiat bucovinean Th. Ștefanelli, membru al Academiei Române, căruia i se părea că din ordin cezaro-crăesc îl căuta pe dânsul în refugiul fălțicinean. Străbătusem istoviți calvarul a două ierni cumplite, și acum, șopârle cu piele nouă, ne încălzeam la soare pe băncile grădiniții comunale; rolul strategic al celor doi generali pensionari încetase, făcând loc diplomaților și bărbaților politici ce descriau pe văzduhul albastru, frontiere

imaginare și ne hărăziau pământuri pierdute prin soarta armelor; optimismul sedentarelor se bizuia, astfel, pe generozități închipuite, ...Indemnurile primăverii sădise în noi nu numai speranțe deșarte ci și doruri de plecare; în grădina din față, cu pomi pletoși și cărări părăginite, ca într'o colivie, Tina Barbu își primbla nerăbdarea, uitându-se spre orizont pentru a-și desface aripile. Într'o seară, cu insinuările unei voluptăți uitate de mult, un tânăr zănatic, diafanizat prin apropierea morții, ușure ca un fulg și candid ca un ghiocel, rătăcit nu se știe cum în grupul nostru de strategi și de diplomați, îmi prezintă un ofițeraș cu vorbele:

— Și dumnealui e tot Bucureștean, întors din prizonierat; e d. Camil Petrescu, licențiat în litere și autor dramatic.

Deși nici prezentatorul, nici numele celui prezentat nu-mi puteau trezi interesul, avui, totuși, timpul să disting un tânăr sublocotenent într'o uniformă decolorată de sfârșit de războiu, supt la față, de un blond spălăcit, luminat totuși de fixitatea fosforescentă a două mărgele albastre-vierzui... Și atât...

Imaginea scriitorului începe să mi se fixeze prin unele trăsături psihologice,

abia mai târziu, în primele luni ale *Sburătorului*, în cadrul lecturii piesei sale *Jocul Ielelor*, într'un amurg de Mai, sub lăncile înroșite ale soarelui asasinat în dreptul ferestrelor largi ale biroului meu. Lipsa de autoritate a cititorului, nervozitatea lui sporită de intrările și ieșirile ascultătorilor, nu i-au dat lecturii caracterul de succes categoric așteptat, se vede, cu certitudine; mai contribuiau, dealtfel, și defectele piesei, evidente și mai târziu, după câțiva ani, la o nouă lectură, când nu mai putea fi vorba de lipsă de autoritate și de nervozitate. Cu indulgență de sine, naturală dealtfel tuturor începătorilor, cititorul nu-și explica însă „insuccesul” de cât prin insuficiența lecturii; un semiton mai sus sau mai jos, o mlădiere a glasului, o tăcere prelungită ar fi dat cu totul altă putere de contagiune paginilor citite. Certitudinea părea încă de pe atunci a lua forme de nemulțumire vexată, amorțită, ce e dreptul, de o umbră de timiditate, dispărută repede, după cum îmi amintesc dintr'o altă vizită a lui, în care ținea să fie cunoscută și prețuită și la București, prin *Sburătorul*, una din inovațiile ziarului său din Temișoara, menită să dea mari rezultate pentru consolidarea legăturilor noastre cu popu-

lația trilinguă a Banatului: pe pagina ultimă a ziarului, el tipăria anume în trei limbi dialoguri de felul acestuia: „*La restaurant*” — „Chelner, adă lista de mâncare... Dă-mi un biftec... Cât costă? E scump”. — Dramaturgul, devenit cu o egală pasiune ziarist, părea convins de eficacitatea și noutatea unui „sistem” ce continua pe răposatul Cazzavilan. Ceva mai târziu, în urma candidaturii sale independente la niște alegeri parlamentare, ziaristul devenit acum, la fel de pasionat, bărbat politic, îmi povestea atât de entuziast de succesul său electoral, încât, deși știam că nu reușise, m’am simțit obligat să-l întreb de rezultat. Cu glas indiferent, Camil îmi răspunse: „Candidatul guvernului 4500 voturi, candidatul național 4000, — eu 150 (cifre aproximative)”, și cum nu-mi putui reține, probabil, un zâmbet, continuă volubil, nervos, confidențial: „Fiindcă eu eram candidatul cel mai serios (candidatul național era Valerie Braniște!), urgia guvernului s’a îndreptat firește, mai mult asupra mea; de aici și diferența de voturi”. Tonul era atât de categoric, sclipirea ochilor trăda o convingere atât de sine înțeleasă, încât, înainte de a mi se fi afirmat ca scriitor de talent, cum avea să o facă mai târziu,

Camil mi s'a fixat în atenție prin această spaimă admirativă de tot ceea ce făcea; ca tuberculoșii ce se complac în propria lor sudoare, tânărul meu prieten îmi părea merit de a se răsfăța în propria-i personalitate.

Nu e în intenția mea de a reface etapele ascensiunii literare a lui Camil, și nici chiar etapele succesului și ale intimității lui printre noi, dela primele lui poezii *Ciclul morții*, refuzate la *Ideia europeană* și primite atât de cald la *Sburătorul*, cu articolul meu introductiv, și până la seria de piese *Suflete tari*, *Mioara*, *Act venețian*, *Mitică Popescu*, *Danton*, citite cu un succes egal, odată de două ori, de mai multe ori, în fața unui auditor schimbat, sub diferite forme, și remanieri succesive. Specia lecturii lui Camil Petrescu merită o precizare, întrucât nu se făcea în condițiile obișnuite de dicțiune clasică ci se marca prin nervozitate și precipitare. Pasagiile de simplă conversație sau descripție erau înecate sub apele unei lecturi fără frazare și nuanță, hăcuite în silabisire grăbită și gonită din spate; de îndată ce interesul dramatic se înoda în momente izolate și pregnante, deși poate în esență nu se schimbă, lectura lua cu totul altă

înfățișare și, fără declamația teatrală convenită, comunica o intensitate de patetism și de persuasiune remarcabilă; aripile unei tăceri înfrigurate se lăsau de odată asupra asistenței, sub prestigiul magnetic al unei rostiri gâfâite, șoptite, expirânde, copleșită uneori de tăceri încordate; prinzând carne și oase, în dimensiunile vieții, personagiile teatrale se sbăteau în probleme sufletești, în timp ce fiorul tragic încovoia capetele de mac ale ascultătorilor. Și ca scriitor și ca lector, omul se arăta dramaturg: indiferent pe apele liniștite ale pozițiilor normale, dar cu simțul precis al momentelor de tensiune dramatică, al situației violente, culminante, prin care a și reușit pe scena Teatrului Național cu *Suflete tari*; numai excesul de încredere în sine și desgustul atât de firesc de propriile sale resurse, l'au făcut apoi să devieze în *Mioara* spre epic, disolvându-și dramatismul în observație și pitoresc. În afară de aceste lecturi, Camil Petrescu se distingea și prin spiritul său vioi, mobil, combativ, agresiv chiar, destul de informat, dar mai ales dialectic, ineputabil dialectic, luminat totuși de o candoare plăcută cu deosebirea femeilor, de o frăgezime de impresie binevenită într'o societate, prin conveniențe mai

mult receptivă de cât deliberativă. Și cum ne aflam pe atunci într'o fază poetică, cu valuri de versuri, prezența scriitorului era și mai bine venită prin simțul critic al poeziei, destul de rar, simț, firește, de poet, adică unilaterial, în sensul formulei proprii, dar rapid; după o singură aruncare de privire peste un manuscris, el își formula părerea, precisă, categorică, definitivă, dacă nu și întemeiată, reversibilă la o concepție hotărâtă, cu o reacțiune unică, adică esență însăși a autorității critice, ajutată și de posibilitatea susținerii ei cu o pasiune rară în domeniul criticei, expus diletantismului unora și lașității de opinie a celor mai mulți.

Până aici am prezentat evoluția normală a unui tânăr scriitor viou, inteligent, cu siguranță mai mult dramaturg de cât poet, întrucât calitatea lui esențială e preciziunea și luciditatea, pe când poezia își scoate seva și din inconștient, cu un spirit critic și analitic incontestabil, calități, peste care încă dela început a pornit să se reverse lumina crudă a conștiinței de sine, până ce a invadat totul. Dacă precipitarea acestui proces de discumpănire a echilibrului sufletesc poate să fi fost pricinuită în sens divers,

fie de succesul dela început, fie de in-sucesele de pe urmă, dacă se poate bănuî că a fost agravată de infirmitatea surzeniei progresive contractate în răz-boiu, rădăcina lui trebuie căutată aiurea, întrucât pe alții surzenia i-a spiritualizat, i-a angelizat, retractându-i într'o lume proprie de preocupări, nesimțitori la în-demnurile temporalului: închis în el, ca într'un turn cu cheia rătăcită, Eugen Rel-gis, pacifistul, evangelizează și acum, suav și descărnat, pe infidelii războinici. Rădăcina trebuie, deci, căutată în tempe-rament, care, încă de mult, îl făcea să vadă în publicarea unor modeste dialoguri trilingue o acțiune originală de propagan-dă culturală și să considere ca un triumf o alegere, unde nu obținuse de cât o sută cincizeci de voturi. Din nu știu ce te-nebre misterioase ale inconștientului, s'a prăvălit așa dar, crescând, petricica abia perceptibilă la început, luând cu ea for-țele reale ale acestei inteligențe vii și desfășurându-i epizoadele pe un fond de beatitudine agresivă. Când strănută, Ca-mil privește în jur cu satisfacția unei ac-țiuni inedite: orice ai face, a fost făcut mai întâi de dânsul și orice idee ai ex-prima, a fost exprimată de dânsul într'un vechiu articol de cel puțin cinci ani. E nu numai cel dintâi în timp, dar și cel

dintâi în valoare; e cel mai mare ziarist și polemist, e cel mai mare dramaturg și critic dramatic; e cel mai mare poet și critic literar, e omul cel mai inteligent, — totul fără mlădiere, fără ușorul zâmbet de ironie sau glumă, sub faldurile căruia se strecoară ușure orice prezumție, ci categoric, definitiv, repetat, pe un ton iritat, agresiv, dispus oricând să o dovedească dialectic, și, la nevoie, să rupă relațiile personale. Frenezia preeminenței în toate formele vieții, fără alegea, și chiar în cele mai puțin nobile, se poate rezuma în următoarea întâmplare povestită de el însuși. Provocat în timpul unui chef, de un prieten de o capacitate alcolică cunoscută în toată Capitala, la o întrecere de rezistență, modest băutor de apă pură, Camil se simți pus la o grea încercare; pe fața lui se citia, chiar când povestia, lupta corneliană între-o inferioritate vădită și sentimentul datoriei cu sine însuși, de a fi și în băutura cel dintâi, după cum era în orice. Sufoca sub apăsarea dezonoării ce-l amenința. „Atunci mi-a venit o idee, continuă el încordat. Mi-am adus aminte de a fi citit undeva că pentru a rezista la băutura, fără să te îmbeți (aceasta era tema matchului), e de ajuns să bei mai întâi apă până la saturația

organismului, pentru ca apoi efectul alcoolului să rămână nul. Așa am și făcut, putând, astfel, rezista și învinge pe cei dela masă. Totul povestit cu aerul circular de satisfacție al ultimului Horațiu, după uciderea celor trei Curiții: adică, se putea să-l întrecă tocmai pe dânsul, șampion irezistibil în toate domeniile activității omenești, în politica externă, dar mai ales în politica financiară (Polonezii s'au inspirat dintr'un articol al lui din *Argus*, când au revenit la etalonul de aur al zlotului) în filozofie, în critică, în logică, în poezie, în teatru! Articolele lui sunt totdeauna definitive: înalță sau scoboară, lansează sau distrug; în discuție are pentru orice o teorie, teoria chibritului firește, nouă-nouță, potrivită serviciului cauzei; lipsa unui nasture dela vestă se preface, astfel, după circumstanță, într'o necesitate cosmică sau într'un semn de superioritate intelectuală. Dacă pe unii surzenia îi transcede până la o absență contemplativă, iar pe cei mai mulți îi face ursuzi prin inegalizarea situației în societate, pe Camil, nu numai că-l împinge adese la tensiune și iritare, explicabile într'o privință, dar îl și beatifică; egoismul ce-l îndeamnă pe fiecare să-și cruțe forțele fizice, tăcând, e luat de dânsul drept o

mărturisire de inferioritate; rămas singur pe câmpul de luptă, cu piciorul pe presupusul cadavru al rivalului său, fluturarea de superioritate de pe buzele lui livide de șampion al dialecticei, ia aspecte indicibile de complezență de sine. Cu o astfel de atitudine trepidantă și inegală, e lesne de înțeles zona de ostilitate sau de rezervă creată în jurul lui ca zonele de pustiu create voluntar în jurul lor de aglomerațiile vechilor triburi germanice. O mare parte din insuccesul *Mioarei* se explică prin conjugarea acestei ostilități aproape unanime, în compoziția căreia, Camil a căutat să-și implice și prietenii săi inofensivi, așteptând, se vede, dela dânșii o ridicare de scuturi și o expediție de exterminare; căci, necrezându-se obligat la nimic, premergător și preexistent, everghet numai prin prezența sa, el reclamă dela toți, ca dela niște feuzi, servicii de presă și omagii de vasalitate. Infrângerea, numai în parte meritată, n'a avut nici măcar rezultatul posibil al unei normalizări, al unei echilibrări a forțelor vrășmașe ce-l frământă, deoarece, îndărătul acestei aparente beatitudini și superiorități, se joacă, în fond, tragedia nesiguranței de sine, iritarea în fața obstacolului, a contradicției, a incredulității, a insuccesului,

a lipsei de penetrație în masele publicului, și, desigur, a îndoelii de sine. Ceia ce n'a obținut crivățul e pe cale, poate, ca în legenda antică, să obțină soarele; ceia ce n'a realizat catastrofa *Mioarei* pare a realiza biruința romanului *Ultima noapte de dragoste, prima zi de războiu*, atât de meritată, prin producerea unei destinderi a nervilor încordați. Și ar fi și timpul ca omulețul acesta pripit, iritat, pururi grăbit, cu privirea în jos ca și cum ar căuta ceva pierdut, cu podul palmei aprins, incendiat de febre, hărțăgos, plin de talent, dar și de fătuitate, să se oprească din cursa lui frenetică, pentru a se regăsi pe sine și liniștea, fără care nimeni nu se poate realiza desăvârșit.

XV

Ion Barbu.

Pe când sub ploaia putredă a toamnei, ce unia cerul și cu pământul spongios într'un giulgiu lichid, fanfarele dolente ale marșului funebru duceau rămășițele lui Vlăhuță, ușa biroului meu s'a deschis, pentru a face loc unui tânăr subțiratic, tip oriental, smolit, cu ochii, după cum s'a spus, vegetali de plante acvatice, cu pasul precipitat și decis. Se numia „Popescu”, era poet, și-mi întinse un caet cu aparențe sumare, pe a cărui primă pagină se citia: *Copacul*. Abia începui să descifrez câteva versuri, când, nervos, luându-și scaunul dela locul său, tânărul și-l împlântă cu energie lângă fotoliul meu, pe care, cu priviri laterale, îl trăsei puțin la o parte; tânărul se apropiè din nou cu insistență: scenă clasică de teatru, de dominație sau de

intimidare. Citii o poezie, două, trei: versuri parnasiene, dure, lapidare, ceva din Hérédia, din Leconte de Lisle pe fondul frenetic al lui Nietzsche, cu un material verbal personal și o tăetură energică. Aveam în față un poet, căruia îi mai lipsia doar un pseudonim.

— Dar Popescu e un pseudonim, îmi replică tânărul necunoscut.

Il privii cu neîncredere.

— Numele meu este Dan Barbilian, student în matematici. Dar nu merge... Dan... Dan... Barbilian... Bar... bi... lian... bilian... nu, nu sună, rimează și e dulceag... nume de mandolinist... Nu poți ieși necuviincios în lume... Și apoi nici nu voesc să public poezii sub numele meu adevărat... Ce ar spune profesorii mei dela matematici? ce ar spune tatăl meu dela Câmpulung, când ar afla că mă țin de nimicuri la București... căci în familia mea de magistrați poezia e încă un lucru de rușine... Se impune deci un pseudonim...

— Foarte bine, dar crezi dumneata că Popescu ar fi pseudonimul cel mai nimerit? răspunsei eu, nesigur încă de psihologia convorbitorului meu.

— Popescu!... Po-pes-cu! reluă el silabisind, vocalizând, e mai întâiu un nume onest și autentic; mai are apoi marea

calitate de a fi și un nume și în acelaș timp și un pseudonim. Popescu pot fi eu, d-voastră, dumnealui, toată suflarea românească; poezia mea se scufundă, astfel, în plămada anonimă a națiunii.

Tânărul vorbea cu glas profund, cavernos, cu gesticulații și izbucniri, fără să pot distinge amestecul de sinceritate, de poză, de retorică studiată, sau de simplă improvizație. Din potriveală în potriveală, s'a oprit, totuși, la pseudonimul Ion Barbu. ...Principalul era că mă aflam în fața unui poet autentic, sosit la apelul meu adresat „celor ce vin”. Acordurile marșului lui Chopin se mai auziau din depărtare, căzând surd ca bulgării de pământ peste realizarea poetică a unei generații, și în biroul învăluit în faldurii leșietici ai toamnei ploioase se și aprindea torța poeziei noiei generații. I-am publicat, așa dar, dintr'o dată cinci poezii cu un articol de „lan-sare”, și cum ne aflam îndată după război, sub imperativul misticei oamenilor noi, când se aștepta miracolul reînnoirii în toate domeniile spiritului, poeziile și autorul lor au intrat brusc în circulația publicistică literară. Puține zile i-au trebuit, așa dar, tânărului meu vizitator, sol de primăvară în mijlocul toamnei jilave, pentru a-și descompune numele

adevărat în putrefacția anotimpului, individualizându-se ca Ion Barbu într'o firidă salubră și solitară a literaturii române...

Cu etapele evoluției acestui poet, în care generația nouă post-argheziană și-a găsit expresia cea mai caracteristică și mai sublimată, m'am ocupat în *Istoria literaturii române contemporane*, atât cât se putea la data apariției ei... Ceia ce voesc să subliniez aici e mobilitatea și impetuositatea caracterului poetului, transpuse în arta sa, neastâmpărul și căutarea de sine ce l'au silit să ia unele forme succesive. La început, a apărut ca parnasian cu viziunea unei Elade filtrate prin *Origina tragediei* lui Nietzsche, apolinic ca formă, dar dioniziac ca fond, om al „isteriei vitale”, frenetic, cu voința fermă de a-și transpune poezia în dezordinea vieții, baron feudal al amorului impetuos, cu drepturi în natură pentru libera trecere. Nu știu de ce icona vieții de atunci a poetului mi se materializează într'o scenă în nicio legătură cu dânsul: într'o sumbră noapte de Noembrie, cu șaluri de ceață acidă, urcam în susul străzei Câmpineanu spre Teatrul Național, unde mi se păru că zăresc o umbră ascunsă după parapetul es-

planadei, ca dintr'un loc de observație. Ajuns în dreptul căei Victoriei, în timp ce umbra unei femei scobora dinspre strada Academiei în spre Câmpineanu, adușme-când mai întâi văzduhul și sfredelind în-tunericul cu ochii fosforescenți, omul de după parapet se și lăsă la vale în sal-turi largi de felină spre ființa uluită, de al cărei braț dislocat se încolăci un braț solid; femeia se sbătu, se roti de câteva ori în jur, ca o pasăre prinsă în laț, și în urma unei scurte persuasiunii mute, împăcată, potolită, după câteva mi-nute numai, perechea scobora, strâns și voluntar încleștată, valea; feudalul își impusese drepturile de trecere pe care și femeia le primise poate cu recunoș-tință. Nu știi de ce apariția necunoscu-tului vămuitor de senzații, în peisagiul de toamnă al unei nopți bucureștene îmi fixează poziția poetului Ion Barbu, din prima sa fază, față de existență. Era și el o felină, pe care nimic n'o reținea în lianele scrupulelor... Azi d. Ion Barbu nu mai recunoaște această epocă a vieții și a activității sale poetice, în discor-danță, ce e dreptul, cu producția și ati-tudinea sa de mai târziu; printr'o omi-siune regretabilă, totuși, și pentru sta-bilirea traectoriei poetice și pentru dura sonoritate a acestor aruncări de stalctite,

nimic din ce a apărut în *Sburătorul* n'a trecut în compoziția *Jocului secund*. Pe panta nu știu cărei evoluții sau poate printr'o scufundare în sine, din dionizia-cul cântăreț al unei Elade livrești sau din evocatorul burgurilor medievale ale Rinului wagnerian, văzute probabil tot prin Nietzsche, d. Ion Barbu s'a autoc-tonizat. Și cum domnia sa e un ideolog cu posibilități dialectice, s'a pus, firește, la adăpostul unei platoșe teoretice. Balcanizarea nu s'a făcut, deci, instinctiv ci pe baza incapacității principiale de a ne adapta la civilizația apuseană și a necesității de a ne reintegra condițiilor vieții orientale, de foste raiale turcești, cu suflet fatalist, cu murdărie pitorească. Un nou gen poetic s'a urzit, astfel, cu un strămoș proclamat în inadmisibilul Anton Pann, a cărui vână s'a anunțat, de altfel, și în Arghezi, înaintea *Florilor de mucegai*, dar a cărui primă expresie poetică mai consistentă s'a realizat în ciclul balcanic al d-lui Ion Barbu, cu pitoresc dunărean de caice fantome, și de șalvari întinși la soare, și, cu deosebire, într'un vocabular săturat de turcisme... Viziunea de miragiu a orientului e, negreșit, intensă, dar pitorescul verbal de „aliș-veliș, rahat, bragagiu, nădragi, etc.”, poate părea sumar și îmi impune oarecare rezerve. Sunt

aproape treizeci de ani, de când, într'o excursiune studențească făcută în Grecia, ne-am oprit o noapte pe Bosfor în fața Constantinopolului. Cât ai clipi, puntea vaporului nostru fiind invadată de negustori de lucruri orientale și mai ales de fotografii obscene, am asistat la o scenă dintre un astfel de negustor și un student român, desbătând un aprig târg într'o limbă pestriță, ajutată de gesturi muțești și de cifre însemnate pe degetele mâinii; după un sfert de ceas de tratative patetice, beligeranții au convenit, însfârșit, cu un preț anumit. Numărându-și mahmudelele, turcul a adaos totuși:

— Bacșiș, effendi...

Ca și cum l'ar fi călcat pe vârful degetelor, Românul se dădu atunci un pas îndărăt și se lansă într'o vertiginoasă improvizație turco-română:

— Bacșiș, effendi? Ioc bacșiș, geanabet, caraghioz, pușlamă, ciulamă, tușlamă, pacea, calabalâc, babalâc, ciorbalâc, caldarâm, sacâz, marafet, ghelir, chilipir, bucluc, ghiordum, hai bacșiș? — sictir, bre!

Imaginea dislocată a turcului, împroșcat cu atâta coloare locală în propria lui țară, mă face azi mai puțin simțitor la elementul de virtuositate al pitorescu-

lui verbal... Evoluat curând la o formulă diametral opusă, prin pasiunea pe care o arată însă față de *Flori de mucegai* sau față de proza, somptuoasă în putrefacția ei balcanică, a *Crailor de Curte veche*, față de „adevărații Arnoteni” sau față de Pena Corcodușa și atâtea alte „curve dulci cu mărgăritărel de Mai”, e de presupus că preferința psihologică și estetică a poetului se îndreaptă tot spre acest realism pitoresc și fantastic, la care, probabil, se va întoarce într’o zi. Căci în faza sa actuală, fixată definitiv cu apariția volumului *Joc secund*, formula poetice sale e la antipodul realităților naționale și al pitorescului balcanic; de esență pur poescă și mallarmeană, ea constă într’o mascare de abstracție geometrică a elementului emotiv, și într’o virtuozitate de expresie, ce înlocuește limbajul curent și noțional, printr’un limbaj echivalent și aluziv. Nimeni n’a ajuns la noi la o astfel de noutate și de densitate de formă, dar și la o comprimare mai strictă a emoției lirice. Prin noutatea, prin abstracția și, mai ales, prin ermetismul ei, formula a găsit nu numai comentatori entuziaști ci și imitatori numeroși, așa că, pe duzina de poezii sibilinice ale d-lui Barbu, foșnește o duzină de similibarbu creatori de rebusuri

și echivocuri poetice. Cu toată nobleța și puritatea ei, formula trebuie să rămână izolată; o atenție încordată nu se poate aplica decât numai asupra unui număr limitat de obiecte, cu satisfacția exegezei isbutite și a greutății învinse...

...Omul nu s'ar putea spune că e comod. Acum, după treisprezece ani de raporturi variate, cu inexplicabile soluții de continuitate, după ce de atâteaori ne-au prins razele oblice ale soarelui în exaltări poetice, în calmul biroului meu, sau pe aleele Cișmigiului în apoteozele primăverii, n'aș putea să nu confirm că omul nu e comod. Nu e comod mai întâi prin inegalitatea de umoare și deci prin lipsa unității de reacțiune, ceiace imprimă o basculare relațiilor în nesiguranța continuității; nu e comod prin irascibilitate și agresivitate, prin atitudini tiranice și excluzive, cum ar fi un antisemitism intempestiv afirmat sau o necesitate de respectabilitate ostentativ proclamată cu orice ocazie; nu e comod, dar cât e de interesant! Un poet, un remarcabil poet, un strict poet, vibrând de indignare și de entuziasm, cititor și comentator de poezie, cu o memorie solid mobilată de lecturi poetice, de versuri englezești sau de scârțituri de ale lui Anton Pann, și

deși eseist cu o proză bătută în copcile de aur ale unor imagini somptuoase, cu desăvârșire indiferent și incompetent în proză, afară doar de proza fantastică, poetică sau pitorească a lui Edgar Poe, Villiers de l'Isle Adam sau Matei Caragiale, un temperament în continuă fierbere și agitație, paradoxal și suficient de „poseur”, capabil de idei generale și cu ușurința de a le exprima în chip abstract, cu posibilități de a luneca în speculația matematică, pe care știe să o facă tangibilă și profanilor, pitoresc și accidentat. D. Ion Barbu interesează, și, când pleacă, îl regreți de două ori: și pentru firul rupt al conversației și pentru spaima că, prin cine știe ce destine contrare, s'ar putea întâmpla să n'o mai reiai multă vreme sau niciodată.

XVI

N. Davidescu.

Ceia ce fixează atenția dela început în d. N. Davidescu e disproporția dintre operă și situația sa în cadrele, nu ale istoriei literare, unde numai valoarea își imprimă imperativul, ci ale circulației, determinată de legi psihologice subterane sau de simple întâmplări. Deși face de mai bine de douăzeci de ani ziaristică militantă, adică are un scris cotidian, publică volume de poezie în sensul unei școli azi biruitoare, volume de proză, de teatru, de critică, situația scriitorului nu e totuși proporționată cu talentul și hărnicia sa. Multiplicitatea de aspecte ale unei activități poate, negreșit, contraria simplismul și nevoia organică de unitate de impresie a publicului, dar ar trebui mai întâi ca impresia să existe, ceia ce nu pare să fie în cazul de față;

solicitat pe atâtea căi, publicul mare nu numai că nu și-a format o imagine unitară despre scriitor, dar nici nu i-a înregistrat existența. Dacă simbolismul, sau ce s'a crezut că e simbolism, al primei faze a activității sale, nu putea avea decât o rază limitată de acțiune, ciclul recent al *Leagănului de cântece* ar fi meritat cu totul altă soartă; în scurte strofe, în catrene, grația poetică se împletește în aurul blond al unei suave femei, pe care știe s'o cânte, sub forme mereu înprospătate, în farmecele ei de toamnă, în toate candorile ei indelebile, în alintul vocii, în blândețea ochilor albaștri, în complecta fragranță a ființei trupești și sufletești, totul în versuri transparente, înaripate, fixate pe o imagine ușor de reținut și de comunicat, în care ar fi trebuit să se recunoască orice păr blond și orice ochi albaștri, versuri de album sau de susurat *composita hora...* Cu toate aceste însușiri, rămas numai leagănul unei singure femei, în el nu s'a clătinat tot blondul holdelor noastre feminine. Dacă, deși cu mult superior producției curente, romanul *Vioara mută* nu putea ajunge până la masse prin analiza lui de o calitate pur teoretică și abstractă, — luat din actualitatea cea mai recentă, incendiată de patimi, și mi-

șunând de figuri politice ușor de recunoscut, roman cu cheie și, deci, dând cititorului satisfacția complicității și a colaborației, cu toate că ar fi trebuit să intereseze și chiar să pasioneze un public cât mai numeros, *Conservator & C-ie* s'a pierdut totuși în discreția fumurie a întregii activități a scriitorului. Pe lângă atâtea alte articole și eseuri, deși a publicat până acum și două volume de *Aspecte și direcții literare*, adică o parte din critica sa militantă de douzeci de ani — nimeni n'a vorbit încă de „criticul” Davidescu. Intr'o publicistică, în care d-nii G. Ibrăileanu și M. Dragomirescu, adică lipsa de talent, lipsa de sincronizare cu mersul formelor estetice, trec drept îndrumători critici, un om de cultură modernă, cu un gust precis susținut într'o linie nedesmințită de evoluția ulterioară a literaturii și, mai ales, un om de talent ce știe să exprime în condiții literare ceea ce a gândit critic, nu se bucură totuși de nici o autoritate. Se pot da, negreșit, și explicații fără ca ele să deslege integral cazul acestei inegalități de situație. Așa, de pildă, deși real, talentul scriitorului nu e nici grațios, nici luminos și, prin urmare, nu comunică. Cum tonul sumbru al unui scris mat, cenușiu, tehnic, abstract, categoric și in-

telectual ar fi trebuit să-i acorde scriitorului o gravitate apreciabilă în fixarea poziției sale față cel puțin de cititorul prevenit, pe care n'a obținut-o totuși, explicarea dezacordului e mai complexă și rămâne încă o problemă deschisă. În loc de a se mângâia de insuccesul său prin simpla examinare critică a celor ce au de obicei succes, omul s'a resimțit profund și pe temperamentul său acid a turnat și alte vitrioluri corozive. Pornind ca scriitor revoluționar și deci desconsiderat, era întrucâtva firesc să debuteze în fundul cafenelei, rozându-și unghiile până la sânge, și amestecând otrăvurile obidei, indignării, invidiei, pentru a le distila apoi în notițe iscălite sau neiscălite, în necitite reviste de avangardă; este însă regretabil că, după atâți ani, rămas tot în fundul aceleiași cafenele, el continuă să-și prepare sticlutele toxice. O astfel de aciditate cu răsfrângeri morale nu numai asupra omului ci și asupra publicistului se complică, în critică cel puțin, cu un alt grav defect menit să explice deficiența scriitorului în această latură a activității sale: e vorba de lipsa unei conștiinți profesionale. Nu i se poate contesta negreșit d-lui N. Davidescu un gust precis și o direcție liniară, nedesmințită timp de douăzeci

de ani, cu ajutorul căreia a încercat chiar să organizeze o fantezistă istorie a literaturii române moderne; nu i se poate, prin urmare, contesta, o consecvență critică și chiar abuzul ei; îndărătul acestei fațade ideologice, nu operează totuși numai capriciul sau fantezia, cum se întâmplă uneori și oamenilor celor mai dogmatici, și nici numai resentimentul pregătit de mult în bulioane sublimite, ci și spiritul transacțional. Nu e vorba aici de complezența ziaristică, unanimă în a-și recunoaște, din sentimentul camaraderiei reciproce merite excepționale, ci e vorba de complicitate interesată și circumstanțiată. Așa, de pildă, dacă printre gravele sale articole, doctrinare și mai ales cenușii, din *Aspecte* se găsesc și enormități de apreciere, cei ce cunosc dedesupturile vieții noastre literare, știu că îndărăt stă o simplă transacție adică principiul anulării valorii morale a criticei, singura pozitivă. Pe panta rapidă a acestei specii de complicități, de altfel cu păstrarea demnității formale, scriitorul a ajuns chiar la formularea unei filozofii a vieții în cuvintele repetate la fiecare pas: „apoi ce era să fac? știi, și eu ca omul”, sub elasticitatea căroră încap toate compromisiunile posibile. În pragul maturității, d.

Davidescu a rămas tot om de culise și de combinații, de campanii electorale și de captare de premii pentru sine sau pentru alții; cu lipsă de scrupul în materie de conștiință literară, acest avangardist de o viață întreagă, acest ideolog grav în scrisul său indistinct, a putut, de pildă, umbla acum câțiva ani din scriitor în scriitor ca să obțină un premiu pentru romanele d-lui Ion Foti; întrebat asupra motivelor propagandei sale, mi-a răspuns: „pentru că romanele lui Foti sunt cele mai tâmpite din câte s’au scris vreodată”, fără ca, în realitate, sub aceste cuvinte să se ascundă nihilismul omului superior, sau voința expresă a reducerii la absurd a sistemului acordării premiilor la noi — așa cum ar fi voit poate să se creadă, — ci o tranșacție precisă. Privit mai scrupulos, a ripostat în felul său obișnuit: „Apoi ce era să fac? Știi, și eu ca omul!” — Cu „știi și eu ca omul” poți ajunge ori unde, în marele obor al vieții sociale, dar nu se poate dobândi autoritatea morală indispensabilă criticei; rostit, dealtfel, cu nesinceritate și cu falșă bonomie, el nu duce numai la indulgență, complezență și amabil nihilism, ci știe, mai ales, să se îndrepte și în direcția opusă, spre aprige revendicări materiale, în care nici

unul din mijloacele odioase ale campaniilor de presă nu rămâne uitat. Nu este exclus ca și acest plumb moral să atârne pe aripa destinului cel puțin al criticei unui scriitor, care, prin atâtea calități, merita o altă soartă.

XVII

G. Rotică.

Sosit din munții Câmpulungului ca refugiat bucovinean, la începutul războiului mondial, ne așteptam la apariția unui rural, frust și înțepenit în gesturi sfioase. Rotică nu era însă numai rusticul speriat de civilizația noastră, întrucât ascendența lui nu se oprește la liziera pădurilor natale, ci se adâncește în fundul munților, spre capătul izvoarelor cu nimfe și fauni. Prin masca lui turmentată și hilară, prin ochii mici și sfredelitori, prin plăcile mobile de roșeață, prin reliefurile obrazului, prin iluzia a două cornițe, prin aerul de sensualitate ce-i dădea urmărirea fictivă a unei nimfe invizibile, el ni s'a prezentat ca un fragment de mitologie; pentru a realiza imaginea faunului legendelor antice întrupare a elementului naturii subumane

încă, silvestre și hirsute, lascive și fecunde, îi mai lipseau doar miștele bărbii și piciorul bifurcat.

Fără rudimentul condiții sau relieful cornițelor există și în București mulți fauni; un faun însă atât de bine modelat într'o pastă maleabilă nu ni l'au putut păstra decât fagii Bucovinei, pentru a ni-l reda după milenii în tiparul său neschimbat... Ne am fi așteptat, așadar, ca și depe lira lui să țâșnească aprigul sensualism al chemării sirinxului ancestral; ne-am fi așteptat la o melodie rustică în locul căreia nu s'a desprins decât expresia unei dorinți spiritualizate în impalpabile nuanțe sufletești. Sub raportul formei urechile noastre au găsit, firește, poezia lui Rotică încă primitivă și n'au distins-o mult de gama sirinxului străbun. Cu o invenție verbală nulă, cu un vocabular limitat la noțiuni esențiale și cu un număr restrâns de imagini, uzualitatea materialului poetic al scriitorului nu putea plăcea. Supărătoare, sărăcia de expresie n'a anulat, totuși, principiul de emoție și de candoare a sentimentului tradus în eleganțe sentimentale instinctive, în cazuistică amoroasă, în modulări șoptite, în tragedii mute petrecute în schimbul unei singure pri-

viri în dorințe înăbușite în scrupule, joc etern al atracției și respingerii iubirii. I-a fost dat acestui Faun scoborît din munții Câmpulungului să exprime amorul direct cu sfiiciuni de fecioară și șovăiri de moralist...

Faunul fagilor bucovineni, modestul învățător din Câmpulung, refugiat la noi în timpul războiului mondial, a făcut o cale lungă în ascensiunea socială. Războiul și întregirea României aducând în planul întâiu al existenței naționale valorile noi ale provinciilor alipite, în chipul cel mai firesc, Rotică a ajuns deputat, senator, inspector al Teatrului Național din Cernăuți, președinte al sindicatului ziariștilor din Bucovina și, deși n'am deslușit niciodată nimic din pridi-direa debitului sau verbal, cuvântează cu elocință la ocaziuni solemne în calitate oficială; fostul faun nu mai apare ca odinioară în simplă centură de frunze, ci abia mai poate fi zărit dinăuntru unei confortabile blăni; scăpat de fagii ancestrali, el sălășluește azi în inima Cernăuților; și cum, din nefericire, și-a descoperit o boală de ficat, în loc de a și-o întrema cu apa neîncepută a izvoarelor din codrii Bucovinei, și-o caută pe aleele Karlsbadului în tovărășia umbrei lui Goethe...

XVIII

1. *Problema scriitorilor evrei în sânul literaturilor.*
- 2. *Elemente de psihologie evreiască. — Poziția Sburătorului față de scriitorii evrei.*

1. Problema contribuției elementelor „eterogene” în cadrele literaturii noastre nu-și capătă o actualitate decât atunci când e raportată la Evrei, devenind astfel unul din aspectele esențiale ale chestiunii antisemite. Nimeni, de pildă, n'a încercat să despartă pe Caragiale sau pe D. Anghel, greci de origină, de punctul de bază al literaturii române prin linia de foc a specificului național. Iar dacă în planul dinamicii politice, din stringență ideologică și necesitate polemică față de procesul de formație a statului și a civilizației române, Eminescu a atacat cu virulența-i cunoscută pe Rosettești, pe Ferekizi, pe Caradale, adică pe creatorii burgheziei naționale, ca pe niște simpli

„fanarioți”, streini de sufletul rural al poporului român, xenofobia lui a amuțit în pragul propriului său partid condus de Cantacuzinești și Lahovarești, de o aboriginătate tot atât de relativă. Cu această unică excepție a unui temperament sistematic și violent, nimeni nu s'a ocupat tendențios de originea lui Costache Negri sau Costache Rosetti, a lui Petre Mavrogherni sau Alexandru Lahovary, după cum în literatură nimeni nu i-a obiectat lui Asachi originea armeană, aproape tot atât de sigură ca și cea a d-lui G. Ibrăileanu, teoreticianul, „specificului național”, sau lui P. Cerna originea bulgară.

Chestiunea, după cum am spus nu se actualizează de cât când e vorba de Evrei, adică atunci când e fixată în cadrele unei probleme ce depășește literatura și se traduce într'un antagonism nu numai de rasă sau de religie, ci și economic. Pusă numai pe terenul literar, ea n'ar trebui, totuși, să trezească atâta vrășmășie, întrucât, creațiune pur idealistă, dezinteresată și inutilă a spiritului, arta ar putea oferi posibilitatea unei discuții lipsită de elementul pasional din „*Naționalitatea în artă*” a d-lui A. C. Cuza sau din ultimele polemice din ju-

rul specificului național, cu intenții anti-semite sau antimoderniste... Nu e vorba de a tăgădui fenomenul original al raselor caracteristic prin anumite valențe sufletești relativ ușor de determinat, când nu sunt privite în cazuri individuale ci în largi generalizări; dar atât în *Istoria civilizației române moderne* cât și în *Istoria literaturii române contemporane* am arătat și teoretic și prin exemplificări că rasele nu trebuiesc privite numai ca entități pure, ca fenomene biologice elementare fără amestecul habitatului cosmic sau al ambianței morale. Sub o formulă aparent paradoxală dar mai exactă de cât cea a rasei pure și fatale, s'ar putea afirma — pentru că e vorba de noi — că e Român numai cine vrea să fie Român, — formulă, care s'ar părea că deschide porțile orizontului pentru a da drumul și celor chemați și celor nechemăți, deși, în realitate, le zăvorește, lăsând liberă numai o strâmtă porțiță, pe unde nu se intră decât individual printr'un act conștient de voință. Rasa poate debuta prin a fi actul inițial al unei întâmplări, al unei semințe aruncate în vânt; destinele ei sunt însă modelate și de linia orizontului ce-i configurează viziunea și de idealitatea ce-i constituie armătura sufletească. Latini-

tatea noastră nu constă din picătura de sânge roman aruncată în talazurile de sânge ale atâtor neamuri barbare și contradictorii, ci în coloana vertebrală a limbii și în conștiința națională făurită de vicisitudini istorice și de identitatea de năzuinți; fără suportul acestei conștiinți, care, în definitiv, e un act de voință, un Român nu mai e Român, ci devine un haimatlos, sau, prin adaptare la un nou habitat, poate deveni Ungur sau Rus, cu atât mai categoric, cu cât simte nevoia unei afirmări mai evidente. Faptul e cotidian în toate statele și refugiații francezi în urma revocării edictului dela Nantes sunt azi tot atât de Germani, după cum și „fanarioții” lui Eminescu au putut deveni făuritorii statului nostru modern. Afirmarea trezește, așadar, rezistența numai de îndată ce se întinde și asupra Evreilor, pe motivul că aceștia ar constitui o unitate sufletească indisolubilă; nu e locul de amintit aici partea de colaborație a oamenilor politici evrei în evoluția popoarelor civilizate apusene dela Disraeli la Lincoln, dela Jules Favre la Sonnino; după cum nu e nevoie să amintim că, chiar la noi, pentru a ne menține numai în planul cultural: istoria Românilor a fost scrisă de evreul A. D. Xenopol, iar dicționarul

limbii române ni l-au dat evreii Tiktin, Lazăr Șăineanu sau A. I. Candrea. Numai gândul că însuși Vasile Alecsandri e, probabil, de origine evreească aruncă o lumină cu totul caracteristică asupra problemei raselor și asupra „specificului național”: în alcătuirea lui sufletească, sămânța bunicului său Manolache Botezatu a cumpănit mult mai puțin de cât luncile Siretului, de cât habitatul social în care s'a desvoltat, idealitatea cu care s'a identificat atât de deplin printr'un act de voință în cât a sfârșit prin a o reprezenta, tot așa după cum, deși cu o discrepanță mai puțin marcată, acum jumătate de veac specificul moldovenesc era reprezentat prin Creangă, a cărui ascendență maternă era ardeleană, iar azi e reprezentată prin Mihail Sadoveanu, a cărui ascendență după tată e olteană... Cerul și aerul, zarea și muntele, iarba și pârâul, vântul și soarele, praful uliței, glasurile serii, limba în care-ți scâncești laptele sânului ca și laptele vieții spirituale, actul de voință, apoi reflectat al unei contopiri integrale, constitue, așadar, cadrele firești ale expresiei sufletești...

Dar dacă Vasile Alecsandri a putut reflecta specificul moldovenesc și A. D.

Xenopol a putut scrie *Istoria Românilor*, după cum semiiudaicii Montaigne sau Proust au putut fi reprezentativi pentru literatura franceză, aceasta nu înseamnă rezolvarea problemei contribuției evrești în sânul literaturilor naționale în sensul unei identități absolute. Rasa, cum am mai spus, este în bună parte o chestiune de ambianță cosmică și morală și apoi un act de voință, dând bine înțeles acestui cuvânt sensul compact al unei totale subordonări și confuziuni de preocupări și năzuințe și nu al unei simple volițiuni superficiale... La lumina acestei gravități de interpretare, problema contribuției evrești rămâne încă deschisă, întru cât este neîndoios că, în largă parte, poporul evreesc prezintă o unitate psihologică vădit deferențiată.

Exemplele aduse și altele ce se pot aduce din toate literaturile și culturile, ne dovedesc că nu e vorba de o incapacitate absolută de asimilare, ci de lipsa voinței de asimilare, de retranșarea voluntară în sânul unei națiuni într'un lagăr izolat, cu limbă, tradiții, religie, aspirații proprii; acești Evrei nu sunt Români, nu pentru că nu pot fi, ci pentru că nu vor să devină, menținându-și structura sufletească în temperatura morală și materială a unei existențe distincte.

Faptul că prima lor expresie sufletească s'a manifestat într'o altă limbă rămâne, negreșit, indelebil și atunci când voește să se manifeste în limba țării. Și pentru a nu căuta exemple de aiurea, e incontestabil că în sânul publicisticii românești și chiar a literaturii pure de creațiune s'ar putea izola capitolul unei producții evreești cu destule note diferențiate și în privința expresiei și în privința nuanțelor psihologice și în privința chiar a tendințelor disociative și revoluționare. Din punct de vedere practic, ni se pune întrebarea ce atitudine urmează să avem față de această literatură diferențiată nu prin incapacitate organică ci prin deficiența voinții? Retranșat în planul pur estetic, răspunsul nu poate fi de cât cel al unei atitudini estetice. În polemicile în jurul specificului național, am suținut întodeauna că specificul e un determinant psihologic fără legătură cu esteticul; arta nu se valorifică, deși se poate califica, prin elementul său etnic ci prin elementul său estetic; în fața acestei literaturi românești ca expresie dar evreești, ca nuanțe sufletești, nu ne rămâne decât să avem singura atitudine obiectivă a înregistrării ei pe măsura valorii estetice, indiferent de elementul psihologic, întrucât toate popoarele au

o egală îndreptătoare de a-și exprima sufletul în artă.

2. Intr'o lucrare recentă *Nomades, essai sur l'âme juive*, un publicist evreu Kadmi-Cohen se încearcă să determine caracterele esențiale ale psihologiei Semiților prin nomadismul vieții lor... Pământul învață munca: Evreii sunt le-neși fizicește și apti numai pentru activitatea spirituală; cultura și observarea legilor naturii crează logica: Evreii sunt incoerenți; posedarea pământului crează instinctul proprietății private: ne-păstrând din proprietate de cât elementul folosinții materiale, Evreii sunt comuniști sau comunizanți; proprietatea crează spiritul conservator: Evreii sunt revoluționari și avangardiști, solul exercită o influență moderatoare asupra vieții afective: Evreii sunt pasionați; prin acțiunea sa izolatoare, solul mărește individualismul și micșorează coeziunea morală: liberați de această acțiune izolatoare, Evreii au o mare coeziune morală, o solidaritate de rasă; proprietatea desvoltă în indivizi o adevărată tablă a valorilor cu un indice, o ierarhie, o disciplină și un principiu de autoritate: lipșiți de acest indice de valori, spiritul se-

mitic se manifestă prin nedisciplină, anarhie, egalitarism, unitarism — și cum principiul unitarist este imuabil prin esență, Evreii se află în situația paradoxală ca, rămânând identici cu ei înșiși, într'o stabilitate, fixitate și eternitate irecuzabilă atât cât se poate vorbi de eternitate în spațiul a câtorva mii de ani de viață istorică, să fie totuși factorii esențiali ai progresului.

Fără a cădea în absurditatea uniformizării raselor într'un tip standardizat, din îndelunga practicare a publicisticei evreești și din contactul intim cu aproape mai toți scriitorii Evrei, aceste caracterizări etnice îmi par neîndoioase. Variațiile rămân totuși condiția existenței individuale. Poate, de pildă, d. Fundoianu afirma la un moment dat principii tradiționaliste întocmai ca străbunul său Disraeli; pot scriitorii noștri evrei întrebuința cea mai autentică limbă cronicărească, adevăratul spirit semitic se manifestă însă prin revoluționarism, prin avangardism, indisciplină și egalitarism. Lipsa principiului de autoritate și, ca o urmare, spiritul de negație sunt trăsăturile cele mai evidente ale psihologiei evreești devenite apoi trăsături esențiale ale publicisticei noastre de structură, în

bună parte, judaică. În afară de aceste aspecte sufletești determinate de nomadism, o viață milenară de impilare, de persecuție, de umiliri în sânul altor popoare, au dezvoltat în Evreii epocelor moderne și, mai ales, în clasele intelectuale un simț hipertrofiat de independență morală, de demnitate personală, plin de suspiciuni față de cursele ce s'ar putea întinde integrității lor spirituale.

3. Pentru că sensul memorialistic al acestor pagini îngăduie și chiar și impune pogorîrea problemei generale în cadrele concrete ale atitudinii personale, voi aminti că, născut și crescut la Fălticeni, adică într'un mediu caracterizat prin prezența masivă a elementului evreesc, am supt încă din copilărie aprehensiunea judaicului, obișnuită tuturor Moldovenilor, și degenerată la mulți sub forma antisemitismului militant. Cu toată această stare de ostilitate latentă, prin nu știu ce înclinare instinctivă sau deliberată, prietenii mele cele mai solide au fost totuși cu Evreii; cazul nu e atât de rar, și, pentru a da un exemplu ilustru, voi cita pe cel al lui Clemenceau, în a cărui corespondență și memorii se vede continua aprehensiune a Evreului, deși, după

cum se știe, el a trăit toată viața într'o atmosferă de colaboratori (Klotz, Mandel, Ignace, Abrahmi, Wurmser, generalul Mordacq, etc., fără a mai vorbi de legăturile de afaceri mai vechi cu Cornelius Herz sau baronul de Reinach, etc.) și de legături familiale (fratele și fiul său însurați cu Evreice) în bună parte evreești. La formarea revistei *Sburătorului*, naționalismul meu n'a arătat nici un exclusivism de rasă; într'o epocă minată de curente antisemiste și într'o literatură cu tendințe ortodoxizante, printr'o atitudine cu atât mai meritoasă cu cât cercul nostru nu era una din acele grupări evreești camuflerate prin prezența câtorva personalități românești în legături financiare sau ideologice cu presa democratică, am primit fără restricție toate talentele evreești. Liberalismul meu a împins atât de departe lipsa de prejudecată a rasei în materie de artă, în cât a dat puțință tuturor celor ce nu-și găseau valorificarea printre noi să ne învinuiască de a fi o asociație filosemită sau masonică. E poate pentru prima dată, când un critic, naționalist și independent în toate actele lui, și-a pus autoritatea în slujba scriitorilor evrei, de ori câte ori i s'a părut că servește însăși literatura română. E drept

că antisemitismul raționat nu se mulțumește numai de a contesta, individual, talentul scriitorilor evrei, ci tăgăduște, principial, posibilitatea Evreilor de a se înălța până la creație, afirmație absurdă. Lipsit de prejudecăți etnice, m'am raportat întotdeauna la cauzele particulare, și, chiar de-am găsit în literatura scriitorilor evrei elemente psihologice strict evreești, neconfundând etnicul cu esteticul, n'am eliminat-o principial din cadrele culturii române. Simțind totuși fragilitatea poziției lor, cei mai mulți antisemiți atacă, mai ales, limba, în care se exprimă scriitorii evrei, contestându-i autenticitatea. Originalitatea unei limbi nu stă însă în puritatea lexicală ci în structura sintactică: cuvintele streine, neologismele, și chiar unele alunecări de sens găsite la scriitorii evrei, și de care s'a făcut atâta caz, alterează prea puțin și pot chiar uneori fecunda limba. Lipsa cunoașterii organice, instinctive a limbii, odată cu defectul imprecizunii, dă și posibilitatea adevăratelor talente de a evada din rutină și din tradiție pentru a se avânta în creație verbală, a cărei originalitate și spontaneitate precumpănesc eventualele alterări de înțeles. Iată pentru ce, departe de a exagera „erorile” de formă sau sau de sens, citate cu

atâta complezență ca argumente eliminatorii, m'am ținut și aici pe terenul cazurilor concrete, discriminând câștigul de pagubă. Defectul devine, negreșit, mai grav în materie sintactică, dar cum chiar la cei mai autentici scriitori găsim o vastă infiltrație a sintaxei franceze, i se cuvine ostracismului aruncat de antise-miți să fie mai prudent.

În paginile ce urmează voi fixa câteva siluete de scriitori evrei, dintre care unii remarcabili; faptul de a-i fi reunit la un loc, nu înseamnă practicarea unei izolări profilactice, ci numai posibilitatea de a-i caracteriza prin trăsături psihologice asemănătoare, — căci nu trebuie uitat că aceste pagini sunt mai mult de ordin psihologic decât critic.

XIX

B. Fundoianu.

Psihologia domnului B. Fundoianu, fost publicist și poet român și astăzi publicist și poet francez, prezentându-se cu multe note imputabile rasei, dar și cu unele diferențe strict personale, merită o cercetare și din punctul de vedere al interesului colectiv și din acela al psihologiei individuale. Wecsler la Hârlău sau în împrejurimi, cu aderențe deci rurale de Evreu care a văzut cu proprii săi ochi stalactita laptelui prelungită lichid din ugerul vacii până în fundul șiștarului, și băligarul fumegând al bouului laborios, — B. Fundoianu la București, în sânul unei activități publicistice frenetice și agresive, — el e astăzi Benjamin Fondane la Paris, autor de articole apărute în publicații vag internaționale sau de avangardă și chiar de

poezii semnate în reviste alături de Paul Valéry... Sub nume diferite adaptate condițiilor locului, Wechsler, Fundoianu sau Fondane, se ascunde acelaș exemplar al unei rase de admirabilă unitate spirituală, ce-și permite totuși din când în când și variații psihologice. Poziția, de pildă, a tânărului publicist, în care trebuie să fi intrat și demonul paradoxului, față de unitatea specifică a fiecărei rase, era destul de diferențiată de poziția obișnuită a publicistului evreu, întru cât o confirma până a se arăta „rasist” și reacționar, ca și față de democrație, pe care o combătea de pe terenul de luptă al unui conservatism rural, de junker, de „hobereau” cu tamazlăcuri de vite pe câmp, legat de firul invizibil al strămoșilor și de cel mai vizibil al unor slove de humă înscrise de ferul plugului în pământul bunicilor săi. Nu numai aceste atitudini, afirmate cu anevoie în cadrul presei noastre democratice, interesa, ci însuși omul se prezinta în linii, în care rasa se sublima și se exagera: slab, firav, cu o figură inexpressivă, fadă, cu o privire ștearsă, absentă ca de pe urma unui vițiu intim, cu o frunte deprimată, atitudinea publicistului afirma însușiri contrarii de prezumție, de rigiditate, de aroganță spirituală, de o independență

ostentativă ce trăda, probabil, suferințe milenare, pe care ar fi voit să le anuleze acum printr'un act de voință categorică. Nu l'am cunoscut pe d. Fundoianu în momente de destindere morală, și nici nu știu de le are între intimitii săi; atitudinea sa părea însă a fi exclusiv cea a unui soldat în poziție de războiu, cu echipamentul pe dânsul, pentru a nu fi surprins de inamic. Nimic nu-l putea dezarma din veghea sa: abia intrat pe ușă privia dârz pentru a notifica dela început că venirea sa nu însemna nici capitulare, nici pactizare; când îi oferiai un scaun, te măsură de sus și până jos, și în infinitul unei clipe de rezistență, puteai citi deliberarea tragică a unui om ce nu vrea să cedeze, bănuiala chiar că scaunul oferit ar putea fi o cursă întinsă demnității sale, cu evidența că în această deliberare nu se desbate numai procesul unei conștiinți individuale ci procesul milenar al conștiinței unei rase impilate ce se teme de darul danaic. Tragedia se rezolva, firește, prin acceptarea scaunului, dar ostilitatea nu înceta odată cu ea; de după linia cuvintelor banale sau deferente străjuia vigilența neobosită a tânărului, care presupunea trape morale în cele mai nevinovate uzanțe de ospitalitate: d. Fundoianu se simția în țară

inamică în chiar revista, la care colaborează cu o asiduitate ostentativ retribuită pentru a nu părea complezentă. Într'un cuvânt, dacă la cei mai mulți, subordonarea socială a dus la spiritul transacțional și a făcut din Evreu un conciliator universal, în câțiva a dezvoltat însă și mai aprig spiritul de inacceptare, de rezistență morală și ostilitate publică împotriva tuturor. Dintre aceștia din urmă era și d. Fundoianu, cu certitudini estetice ca un scolastic, intolerant ca un inchișitor, incoruptibil ca Robespierre, cazuistic ca un Fariseu, om de raporturi aspre, cu virtuți proclamate cu trufie de vameș. Intelligent, aproape ca toți cei ai rasei sale, cu facultăți apreciabile de asimilare, și, deși ostentativ dar numai provizoriu înfipt în băligarul național, cu antenele îndreptate spre apus, Fondane, încă de pe când era Fundoianu și poate chiar Wechsler, spirit european, el a militat frenetic idei gidiene și maurrasiste, expuse pe cont propriu, cu superioritate de ton și cu o familiaritate condescendentă, în timp ce concetățenilor săi întâmplători, le rezerva numai neîncredere, mândrie sau chiar dispreț. În afară de câteva mici concesiuni datorite poate mai mult circumstanțelor de cât gustului său categoric, o singură mare

iubire a străfulgerat bolta de suficiență agresivă a tânărului publicist. D. Fundoianu a iubit literatura și, probabil, și persoana d-lui T. Arghezi cu o adeziune totală cu mult anticipată celei a d-lui Șerban Cioculescu. Le-a fost scris însă marilor amoruri să fie întotdeauna înșelate: oferindu-și, așa dar, pamfletarului virginitatea sufletului său plin de spini intoleranței și ai fanatismului, tânărul aspru ca anahoreții stâlpnici, incoruptibil, flagelant de piață publică, dogmatic și definitiv n'a cules de pe urma jertfei sale decât paginile din *Poarta neagră* și *Biletele de papagal*, în care au sângerat toate elanurile neînțelese ale acestei omeniri revoltătoare în nedreptățile ei.

Sunt vreo șapte ani de când d. Fundoianu ne-a părăsit fără intenție de a se mai întoarce printre noi. În spre ziua plecării, a împins civilizația până a mă vizita de rămas bun și cum, de data aceasta, în invitația de a șede, nu mai putea vedea ispita Diavolului care încearcă vârtutea stâlpnicilor din deșerturile Tebaidei, s'a așezat ferm pe scaun fără probleme corneliene de conștiință și a și primit, cu dedicație, volumul meu *Poezia nouă*, apărut tocmai atunci, în

care, din nefericire, nu se vorbea și de poeziile sale; a două zi, în momentul când, încă Fundoianu, dar pe cale de a deveni Fondane, urca treapta vagonului ce-l ducea spre Paris pentru totdeauna, apărea într'un ziar stridentul cântec de lebăda al acestui Incoruptibil, unde omul atât de îngăduitor, revista atât de primitoare, ambianța morală atât de indulgentă a unui cerc literar, din care făcuse parte, primia, cu drept cuvânt de altfel, răsplata ironiei sale disprețuitoare. Întâlnit peste câțva timp de un fost compatriot pe bulevardele Parisului, și întrebat asupra motivelor plecării sale, d. Fundoianu a lăsat să-i cadă acest răspuns lapidar: „In București începuse să mi se urască cu sentimentul propriei mele superiorități”. Răspunsul prinde, astfel, într'o copcă de aur psihologia eroului nostru, care, odată stabilit la Paris, a uitat de băligarul dela Hârlău, de probul vers Arghezian, captat în poezii proprii, de tradiționalismul său doctrinar, și, părăsindu-și poziția paradoxală a unui Evreu rasist și reacționar, a intrat franc în linia obârșiei sale, făcând, cum se și cuvenia, avangardism teoretic și practic.

XX

F. Aderca.

De F. Aderca mă leagă mai întâi câțiva ani de suspiciune preventivă. Intrat în colaborația *Sburătorului* prin corespondență și după o firească așteptare, ce l'a enervat probabil, el a adus mai târziu printre noi spiritul de frondă caracteristic publicistului format prin revistele de avangardă. Nu e în intenția mea de a mă adânci în timp până la atitudinile manifestate încă de pe băncile școalei, ce au întrerupt o carieră normală, refuzând medicinei un doctor mai mult și dând literaturii române un scriitor de talent, dar aceste avatare provocate de niște teorii asupra personalității lui Isus, cu argumente scoase din Lombroso, dau o indicație suficientă pentru o mentalitate, în care se afirma de pe atunci nevoia escaladării tuturor baricadelor vieții și ale

artei. Printre noi a sosit în timpul unei lecturi cu pasul decis și conștient de primejdiile ce urmau să fie înfruntate, cu hotărîrea fermă de a nu pleca dinaintea contingentelor steagul artei sale independente și al demnității profesionale; avea, firește, opinii categorice și, mai ales, spaima de a nu i se interpreta tăcerea ca o abdicare și ca o lașitate; era cuprins nu numai de sentimentul independenței spirituale ci și al obligației de a și-o afirma intempestiv în fiecare gest; ca și Grecul antic părea a mulțumi mereu lui Dumnezeu că l'a făcut om și nu animal, bărbat și nu femeie, scriitor evreu și nu român. Fronța lui publicistică începuse încă de mult, de dinainte de războiu, când în coloanele *Nouei reviste române* se luptase pe baricadele simbolismului în mod teoretic și practic, adică în poezie și critică; pătimise pentru ideile sale și nu punea puțină ostentație în a-și arăta rănilor devenite acum glorioase; conștiința rolului său istoric nu l'a părăsit, de altfel, nici mai târziu, cum ar fi fost de dorit, și cea dintâiu încordare dintre noi, a venit, mulți ani după aceea, tot din convingerea că rolul său în evoluția modernismului n'a fost destul de precizat în *Istoria literaturii române*, sau, doamne ferește, i-ar fi fost

chiar uzurpat. Câțiva ani, Aderca a stat așa dar, voluntar provizoriu, campat în cortul independenței sale morale și pentru a nu se crede cumva că și-a pierdut-o, cumula ostentativ o colaborație regulată la *Sburătorul*, ce implica frecvente raporturi personale, cu o atitudine acidă tradusă prin notițe echivoce despre scriitorii prețuiți la *Sburătorul*, împingând, astfel, cultul virtuților salubre ale liberei judecăți până la sabotare.

Printre biruințele acțiunii de armonizare, de nivelare și, ași îndrăzni să afirm, de civilizare pur și simplu, pe care credem a le fi repurtat asupra scriitorilor ce ne-au frecventat, nu m'ași sfii să înscriu conversiunea sufletească a noului meu prieten. Nu e vorba de talent și de evoluția lui, ci de atitudinea socială și de acea ecarisare a moravurilor, operă a vieții în comun. Acțiunea noastră a mers de altfel, mână în mână cu însăși acțiunea timpului; bolșevic prin 1919, și nu numai temperamentul ci și din convingeri politice, după cum se poate vedea și din pasagii din *Republica roșie*, astăzi nu mai exprimă idei de subversiune socială; nici chiar în direcția acțiunii de disociație națională n'ași putea afirma că atitudinea sa a rămas tot

atât de fermă, deși ne aflăm numai în domeniul conjecturii: căci întru nimic deosebit de ceilalți publiciști evrei cu mult mai puțin înzestrați de cât dânsul, și Aderca s'a menținut în poziția lor paradoxală ca, reprezentând cea mai tipică dintre rase din câte există pe pământ, să tăgăduiască cu hotărîre existența celorlalte rase și a caracterelor lor specifice. Paginile *Sburătorului* au văzut astfel de articole disociative, de altfel în ton discret, deoarece împotriva ideilor Aderca nu trage focuri de pușcă, ci emite idei și fiorituri stilistice. În chestiunea caracterului specific al literaturilor, s'a părut chiar că acțiunea noastră ar fi mers alături până a se confunda, deși, în realitate, deosebirea era esențială, întrucât, în timp ce Aderca susține că rasele nu se diferențiază cu nimic și că, prin urmare, nu există decât o singură literatură universală, eu am susținut întotdeauna că rasele reprezintă unități determinate, cu caractere specifice, de ordin însă psihologic și nu estetic, așa că, deși literatura lui Șalom Alechem are cu totul alt conținut psihologic de cât literatura lui Ion Creangă, valoarea lor nu se precizează după el ci după realizarea artistică. Nu asupra liniei ideologice a scriitorului

voesc însă să insist ci asupra conversiunii lui suflești; anii ne-au apropiat și au îndulcit, până la anihilare, unele asperități ce apărau o independență, fără nevoia de a fi apărată. Din oaspele acid al ședințelor noastre, cu resentimente provinciale și sufletește format în publicațiile pamfletare de dinainte de războiu, bucuros de a arunca în aer pe lectorii cei mai experimentați prin cartușul contradicției insidios așezat sub scaun, el a devenit cu vremea un prieten de relații sigure, ascultător încercat și tolerant, dispus să găsească frumosul chiar și acolo unde cu greu ar putea fi găsit, indulgent, afabil față de tineri, deferent față de bătrâni, comentator cu facilitate verbală, binevoitor până la suspiciune. Nu numai ascultător prețios al altora dar foarte mulți ani și cititor asidu, trecut dela lecturile de debut, de pipăire și de rezervă, la cele de aparat, masive, a *Republicei roșii*, a *Omului descompus*, a *Femeii cu carnea albă*, a *Micului tratat de estetică* și a câtorva piese, pentru a deveni apoi un element, aș fi zis indispensabil, dacă viața nu ne-ar învăța că nimeni nu-i indispensabil, organic, element de legătură, prin comunicarea săptămânală a întregii sale activități publicistice atât de variată și de

interesantă. Cititorul din Aderca nu e ostentativ și nu-și valorifică scrisul prin mijloace excepționale, ci e un cititor prob, inteligent, ce nu lasă nimic să-i curgă pe delături, într'un ton egal, fără mimică și coloare, producând o senzație de „acurateță”; lipsită de efecte actoricești, lectura sa e sigură de atenția cuvenită inteligenței, nota esențială a acestui literat complet, cu toate posibilitățile de expresie, dela aciditatea de odinioară, purificată totuși de bădărănia pamfletară, și până la floricelele de acum ale unui stil efeminat, grațios, suplu și de suprasaturație poetică, realizând în el tipul mai recent al literatului apusean, poet, romancier, dramaturg, ideolog, și, în deosebi, frenetic publicist, cu mijloace de asimilație în multe direcții... Căci, dacă ne-am oprit asupra câtorva note psihologice ale scriitorului, am lăsat la urmă nota cea mai însemnată, caracteristică în genere rasei, dar atât de accentuată și de individualizată, încât o putem considera elementul generator al întregii sale psihologii. Fără a fi un novator prin sine, Aderca e un asimilator instantaneu și succesiv al tuturor înoirilor produse pe suprafața globului pământesc. Dacă a fi din ultima promoțiune, e de cele mai multe ori o poză

și o situație, nevoia noutății la dânsul e cu desăvârșire organică în toate domeniile activității — ureche ațintită în liniile văzduhului, pentru a primi noutățile chiar în momentul emisiunii lor, cu spaima de a nu fi depășit de altul: lombrozian de pe băncile școalei, simbolist bătaios încă din mahalaua Craiovei, bolșevic, de îndată ce bolșevismul a părut idealul viitoareii societăți, proustian în *Omul descompus*, adică în momentul când psihologia lui Proust s'a impus atenției lumii, sportiv al tuturor invențiilor tehnice, frenetic al radiofoniei, în care și-a găsit, însfârșit, adevărata formulă a aspirațiilor sale. Nu era un lucru fără interes de a-l vedea înțonând în jurul cutiei miraculoase, ca în jurul unei arce sfinte, peanul omului eliberat de asprele restricții ale spațiului, captând fără răbdare Berlinul, Parisul, Roma, ...lumea întreagă, pentru a primi undele civilizației de pretutindeni, centru al unei roze a vânturilor, scoică plină de rumoarea continentelor, receptacol al tuturor mișcărilor din circumvoluțiile creierului omenesc. Acum câțva timp, cumpărându-și cu puținele economii, pe care le poate agonisi un scriitor român, un vechiu și hodorogit Peugeot, murdar ca un coșar, Aderca umfla cauciucurile,

turna benzină, umbla în măruntaele uzate ale mașinei cu delicateță de mamoș, culcat pe spate și cu pânțelele supt, în intenția fermă de a vizita metropolele lumii, Parisul, Roma și Berlinul, pentru a convorbi cu marii scriitori... Deși o preumblare numai până la Băneasa prefăcu mașina obosită într'un schelet de fierărie inutilă, în aspectul lui de mobilitate, gestul rămâne încă semnificativ. Cu excepția doar a *Domnișoarei din str. Neptun*, cu atâtea virtuți de ingeniozitate, de fantezie, de stil, cu erupția unui sensualism atât de cotropitor, întreaga operă a scriitorului nu e, de altfel, împlântată în humă, ci stă înfiptă ca o antenă pe coperișul casei, atentă la svonurile lumii din necesitatea organică a sincronizării cu tot ce înviorează spiritul omenesc, căci în Aderca primează conștiința instinctivă și voluntară de a fi un cetățean al universului.

XXI

Camil Baltazar.

Camil Baltazar a fost multă vreme urmărit cu o înverșunare deviată în ură, sincer câteodată, din aversiune pentru specia literaturii sale, sau din antisemitismul acut al epocii de după războiu. Din pricina unei afirmări ce a părut o preferință, timp îndelungat, acțiunea mea critică s'a confundat cu acțiunea sa poetică, în sensul că cei ce au voit să mă atace au găsit în literatura sa un punct de minoră rezistență, iar cei ce din convingere l'au atacat pe dânsul s'au văzut nevoiți să mă atingă și pe mine.

În debutul său printre noi, Camil Baltazar s'a folosit cu dibăcie de factorul psihologic al misterului creat și susținut în jurul persoanei și literaturii sale; a câștigat, astfel, și prin sporul de pres-

tigiu produs întotdeauna de necunoscut, posibilitățile imaginației fiind mai mari de cât cele ale realității, și prin tot ce ar fi pierdut numai prin simpla sa prezență. Intr'o Duminică ne-au sosit, așa dar, trei poezii scrise la mașină, semnate Camil Baltazar... Dela primele versuri, cu toată opunerea unora dintre ascultători, am avut siguranța apariției unui poet autentic; câteva luni, pe căi misterioase, în plicuri de formate ciudate, cu fast de prezentare, a urmat după aceea un ciclu întreg de versuri ce conturau prima formulă a poeziei baltazariene: poezia spitalului de tuberculoși, poezie spiritualizată, idealizată, duioasă, blajină, fără revolte și chiar optimistă, țâșnită din sânul unui realism aprig de boală și de mizerie fizică și morală... Misterului anonimului i s'a mai adăogă, totodată și sugestia poetului tuberculos, istovit pe un pat de sanatoriu, cristalizându-se sub forma unei legende, care a trezit simpatia oamenilor dezinteresati, dar și neîncrederea și invidia tinerilor poeți, ce au izbutit, în sfârșit, să-l identifice pe noul colaborator al *Sburătorului*, sub forma lui Leopold Goldstein, din Focșani, absolvent de patru clase primare, nu de mult colaborator poetic al *Rampeii* sub pseudonimul de

Luca Luminiță, sănătos, fără nici o legătură cu sanatoriul de tuberculoși dela Bisericiani. O astfel de stare civilă, mai ales în atmosfera morală a epocii, ar fi clătinat multe bunevoînți, nu însă și pe a mea; scoasă din realitatea operei și nu din împrejurările vieții, ea a rezistat tuturor impedimentelor biografice și, lucru și mai meritoriu, a rezistat și apariției poetului însuși... Evoluția considerabilă, sub unghiul atitudinii sociale, a scriitorului, amenitatea raporturilor sale actuale; faptul de a fi recunoscut el însuși în pagini autobiografice impetuoșitatea regretabilă a tinereții sale; maturitatea și conservatismul cu care privește la rândul său generațiile ce se ridică, îmi îndulcesc stricta obligație a sincerității acestor note. Poetul de talent Camil Baltazar, elegiacul înțelegător al suferinței sale și a celei a altora, dispărea sub masca lui Leopold Goldstein, produs concentrat al rasei și al mediului său de formație. Din lectura fragmentului de roman publicat de curând, în care, cu o sumbră vigoare, și-a fixat anii copilăriei, nu-ți poți stăpâni nedumerirea că o vârstă fragedă a putut rezista la atâtea mizerii, și, floare de nufăr, un suflet de poet s'a putut păstra imaculat deasupra atâtor noroae. Intr'o

bună zi m'am trezit, așa dar, în biroul meu, cu un tânăr blond-roșcovan, scuturat de o tusa nervoasă, în care, dela prima vedere, am identificat linia neîntreruptă a tuturor publiciștilor evrei în notele cele mai acute: lipsa de timiditate, prezumția chiar, absența oricărei conveniențe sociale. Putuse copilul Leopold Goldstein trăi pe maidane provinciale, și dormi prin vagoanele de vite ale stațiilor de triaj, putuse boli invadat de toate mizeriile fiziologice ale lipsei de hrană, de lumină, de apă rece și a promiscuității sexuale și morale, el pășia, totuși, dârz pe covoare și privia cu suficiență compătimitoare tablourile de pe pereți, pentru că nu se dezarticulau în cuburi sau în piese mecanice; putea avea copilul Leopold Goldstein numai patru clase primare, sub braț el purta însă colecția vechilor reviste pamfletare *Facla*, *Cronica*, *Viața socială* și știa pe de rost poeziile lui Tudor Arghezi, Bacovia, Adrian Maniu, Iacobescu. Nevoind să arate vreo recunoștință față de tot ceia ce se făcea pentru dânsul, proclama lipsa de obligație a artistului ca o lege; necruțând pe nimeni dintre cei din jur și abia primit la *Sburătorul*, își manifesta indignări ce mascau rău somațiunea. De parte de a fi fost arbitrar și absurd,

el se arăta, în realitate, cu un gust precis și cu o cultură poetică, artistică, ași putea spune, destul de organizată. Ferm în preferințe, știa pentru ce-i plăcea sau nu-i plăcea un lucru; numai lipsa de frână socială îi împingea temperamentul la inutile violențe de expresie. Moștenind dela zarafi ancestrali o balanță cu terezii de precizie, el putea delimita până la fracțiuni de miime valoarea cantitativă a talentului fiecăruia și pentru lipsa unei miimi, intolerant, talmudic, ar fi voit să înalțe spânzurători pe piețele Capitalei. Masivă în materie de artă, combativitatea lui se muia în ordinea practică până la lichifierea desăvârșită; dezorganizat sufletește, învins înainte de a lupta, incapabil de a reacționa, sfâșiat de lacrimi înfundate, de dezolări țipăte ori unde erau patru păreți goi; în lupta pentru viață el nu aducea de cât o inutilă teorie a preeminenței sociale a poeziei, a obligației colectivității de a o susține ca o floare de seră, a dreptului artistului de a nu munci, traduse în inofensive formule de nihilism moral și social, basculând, astfel, între spasm la-crimatoriu și bolșevism ideologic. În lipsa lui de frână, greu de suportat, trecând peste Leopold Goldstein, l'am susținut totuși ani de zile pe Camil Balta-

zar și împotriva antipatiei firești față de omul incomod și împotriva invidiei deșteptate de poetul original. L'am susținut cu insistență, nu din prietenia care închide ochii ci, probabil, din recunoașterea în literatura lui a expresiei formulei mele poetice, întrucât, cași orice cititor, în artă, criticul se caută pe sine și nu e satisfăcut decât când se găsește. Figurația, muzicalitatea cu reveniri de cantilenă, elementul sugestiv, tonalitatea medie, elegiacă, învinsă de „jale” și „duioșie” moldovenească, conveneau și formulei simboliste în genere, dar și temperamentului meu elegiac, contemplativ, esențial moldovenesc. Atacat de mulți dușmani din afară, dușmanii lui cei mai înverșunați au fost tot „prieteni” din cercul *Sburătorului* care, îndârjiți de o asistență tenace și punându-se pe terenul antisemitismului literar, au luat apărarea limbii române amenințată de a fi distrusă. „Nu știe românește” — a devenit, astfel, cuvântul de ordine. Că în Baltazar se găsesc unele nesiguranțe de limbă, provenite din impreciziune națională e neîndoios; dar e tot atât de neîndoios că cele mai multe vin din încercări îndrăsnețe de creație verbală. Care e rolul pozitiv al scriitorului în sânul unei limbi, am arătat-o la

început; dovedindu-se util și rodnic, la Baltazar el se integrează în însăși tendința poeziei moderniste de a eluda precizia expresiei, de a lucra cu elemente de sugestie și, deci, cu elemente de aproximație, capabile de a trezi stări de conștiință mobile. Cele spuse aci îl depășesc, de altminteri, pe acest poet, rămas totdeauna clar, cu imagini coerente, conjugate spre un efect unic, organizate, deci, și printr'o muzică interioară și printr'un simț de arhitectonică exterioară. După o fază de contestare, poezia lui și-a luat, dealtfel, locul meritat, poetul s'a clasat, iar omul, desbrăcat de asperități, a intrat în rândurile muncitorilor literari probi, ponderați în judecată, încă prea sever cu alții, dar scrupulos și cu sine, — și trebuie să adaug cu tendință chiar spre o exagerare în sens contrariu atitudinii sale tineresti, afirmând un fel de sentimentalism de romanță, care enervează uneori prin exces, căci, dacă odinioară raporturile cu d-sa erau dificile prin abuz de brutalitate, ele se aburesc astăzi câteodată prin abuz de gingășie ismenită, care complică inutil o existență destul de complicată și așa. Deși lira lui a amuțit de câtva timp, isvorul poetic nu s'a istovit și e chiar miraculos cum, într'o

trepidație atât de prozaică, sub prăbușirile atâtor bulgări de humă și de foi moarte, svâcnește încă unda neliniștei metafizice, a sbuciumului liric, cu clătănări de ape melancolice și cu aspirații sufletești. După ce s'a arătat original ca expresie, poetul caută doar forma nouă a maturității simțirii sale.

XXII

Ilarie Voronca.

De ce s'a născut Ilarie Voronca Evreu, în loc de a fi Moldovean, și de ce-l cheamă Marcus în loc de Mărculescu? Astfel trebuie să se întrebe domnia sa în fiecare zi și astfel mă întreb și eu de ori câte ori îl văd. Nu că tipul fizic nu i-ar fi violent semitic, dar din faptul că poetul i-a distrus în bună parte energiile și stigmatetele rasei, sufletul nu e. Ceia ce impresionează într'însul dela prima vedere și luând lucrurile în aspectul lor exterior, este mai întâi o excesivă politețe exprimată cu o volubilitate uluitoare. Dacă atunci când îi oferiai un scaun, d. Fundoianu te măsura de sus până jos, măsura scaunul, și, neputând considera politeța ca un act dezinteresat, scruta intențiile profunde ale gestului, în care era înclinat să vadă

o cursă întinsă integrității conștiinții lui profesionale, — în fața scaunului oferit, dimpotrivă, Voronca execută, înainte de a se așeza, un dans sacru ca dinaintea Arcei sfinte, mulțumind divinităților invizibile de a fi creat lemnul, din care a fost cioplit scaunul, meșterului necunoscut ce l'a cioplit, conjoncturii fericite a împrejurărilor, care, din lunecarea astrelor și din hotărîrea destinelor, l'au pus în fața acestei minuni cu patru picioare oferită nemernicii sale fragilități. Fața poetului se iluminează de o gratitudine nesfârșită către forțele universale ce se canalizează asupra neînsemnatului tău gest implicându-l, astfel, în plasa unei recunoștinți verbale, din care nu te poți desprinde oricât ai încerca. Cu câte sbați, inventivitatea poetului născoceste și mai multe motive de recunoștință, și mai răsucite formule de politeță. Compatriotul nostru Bernhaut, fost mai de mult în literatură Radu Baltag, iar apoi Adrian Corbu, pentru a deveni azi Adrien Le Corbeau, autorul romanelor *Le Gigantesque*, *L'heure finale* și *Le couple nu*, ambiționa acum vreo douăzeci de ani să ne înmărmurească la Paris prin parizianismul său, afectând o politeță de expresie și de maniere, pe care el le identificase din literatură cu

însușirile esențiale ale „parizianului” tip. Mi-am făcut, așadar, o plăcere nevino-vată rugându-l odată să-l întrebe pe sergentul de stradă ora. Cu gesturi studiate în ziarele de modă, *ore rotundo*, ca în fața aparatului fotografic, cu o graseiare afectată, Bernhaut se apropie de omul masiv în undulări grațioase de baletistă.

— Monsieur l’agent, est-ce-que vous n’auriez pas l’extrême bonté d’avoir l’obligeance de bien vouloir m’indiquer l’heure?

Nemișcat, maiestos și nemascându-și sentimentul său intim de dispreț, față de această ismeneală, sergentul lăsă să-i cadă cuvintele memorabile:

— Circulez, monsieur...

Nu odată îți vine să-l trimeți și pe Voronca să circule, — dar și în aceste cuvinte poetul ar găsi, cu siguranță, motive noi de recunoștință. „*Anima cortese e gentile*”, mă gândesc de câte ori îl văd, împleticindu-se în panglicile de mătase ale volubilității sale frenetice în a-ți preveni intențiile, cu scopul de a-ți produce satisfacția, dubioasă de altfel, de a te servi cu ceia ce-și închipue că-ți place. Graba de a ți-se adapta nu tradează, negreșit, o personalitate, ci e mai degrabă semnul unei lipse de consistență, care, din dorința de a se modela fiecă-

ruia în parte, poate luneca la contraziceri evidente de atitudini. De s'ar întâmpla, aşadar, ca Voronca din spate să nu mai samene cu cel din faţă, cine ar putea face vreo vină din inconsistenţa amabilă şi anodină acestui suflet graţios, entuziast, frenetic, delicat, rezervat, retractat, după circumstanţe, în contradicţie atât de flagrantă cu sufletul publicistului evreu familiar, indiscret, arrogant, confidenţial, ce vrea să-ţi intre din primul moment şi prin violenţă în conştiinţă. Excesul de politeţă a lui Voronca răscumpără, astfel, excesul de indiscreţie agresivă a atâtor confrăţi. Timid, plăpând, firav, destrămat ca un plop cu frunza-i şopotitoare, Voronca are totuşi şi scurte isbucniri, violenţe verbale şi chiar atitudini războinice, din care voi aminti una, nu pentru importanţa ei relativ la subiect ci pentru finul joc psihologic al unor situaţii incatenate. Scena s'a petrecut la Capşa. Un tânăr scriitor antisemit, dar nu şi antialcolic, intră odată sgomotos în cafenea şi, zărind pe un cunoscut scriitor evreu, îi aruncă în cap o prăjitură, ce se turti de oglinda din spatele băncii de catifea roşie. În stupoarea generală, de tot tânărul pe atunci Voronca, timid de obicei ca un iepure de casă pitit după o frunză de

varză, se desprinse de pe canapea, și, deșirat, se profilă în fața agresorului, cu apostrofa :

— În definitiv, domnule, întru cât suntem noi vinovați ca să ni se tulbure liniștea într'un local public? Temerar de obicei, dar discumpănit acum în fața necunoscutului, în care nu discernase un Evreu, un poet și un timid, ci numai un client anonim cu drepturi imprescriptibile la liniște, agresorul se bâlbâi cu vagi și incoerente argumente pentru a-și afirma dreptul la scandal. Argumentând în loc să reacționeze, dădea însă dovada că se simțea într'o situație de inferioritate și că, prin urmare, se considera învins. Jocul psihologic al unei situații anonime de „simpli clienți” cu drepturi netăgăduite a făcut, așa dar, dintr'un timid un voinic și dintr'un îndrăzneț un timid redus la tăcere sau la arguții... Iată că, desprinzându-și din fundul cafenelei silueta masivă, un temut polemist, prieten al agresorului, se îndreptă spre teatrul de operație cu intenție ce nu păreau pacifice... Omul îl măsură pe tânărul poet fără să-l cunoască și apoi, revenit la sentimente mai bune, rosti cu bonomie :

— Nu te mai iuți așa, tinere, că de aia îți cresc bube pe obraz...

Nimerind instinctiv punctul nevralgic al unei dureri intime, apostrofa desumflă energia factice a eroului căruia, neputându-se concepe cu coșuri, nu-i mai rămânea decât să părăsească pozițiile câștigate, — joc psihologic determinat numai de acțiunea infailibilă a unui singur cuvânt.

Substanța adevărată a psihologiei poetului se poate descifra în *Restriști*: un suflet timid, nostalgic, sentimental, răvășit, descompus, suflet legat de țară, de pământ, inactual, inutil, cu voinți disolvate în veleități, cu entuziasmuri puerile, gingaș și prețios, concepând de altfel și meschinăria, dar inapt în a o realiza sau dându-i, fără să vrea, o can-doare ce o face inocuă; suflet moldovenesc, adică slav, risipit în vânt ca o scamă de păpădie, suflet de toamnă și de învins, incapabil de acțiune și de inițiativă, suflet de Mărculescu și nu de Marcus, râvnind să devină funcționar român, cu ore de serviciu fixe, comod, ierarhic, tremurând la deschiderea ușei, și cu aspirația ascunsă de a fi înscris la bătrânețe în cartea de aur a pensionarilor români... Latura paradoxală a acestei psihologii e că prin intervenția rasei, sau prin cine știe ce fatalități ale destinului, acest iepure vrea să necheze

și să muște, vrea să mugă și să sfâșie ca leii, acest contemplativ visător vrea să fie revoluționar. Voronca este, anume, unul din șefii integralismului, adică al unei arte complexe, energetice, cu imagini de 75 H. P. de care nu te poți apropia fără a fi electrocutat pe loc, cu pocnet de mitraliere și cu descărcări de artilerie grea... Voronca al nostru, păpădia risipită la vânt, funigelul călător la cea mai mică adiere, iepurele de casă ascuns sub foaia de varză, prefăcut într'un răsboinic cu pistoale la brâu, cu chivără și cu paloșe în mâini și în dinți! Minunată putere bovarică de a te proiecta altfel decât cum ești! Consfințită prin zece ani de literatură, atitudinea îmi amintește de un prieten din tinerețe, măcinat până la funie de tuberculoză, care, voind să ne dea impresia sănătății, își pipăia mereu bicepșii, spunându-ne cu un glas abia auzit:

— Hâ... hâ... ia pune mâna aici... ăștia-s mușchi mă... hâ... hâ (și tușia sec) pune mâna, mă, când îți spun... să vezi... hâ, hâ... să vezi bicepși, mă... asta e putere, mă... hâ, hâ... căci eu sunt o forță a naturii, mă...

„Forță a naturii” și el, răvășitul, elegiacul, nostalgicul Voronca, își bubue dinamurile unei energii integral inexis-

tente, într'o artă disolvată în mii de imagini și de amănunte, într'o literatură de Paradou părăginit, de o exuberanță orientală de vegetație, cu mii de flori călcate în picioare, cu ramuri de cireși, de zarzări, de meri, de peri rupte, inextricabil împleticite, aruncate unele peste altele. Ce hoardă de barbari a frământat splendorile creației omenești, svârlind cireșele în meri și perele în zarzări? Cine a făcut risipa aceasta de flori, din care nu poți culege un buchet? Neostenit, Voronca crează imagini noi, suprapunându-le fără să le însume; pe stativetele poeziei, își primblă acul harnic, pe ale cărui ațe multicolore a uitat însă să le înoade. Poet, de altfel, autentic și prin stare sufletească, și prin forța de creație a expresiei figurate, necunoscând decât unica pasiune a artei sale, a meseriei sale, Voronca are patima cărții impriimate și, nemulțumit numai cu publicarea unor manifeste revoluționare, scoate anual fel de fel de volume luxoase, editate la Paris sau la București, mari cât o foaie de ziar sau mici cât *Visul Maicii Domnului*, pe hârtie poroasă, cu desene de iluștri pictori exotici, în care capul său apare fixat pe trunchiul turnului Eiffel sau în care Brâncuș trage linii cu vârful degetului unui copil. Nimic

nu-l pasionează de cât această expresie tangibilă a artei sale, și poet, reducând toate valorile sociale la hârtia tipărită, la valoarea misterioasă a unui vers, nu trăește decât prin ea... Acum de curând, odată cu schimbarea de guvern, modernismul fiind urmărit în cele mai modeste din retransamentele sale, bietul poet a fost descoperit în unul din birourile Preșidenției Consiliului și fără să i se țină în seamă sufletul său biurocratic, aplicat și asiduu la datorie, a fost aruncat în valurile unei vieți în care nu știe înota.

— Pune pe cineva să-i vorbească primului ministru, îl povățui un prieten.

— Nu cunosc pe nimeni.

— Nu se poate să nu cunoști chiar pe nimeni.

— Nu cunosc pe nimeni.

— Pe nimeni? pe nimeni?

— Pe nimeni...

— Atunci știi ce, glumi prost prietenul, referindu-se la un manifest recent, adresează-te internaționalei poeților din Zagreb ca să facă o intervenție în favoarea d-tale în semn de solidaritate modernistă.

Poetul se îngălbeni de mânie:

— Să mă adrez la Zagreb,? abia putu el rosti sufocat, — dar ăia sunt,

domnule, moderniști? ăia știu ce e integralismul, domnule? Și cui? lui Vutcovici! Dar ăla are talent, domnule? Ala știe ce e un vers...?

În catastrofa lui intimă, nedistingând cruzimea ironiei, poetul se indigna împotriva lipsei de talent a lui Vutcovici și a eterodoxiei moderniste a internaționalei din Zagreb! Criteriul estetic prima, astfel, chiar în momentul dezlănțuirii necesităților elementare ale vieții, când oricine uită formula artistică, pentru a se gândi numai la temporal.

XXIII

1. I. Călugăru. — 2. I. Peltz.

Boț de carne, mic, clăpăug, cu o expresie șireată, pe d. I. Călugăru — pe atunci B. Croitoru — l'am cunoscut într'un fund de clasă a liceului Matei Basarab. Sosia din adâncurile Moldovei, din Dorohoi, izolat deci printre camarazi, dar isteț nevoe mare, cu inițiativă la vorbă și cu pitoresc în raporturi. Incepând să mă viziteze, am înțeles câtă mizerie poate suferi o fărâmă de om, ieșit dintr'un ghetto provincial și aruncat în plin București. Băiatul avea totuși lectură și, ca toți viitorii publiciști evrei, își formase gustul în foile pamfletare ale timpului, în *Cronica*, în *Facla*, în *Chemarea...*; dela gara de nord luase pe jos drumul Văcăreștilor, pentru a se prezenta lui Tudor Arghezi și de acolo trecuse și pela Gala Galaction, pentru a

lua lumină din lumină adevărată. Viclean, vorbăreț și deștept; citise totul; știa totul, avea opinii despre orice și se rostia în sentințe infailibile; din rasa lui Fundoianu, avea și el terezii critice de mare precizie; bolșevic în materie politică, era, firește, avangardist în artă; nebăgat încă în seamă de nimeni, se răsbuna urându-i pe toți din umbră. În lungul unei ierne întregi, tocmai la orele mele de lucru, se obișnuise, așa dar, să se instaleze pe un scaun al biroului meu, nu ca să asculte ci ca să se asculte. După o scurtă privire circulară, dela adăpost pornia să-și depene firul comentariului său, coroziv, pervers și anarhic, prematur descompus sufletește de vechi umilințe și ambiții... A început apoi să scrie, într'o limbă încă nesigură, dar cu un ascuțit simț de observație, acid, scene din viața copilăriei sale, în care micul erou Buimaș sămăna ca două picături în șiretenie și perversitate cu autorul însuși. Hotărându-mă să i-le public în *Sburătorul*, după oarecare șovăiri, din apele leșitice ale suspectului Croitoru, am scos asceticul pseudonim al lui I. Călugăru — punct de plecare al unei legendare descendențe dintr'un călugăr fugit dela mânăstire și trecut la mozaism din motive sentimentale. Identificându-se cu

noua sa stare civilă și uitându-mi, probabil, partea esențială din botezul său spiritual, și oricât ar fi protestat trăsăturile indelebile ale figurii, câțiva ani după aceea, d. Călugăru încerca să mă convingă chiar pe mine de misterul originii sale creștine, la care contribuise mai mult decât presupusul sihastru. Publicând apoi o plachetă, de data aceasta de schițe românești, *Caii lui Cibicioc*, descălecat și el dela Herța și deci cu iz autocton, d. Fundoianu s'a grăbit să recunoască în scriitorul dorohoian descendența lui Ion Creangă, prin fatalitatea ce face din Evrei nu numai singurii antisemiți ci și depozitarii celei mai autentice limbi țărănești. Etapă, de altfel, de scurtă durată, de vreme ce, curând după aceea, întorcând cojocul lui Nică a lui Ștefan a Petrei, d. Călugăru și-a reluat aspectul sincer al temperamentului etnic, prin vehiculul unei literaturi disociative, de criticism acut și acru, avangardistă bineînțeleles, nu numai prin neologism dar și printr'un grotesc și fantastic forțat, de origine argheziană, cu tendință de epatare a cititorului prin noutate și violență pamfletară — în nici o legătură cu feciorul de țăran humuleștean.

2. Deși cu multe puncte de asemănare cu d. Ion Călugăru, d. I. Peltz nu e fiu de călugăr romantic trecut la mozaism de dragul unei fecioare iudee, ci e de aici, din București, și oricât am încercat să-l „călugăresc”, arătându-i că numele său nu poate exercita o sugestie literară, n'am isbutit: „Peltz” s'a născut și „Peltz” a voit să rămână. Cu această singură excepție, miragiul e nota esențială a psihologiei sale: nu vede cu doi ochi ci cu mai mulți; nu scrie cu o mână ci cu amândouă; imaginația lui mărește și înflorește totul; nu e subsecretar de stat sau numai secretar general la interne, nu e prefect de poliție sau numai pomojnic ca să nu devină sub pana lirică a scriitorului o înaltă personalitate culturală sau un geniu de organizare, un erudit dublat de un estetik; conferențiar universal, poate trata ceasuri întregi despre orice chestiune; când scoate o carte, ediția se epuizează într'o singură zi și numai la o librărie; dacă editorul îi dovedește că s'au vândut în tot o sută de exemplare în șase luni, incredul, el schițează zâmbetul superior al bănuielii unor imense tiragii clandestine. Cum întreaga lui publicistică participa din această amabilă impreciziune noțională, ani de zile nu l'am privit pe d. Peltz,

de cât prin prisma miragiului de sine și de alții. Emoționat și stropit de cascade de ape, într'o bună zi, el a început, totuși, în mijlocul scepticismului general, lectura romanului său *Stan*, în care după primele spaime, glasul deveni stăpân de sine, cald, iar stilul se arată pregnant, lucrat, inciziv, cu încrustări argheziene, pamfletar, cu imagini violente, cu adjective de apă tare, crispat, întru nimic asemănător hodorogelii bombastice de până acum. Și subiectul, de altfel, era interesant; o concepție originală, realizată în epizoade fantastice sau de un realism căutat, viguros, strident. Privii la omul leoarcă de apă și nu-mi venia să cred în această neașteptată afirmare a unui scriitor, în linia iudaică bine înțeles, dar scriitor adevărat. Avea talent și i-am spus-o; ba am și scris-o. Duminicile următoare, d. Peltz n'a mai venit însă să-și continue lectura. — Unde-i Peltz? — Nu-i Peltz! — De ce nu mai vine Peltz? — Peltz e supărat! — Cum supărat? e cu puțință, tocmai când, după atâția ani i s'a recunoscut talentul? — Se poate, dar e supărat. Peste șase luni îl întâlnii în Cișmigiu. Rezervă și atitudine de om distins, care nu vrea să fie inoportun... — De ce n'ai continuat lectura începută? îl întrebai

eu. Melancolie, reținere, tăcere. Pusei atunci chestiunea direct:

— E adevărat că ești supărat?

— Supărat? Nu, răspunse el cu demnitate. E drept însă că nu mă simt în deajuns de prețuit la *Sburătorul*.

Deschisei ochii mari:

— Cum, nu te simți destul de prețuit, *acum*, tocmai *acum*, când ai început să fii prețuit și ți s'a recunoscut talentul?

Iar el tot evaziv, distins încă, dar amar:

— Cum talent? Ce fel de talent? Așa cum are toată lumea, cum are bunăoară și Ion Călugăru?

Omul începea să mă intereseze. Uitând a mai face pe tânărul rezervat și melancolic, și intrând brusc în personajul său autentic, punct central al tuturor miragiilor de pe pământ, el izbucni:

— *Stan* al meu operă de talent! Ce talent, domnule? E operă genială, cum nu s'a mai scris la noi, ce zic, la noi! cum nu s'a mai scris în literatura universală... Căci, vezi d-ta, *Stan* al meu...

...Și d. I. Peltz continuă să vorbească despre dânsul în stilul, în care scrie despre toți subsecretarii de stat și secretarii generali dela interne, de toți prefecții și pomojnicii poliției Capitalei.

XXIV

Siluate evreești anonime: 1. Horia Moreanu. — 2. Haimovici-Voiculescu.—3. Excesul independenței — 4. Aureescu. — 5. Murani.

Aceste note asupra atitudinii sufletești a publicistului evreu ce s'ar putea înmulți, nu se raportă numai la publicistul actual ci înglobează și pe cel viitor, aflat deocamdată sub formă larvară. Din bogata mea experiență de critic, ce primește confidențele literare ale mai tuturor funcționarilor comerciali ai Capitalei, ogoae suspinile lirice și apără cu pâlnia mânilor sale flacăra plăpândă a tuturor aspirațiilor, dacă nu și a inspirațiilor, de om ce se lovește aproape zilnic de tânărul deștept, dar mai mult desghețat, prezumțios, bine informat asupra planurilor lui Fundoianu, asupra sumarului numărului viitor al revistelor suprarealiste, asupra ultimelor intenții

ale lui Aragon, și asupra viitoarei maniere a lui Picabia, de om, care, îndrumător, observator sau numai victimă, e în contact continuu cu această specie interesantă și turbulentă, — din bogata mea experiență nu voi fixa decât câteva siluete anonime pentru a dovedi identitatea viitorului cu prezentul.

Acum vreo cinci ani: un tânăr (cum n'are nume literar, să-i spunem Horia Moreanu), simpatic, firește deștept, cu o vagă literatură de copii, dar și cu una mai serioasă asupra căreia nu stăruia, dealtfel, ceiace mă făcea să cred că ar putea exista scriitori fără orgoliul propriei lor opere, famelic și în căutare de orice, până a accepta să fie secretarul lui Bogdan-Pitești, cu toate că știa ceia ce avea să i se ceară. Sub pretextul unei literaturi, asupra căreia îmi închipuiam că nu-și mai face iluzie, ani de zile acest tânăr desperat a venit la mine, răpindu-mi din ceasurile destinate lucrului, spre a mă întreține de necazurile, de eterna problemă a mijloacelor de existență, de numeroase planuri de a da „lovituri” pe seama vreunui bancher; pentru a-l asculta și îndruma, mi-am cheltuit tezaure de răbdare, de sfaturi, cu o dezinteresare, pe care o credeam

prețuită... Intr'o după amiază, tânărul veni să-mi comunice voios că, după atâta așteptare, intră, în sfârșit, în marea presă, însărcinat fiind cu redactarea paginii literare a unui ziar de seară. Bucurie reciprocă... Deschizând a doua zi foaia, o notiță consacrată ultimului număr al *Sburătorului* trata de „lichele” scriitori ca Hortensia Papadat-Bengescu, I. Barbu, F. Aderca, etc., pentru publicarea versurilor închinatete fetiței mele și apoi pe toți la un loc ne trimitea în fața posterității ca pilde de „imoralitate” literară: unica răsplată culeasă de pe urma anilor de evanghelică răbdare.

2. Intr'una din zile am primit un plic cu o lungă poezie iscălită Voiculescu, cu marcă de răspuns și cu rugăminte să-i precizez categoric semnatarului de are sau nu talent. Nerăspunzându-i, o adevărată somație îmi atrase în regulă atenția că marca anexată implică un răspuns; invitându-l atunci pe semnatar să treacă pe la mine, mă trezii cu un copil, simpatic, candid, cu un larg guler alb evazat, cu privirea visătoare, cu vorba domoală și legănată; nici o indicație asupra originii. Il cercetai: — „Cu ce te

ocupi d-ta?" — „Sunt teozof”. Era, în adevăr, bibliotecarul cercului teozofic din strada Labirint. — „Dar în afară de asta?” Ceva mai încurcat, tânărul îmi lămuri că prepară în particular clasa a cincea de liceu. Puțin, dar totuși ceva. Altminterea, deși Voiculescu, deșept, și cu mult prea informat pentru vârsta lui, cunoscător și el al publicațiilor de avangardă. Li citii versurile: o poezie religioasă despre intrarea lui Isus în Ierusalim pe măgar, cu îngeri, cu Maica Domnului, inspirată și destinată, după cum mi-a mărturisit-o, *Gândirii*. Zărind într'un vers un: „când” în loc de „când”; i-am spus: — „De nu te-ar chema Voiculescu, și n'ai face poezii cu îngeri și cu Isus, te-ași crede Evreu”. Iar el, blând, lăsându-și capul pe stânga, ca Alexandru Machedon:

— Sunt chiar Evreu și mă numesc Hai-movici.

Ar fi trebuit să-o presimt și din trimiterea mărcuței cu obligația răspunsului și din teozofie și din informația lui literară atât de avangardistă. Într'o strofă mai departe, o imagine de proveniență baltazariană mă făcu să-l întreb de a citit *Reculegere în nemuri-rea ta...*

Copilul tăcu o clipă, apoi, blând, suav, și cu capul înclinat pe stânga:

— Țiu să vă atrag atenția că n'am citit pe Baltazar și că n'am nici un fel de considerație pentru scriitorii dela *Sburătorul*.

Neașteptată și rostită cu un glas atât de suav, riposta paraliză singura replică posibilă a evacuării. Il privii: ochi senini, liniște desăvârșită de om ce nu are conștiința vorbelor sale, deși fraza nu trebuie să fi fost improvizată, ci îndelung meditată și rostită calm, lucid, ca un semn hotărîtor de independență morală, de eliberare a personalității.

Pentru a vedea cât se întinde așa, îl întrebai:

— Atunci de ce ai venit aici?

— Am venit numai pentru d-voastră.

Li explicai că, din moment ce nu i-am cerut părerea despre ceilalți scriitori ai *Sburătorului*, nu era obligat să și-o dea.

— Asta ar însemna, declară el imper-turbabil, să mă siliți să nu fiu sincer și să nu spun ceia ce cred.

Incercai atunci să-l conving că e prea tânăr pentru a interesa pe alții prin ce crede; era de ajuns să-mi prezinte poezia, singurul lucru, pe care consimțeam, profesional, să-l cunosc și, pentru a-l lumina asupra propriei lui psihologii, îi arătai că în zadar voia să pară îndrăs-

neț, îndrăsneala fiindu-i o timiditate ce se silia să se ascundă.

Calm, copilul îmi răspunse:

— Nici pe mine nu mă interesează părerile d-voastră asupra persoanei mele, ci numai părerile asupra acestei poezii, pentru care am și venit.

Ii îngăduisem prea mult pentru a putea reveni la o metodă energică; trebuia să merg până la urmă, dar, pentru a nu mai încerca să-i fac educația, crezui ni-merit să glumesc. Privindu-i chipul se-rafic, ieșit din albeața gulerului evazat, cu dulcea-i lumină estatică, îi spusei:

— Dar, în definitiv, cine ești d-ta, ti-nere teozof? din incarnația cărei divi-nități ți-ai seborît candoarea îndrăs-neată în biroul meu?

Lăsându-și familiar și alintat capul pe stânga, ca Alexandru Machedon, copi-lul răspunse cu aceeași suavitate:

— Nu jigniți, vă rog, convingerile mele intime prin glume nepotrivite.

3. Unui reporter literar trimis de un ziar pentru o anchetă, i-am spus, mai zilele trecute, cum spun oricărui scriitor la despărțire:

— Mai treci pe la mine și, de te inte-resează, vino și la ședințele de Dumi-necă.

Tânărul mă privi o clipă mut, apoi lăsă să-i cadă aceste cuvinte grave:

— Nu știu. Să văd...

cuvinte, în care, de n'aș fi avut experiența tinerilor publiciști, aș fi putut bănui o inadvertență verbală și nu expresia unei nevoi instinctive de independență, cum era de fapt. Zâmbind, i-am explicat că nu trebuie să-mi ia cuvintele decât ca semnul unei amabilități uniforme, fără ca el să fi protestat ori să fi dat gestului un alt înțeles. Intenția lui fusese, deci, precisă și adânc meditată: admitea rolul subaltern al unui serviciu comandat, dar în domeniul liber al propriei sale atitudini și orientări literare nu admitea nici umbra unei subordonări fatale oricărei încadrări.

4. Dacă publicistul evreu e, în genere, negator, nihilismul său sporește și mai mult sub presiunea incapacității de creație. Nu mai departe decât ieri, am primit vizita unui tânăr, mic, slab, fin, și, deși ortodox, de un blond diafan stropit cu pistrui naționali. Din dragostea neamului său pentru pietrele prețioase și pentru metalul galben, îl voi numi Aurescu. Era licențiat în filozofie, deștept, firește, citit cu siguranță în mai multe limbi, desghețat, volubil și înspăi-

mântător de familiar și de disociativ. Dacă disprețul pentru contemporanii săi s'ar putea converti în forță motrice, ar pune în mișcare toate turbinele țării românești. Prima lui victimă a fost, negreșit, profesorul, „patronul”, pe care, pentrucă i-a dat o diplomă, un post, o bursă și o carieră îl găsea o nulitate gălăgioasă. Deși putea cita oricând din Edgar Poë, Mallarmé sau Valéry, se vedea bine că tânărul Aurescu nu cunoștea nimic din literatura română, pe care o disprețuia total și parțial, aprioric și subsidiar, într'o invectivă de un debit verbal categoric. După o jumătate de ceas, pe covoarele biroului meu zăceau toți frunțașii scrisului nostru, poeți și critici, romancieri și dramaturgi, păpuși cu brațele dezarticulate, cu câlțul creierilor revărsat pe jos, cu tărășta sufletului împrăștiată. Toți erau arătați ca farsori, siniștri, ignoranți, imbecili, într'un râs cascadat, histeric aproape, sau, în fața rezervei, superior, distant, condescendent... „Cutare poet!... Da?... Serios? Poate!... Aprecierile sunt atât de relative. O să studiez cazul de aproape. Iau așa dar, provizor, notă de existența lui Arghezi ca poet...” Tânărul își continuă, apoi, exterminarea, trecând la alții, sigur că lașitatea oamenilor bine crescuți nu-l va

invita să-și arate foaia de hârtie albă, pe care s'a afirmat, o singură dată măcar, o superioritate exprimată verbal prin negația atât de definitivă a altora.

5. Pentru a nu sfârși pe un vârf de stilet și, mai ales, pentru a dovedi că nu există rase standardizate într'un tip unic, alături de cele câteva siluete de Evrei negatori, voi evoca tipul cu mult mai rar al Evreului disolvat în elementul esențial al voinței. Pe prietenul meu Murani — ca să-l numim așa — l'am cunoscut acum vreo douăzeci și opt de ani: mic, rotund, cu o frumoasă barbă neagră, jovial, petulant, povestind cu o facondă gesticulată aventuri, despre a căror inconsistență nu mi-am dat seama decât mai târziu. Luându-mă într'o seară prin Lipscani ca să vedem „midinetele” la ieșirea lor din magazine, ani de zile a trebuit să suport apoi apostrofe aruncate în mijlocul societății cu ochiade și subînțelesuri de ton; „Ți-aduci aminte, dragă, pe când „faceam” midinete pe Lipscani!”. Simpatice în volubilitatea lui excesivă, apariția lui Murani, purtând încă de pe atunci o enormă geantă sub-suoară, de nu știai, ca și la Dollabela, ginerele lui Cicerone, dacă el ducea

geanta sau geanta îl ducea pe dânsul, trezia printre prieteni, de nu ilaritate, cel puțin un zâmbet complice de îngăduință ironică. Suplinia o catedră de limba engleză dar, după scurt timp, preferă să se reîntoarcă la Paris, unde își mai pierduse odinioară câțiva ani în vagi studii de medicină. În vara anului 1904, ducându-mă și eu acolo în recunoaștere, înainte de a merge pentru studii, după ce mi-am lăsat bagajele la Gare de l'est, m'am urcat în primul tramvaiu, pe care se afla scris „Louvre”, descinzând, astfel, dela gară la muzeu, un fel original de a debuta în viața pariziană, întrucât, după ani de ședere la Paris, mulți compatrioți nu vizitează încă Luvrul, rezervându-l „pentru ultima săptămână înainte de plecare”. Nedormit, nespălat, neras, sleit de oboseala drumului și a muzeului, mă trezii, așa dar, pe la ora unu, pe o căldură tropicală, în plină Avenue de l'Opéra, neștiind și neîndrăznind să mă orientez, când dinspre Bulevarde îmi apăru silueta cunoscută, tutelară, și, pot spune, chiar providențială a lui Murani, legat de enorma lui geantă, doldora de cărți: cât ai clipi m'a instalat într'un hotel din rue de Richelieu, m'a dus la un bărbier, care mi-a plasat și câteva flacoane de pomadă și de apă de colonie,

m'a stropit într'un restaurant cu o sticlă de șampanie, iar seara, ca să mă inițieze în viața pariziană, m'a întovărășit la Moulin Rouge: eu, înalt, slab, famelic și incert, el rotund, cordial, cu o frumoasă barbă orientală, tip de Marius marse-liez, evoluând, cu nedeslipita-i geantă, printre sute de femeiuște provocatoare. Cum era greu să mă țin de dânsul și la un moment dat mă văzui strâns în cleștele propunerilor unei tinere întreprinzătoare, desperați, ochii mei îi căutau silueta mobilă, care ca totdeauna îmi și apăru providențială; după un scurt conciliabul, când mă întorsei, în clipiri de ironie filtrată, franțușca mă primi cu vorbele:

— Est-ce-que tot papa te permet?

Ce făcea Murani la Paris? Studia, după cum o dovedea și enorma geantă primblată prin toate bibliotecile, prin toate berăriile și localurile de noapte ale Parisului... Evreu spaniol, urmăria studii hispanistice cu Morel-Fatio, prepara vaste lucrări de erudiție și articole de vulgarizare pentru revistele englezești, pe care nu le-am văzut însă niciodată... Urma cursuri la Sorbona, la Hautes-études, la Collège de France, frecuenta asiduu Biblioteca Națională, biblioteca

Universității și chiar biblioteca Sainte-Geneviève, pururi înfrigurat, cu tomuri dinainte, cu mormane de manuscrise, cu suluri de ziare; între două biblioteci, se opria în tavernele de pe Boul' Mich', afabil și popular, gascon și important; noaptea își începea absintul la Closerie des Lilas, printre pictorii și ratații tuturor continentelor, și la ora două, cu geanta subsuoară, era prezent la lichidarea ultimului stoc de „fete” neplasate încă, în fața unei „boulangerii” a Boulevardului Saint-Michel. Au trecut, astfel, anii, pierzând din ce în ce din vedere pe bunul meu prieten, grăbit în cursele lui frenetice cu o geantă ce creștea parcă tot mai mult, în timp ce el se subția, iar barba i se stropia cu zăpadă... Știam doar că prepara mereu lucrări vaste, care reclamă ani de cercetări prin biblioteci și prin tavernele cartierului, iar într'o vreme îl vedeam întovărășit pretutindeni și de o negresă, a cărei siluetă îi întuneca figura destul de brună și așa... Am plecat apoi din Paris. A sosit războiul cu lungii lui ani de mizerie. Odată cu lipsa resurselor din țară, a început să se topească și rotunzimea prietenului meu: hainele roase au pornit și ele să-i joace pe trupul slăbit, mai lipit ca oricând de abcesul crescând al

genței. Abulia ce-l pândea de mult s'a instalat, ca un vierme într'un fruct, în corpul măcinat de privație... Să se îmbrace? la ce să se mai îmbrace cu îngrijire!? El sfârși, deci, prin a apărea în taverne, mototol în haina lui tot mai largă, fără cravată, fără guler, în șoșoni, fără ghete, în toiul verii, dar cu geanta subsuoară, prezentă, tutelară...

...A trecut mai multă vreme și nu mai știam nimic de prietenul meu, când, acum vreo cinci ani, în timpul unei ședințe numeroase a apărut printre noi, deastădată, îngrijit, încarnat, încărunit de tot, cu aceeaș geantă firește doldoră, volubil, afabil, important și omniscient. Pe mulți i-a isbit, mai ales, asemănarea lui cu fostul nostru Profesor Coco Dumitrescu-Iași. Prestigiul unui parizianism de un sfert de veac și o volubilitate, cuviincioasă dealtfel, i-au cucerit pe toți. Știa orice, văzuse orice, citise orice. Un enciclopedism ambulant și anecdotic: pătrunsese în toate foyerele și dormise în toate atelierile; vagabondase cu Utrillo, cu Marc Chagall, cu Pascin, cu Brâncuși sau cu Max Iacob, a căror viață o cunoștea în pădurea inextricabilă a amănuntelor cotidiene și, deși nu citise niciun roman și nu fusese la nicio repre-

zentație de teatru, cunoștea toată literatura și toate piesele, toți scriitorii și toți actorii, în raporturile lor intime, cunoștea biografia amoroasă a tuturor femeilor celebre și nu s'ar fi putut înșela în numărătoarea amanților lor. Dar mai presus de orice, era nepuizabil în genealogia Evreilor spanioli. Ajungea să rostești un nume... Ergas... Penchas... Almosnino... pentru ca din străfundul unei memorii prodigioase să înceapă galopada tuturor Ergașilor... Penchașilor, Almosninilor din noaptea veacurilor... luați dela origina lor din cine știe ce burg Spaniol și conduși prin peregrinațiile tuturor porturilor mediteraniene până în Lipsanii noștri, în care nu uita să-mi amintească în public că „făcuserăm” împreună „midinete” acum un sfert de veac. Prepara, de altfel, o uriașă lucrare asupra istoriei Evreilor spanioli în țară, baricadându-se la bibliotecile Fundației și a Academiei printre tomuri și broșuri. Ducea cu el pretutindeni geanta plină cu manuscrise, iar buzunarele cu colecții întregi de ziare slimoase strânse din cursul săptămânii. La ședințele noastre interesase la început prin aerul proaspăt parizian, până ce se băgă de seamă lipsa de aderență a vorbei lui cu realitatea... Ocolit, se retrase, deci, mai la o parte

ascultând, tăcut, piese și romane, după care nimeni nu-i întreba părerea; la o lectură mai lungă, un sgomot ritmic atrase atenția tuturor... Pe scaunul său, mic, rotund, scufundat în sine, uimitor de asemănător cu Coco Dumitrescu-Iași, Evreu și el, bunul Murani sforăia împăcat cu literatura română. Somnul îi deveni pe încetul un obicei; nimic nu-l putea deștepta, nici sgomotul, nici pișcăturile. Omul noctambula frenetic, ultim client al localurilor de noapte, aruncat spre zori pe trotuarul inospitalier, cu durerea întoarcerii într'o odae singuratică și rece. Decadența începu din nou, decadență manifestată în neîngrijirea fizică, în somnolența continuă, în topirea cărnii sub hainele largi și, deși ar fi putut scăpăra anecdote și cunoștinți multiple, trebuia să tacă, pentru că nimeni nu-l mai întreba de genealogii și de amozurile artistelor pariziene, pentru că nimeni nu mai credea în vastele lui opere în curs de preparație de peste treizeci de ani; criza de autoritate îi suprimate resursele atenției... I-a trebuit, totuși, mai bine de un an pentru ca să înțeleagă și el că nu mai exista printre noi decât prin sforăituri, de altfel, nebagate în seamă nici ele... Intr'o bună zi, deci, a dispărut, scufundându-se tot

mai adânc în mizeria fiziologică, în boală poate, în izolare, în tăcere; când cabareturile se închid, el somnolează de mult în pipă, în fața unui pahar de vin, singur, totdeauna singur, desposedat și de geantă cu manuscrise și ziare. Și iată, viața se duce, s'a dus și această reală forță de inteligență, de simpatie, de cordialitate, această memorie considerabilă se stinge solitară, ursuză, tragică în inutilitatea ei, la o masă de cabaret, din lipsa nu știu cărui principiu coagulator al atâtor calități sufletești, ce au funcționat, astfel, în vid, fără scop, fără realizare...

XXV

*Siluate de scriitoare: 1. Margareta Miller-Verghy.—
2. Alexandrina Scurtu.—3. Constanța Marino-Moscu.*

1. Nu-mi amintesc împrejurările descinderii d-șoarei Margareta Miller-Verghy la ședințele noastre, floare de cireș lunecată pe ferestrele deschise ale primăverii sau fărâmbă luminoasă de bolid prăvălit din pulberea lactee; dacă nu știu cum a venit, știu însă unde a căzut: din fundul divanului, dintre perne și de sub straja chenarului de cărți, s'a înregistrat dintr'odată prezența unei atenții semnalizată prin mici comentarii suave; prezența unei capacități de a înțelege orice și a unei admirații universale; prezența unei forțe de iluzie unice, cu foșnet de aripi ce se înalță, cu elanuri în albastru, dar și în vid, cu prăbușiri vizibile pentru ochiul oricui dar insensibile fluturelui ce lunecă, impon-

derabil aproape, prin spațiu, într'o cădere anulată de forța optimismului său pururi gata de noi avânturi. De ani și ani de zile, d-șoara Margareta Miller-Verghy ascultă, așa dar, totul cu o vie participare: poezii dadaiste sau supra-realiste odinioară, iar azi se înduioșează cu eroii tuturor tragediilor și râde cu eroii de comedie, trăgând în jurul lor cadrul atenției sale punctată cu suspinuri, cu râs comunicativ, cu participare sentimentală; când nu ascultă, scrie, și cum pentru fluturi nu există decât realitatea florilor, nevăzând viața, ignorând-o în forțele vii și creatoare ale răului, scriitoarea o plăsmuește din propria-i substanță, dintr'un amestec de nuanțe de azur cules de pe cerul sudurilor sufletești, de pe limpezimea izvoarelor, pe care îl proiectează ca o realitate supratereastră de îngeri bucălați, cu aripi de mătasă și cu diafane aureole; și când nici nu ascultă, tremolând, și nici nu scrie albastru pe albastru, se deslănțue într'o frenetică nevoe de activitate creatoare în friabil, de serbări artistice, de baluri, de lecturi publice, de reviste, de construcții de căminuri, pornită și dintr'un instinct suveran de sociabilitate, de mondanitate, care, dincolo de viziunea ochilor săi stinși, îi cere să simtă

curgând în juru-i sărbătoarea tinereții în purure reprezentare: Și deși toate aceste „case ale artei” și serbări cu evantaliuri japoneze sau naționale se soldează cu deficite materiale, ele nu isbutesc să macine nici o fărâcă din forța optimismului său în continuă renaștere. Privirea scrutătoare a spectatorului se încruntă, negreșit, în fața pulverizării inutile de energii, lipsită de măduva vitalității, cu sentimentul avut dinaintea persistenței muștii de a trece prin geamul ce o desparte de zărilor infinite; se încruntă, dar, la urmă, nu poate să nu se înduioșeze, prin solidaritatea sensului însuși al vieții, la vederea sbuciumului de aripi de libelulă încărcate cu ponderile tuturor idealurilor, la vederea nevoei de evadare din materie pentru a plana în golurile unei activități fără finalitate. Spaima și duioșia spectatorului urmăresc deci uraganele de activitate socială a domnișoarei Margareta Miller-Verghey, ce se aprind în incendiul unei raze și dispar de îndată ce raza a lunecat alături.

2. Pe d-na Alexandrina Scurtu (născută Robescu) am cunoscut-o sub forma unor foi de hârtie de mătase divers co-

lorate, acoperite de un scris precis (mai toate scriitoarele scriu rău) cu poezii, în care nu vedeam puțința evoluției, pentru că nu bănuiam tenacitatea virilă, crâncena voință ascunsă sub această fragilă alcătuire feminină, cu aparențe de hipnoză, de irealitate. N'au trecut bine anii războiului, și foile de hârtie de mătase au început să aducă sonete reci ca ghița dar stăpâne pe meșteșug; o evocare a morților, simțiți în preajmă, adia chiar un fior de neliniște, iar posedarea unei femei goale de cătră flacările jucăușe ale focului din vatră, un fior de sensualitate. Incolo, viziune de centauri, de satiri, de nimfe, mitologie convențională și clasicism formal, sau chiar poezii de dragoste, fără accent pasional, hieratice, impersonale... De „neam” și ținând să se știe, instruită și ținând să se vadă, paradoxală, sau ținând să pară, când am văzut-o întâia oară, jucându-se cu un colier de perle, d-na Alexandrina Scurtu mi-a făcut teorii comuniste; repezindu-mă la colier, i-am cerut scriitoarei dovada irecuzabilă a sincerității sale. Perlele nu mi le-a dat doamna Alexandrina Scurtu, dar mi-a oferit, zâmbind, un colier de sonete, cu un orient întrucâtva mai mat.

3. Pe d-na Constanța Marino-Moscu am cunoscut-o înainte de războiu, cu ocazia unei piese de teatru scoasă din nuvela sa *Ada Lazu*, pe atunci de un caracter mai mult schematic și intențional. Moldoveancă, din coasta orașului meu natal, în d-sa am regăsit calitățile și defectele rasei; împotriva oricărei așteptări, de loc lirică, cu un talent prob, aspru, sobru, viril; cu o viziune bănuitoare și pesimistă ațintită asupra luptelor de interese și egoism; ca femeie, amestec de sociabilitate manifestată sub forma unei primiri moldovenești, cu cafele, țigări, șerbeturi și sfătoșenie, cu entuziasm și erupțiuni de confidență epistolară, întoarsă repede spre bănuiala retractilă. Intr'o nuvelă recentă, *Pungașul*, scriitoarea a tras singură curba psihologiei sale. Neputând înțelege prietenia dezinteresată a unui nobil polonez pentru d-sa și fiul d-sale, pianist, pe când se aflau la Paris, a interpretat-o ca abilitatea unui escroc; prin prisma acestei convingeri, fiecare gest amabil al polonezului se transforma într'o intenție diabolică, cu o succesiune de situații cumpănite între tragic și comic, până ce, rămași, însfârșit, singuri în odaia hotelului și văzându-l pe tânăr că se apropie să-i ofere o țigară, sub teroarea bănuelii și a spai-

mei, deschise geamul pentru a cere ajutorul trecătorilor de pe stradă. Lecția nu i-a servit, de altfel, la nimic; neputând concepe la alții atitudini și virtuți, pe care ea le practică totuși atât de firesc și spontan, disolvând, astfel, în estompa susceptibilității și bănuelii, realitățile sufletești ce i-au ieșit în cale, privirea sa caută mereu sfredelitor, gata să ceară ajutor pe fereastră deschisă.

XXVI

1. *Ticu Archip.* — 2. *Bebs Delavrancea.*

1. Domnișoara Ticu Archip a venit printre noi după primul său succes teatrul cu piesa *Inelul* și înainte de a-și fi început cariera de prozatoare, desfășurată apoi integral în cadrul ședințelor noastre. Oricât aș fi reținut de pudoarea acestei considerații, nu mă pot recuza de a nu recunoaște în domnia sa nu numai prezența talentului ci și a unei originalități ieșite din misterul obținut prin suprapunerea clarității, din eliminarea povestirii faptelor esențiale acțiunii epice într'o ordine firească, și în înlocuirea lor prin scurte evocări retrospective arbitrare sau de asociații de stări sufletești, puncte luminoase izolate într'o masă de întuneric. Cu estompa lui *Carrière*, scriitoarea reconstitue, astfel, puternice drame sufletești. Cu alte cu-

vinte, s'ar putea spune că ea e adevărată creatoare a epicei simboliste, nu în sensul întrebuințării unei proze poetice, figurată, ca la atâți alții, sub forma poemului în proză, producție artificială și hibridă, ci în sensul întrebuințării tehnice sugestiei la condițiile însăși ale genului epic, care reclamă organicitate psihologică. În ceia ce privește materialul ei de observație, dacă am suprapune imaginile succesive ale întregii sale literaturi, indiferent de anecdotă și de tratare, s'ar desprinde, credem, psihologia amorfă a unei eroine, cu frica de a trăi dar nu și fără dorință, instinctuală dar fără tenacitatea realizării până la urmă a instinctului, lipsită de inițiativă în întreprinderile sale amoroase, gata de a da îndărăt dintr'o neîncredere în forțele proprii, totdeauna deci pe punctul de a părăsi pentru a nu fi părăsită, fără a simți nevoia reacțiunilor firești; nu trebuie totuși să ne închipuim că, resemnată, eroina se prezintă sub formele edulcorate ale unei elegiace și ale unei tandre; fără o francă personalitate amoroasă, virtualitățile răului o fac să alunece la toate degradările pasiunii, deși nu cunoaște și pasiunea. Într'o piesă inedită încă, *Bâlcu sentimental*, o astfel de eroină aduce nenorocirea și

moartea într'o casă rivală prin trimiterea unei scrisori anonime; scrisori anonime au existat întotdeauna, dar ele își găsesc scuza numai în prezența unei mari pasiuni, inexistentă în cazul de față. Nu s'ar putea spune, totuși, că această eroină nu ne atrage prin nu știu ce feminitate — dar dacă nu știm prin ce ne atrage, știm sigur prin ce ne respinge: omenia din fiecare din noi se revoltă în fața instinctului distructiv, fără imbolduri pasionale, ci din simple calcule rău făcute și repede părăsite, ca simple combinații numai posibile și nu și fatale... Observațiile aduse privesc, firește, calitatea psihologică a eroinei și nu și calitatea artei scriitoarei; o viziune atât de dură, de pesimistă a lumii și a sufletului feminin, smochin sterp în peisagiu de sulf, denotă, dimpotrivă, o perspicacitate de analiză remarcabilă și faptul de a fi fixat atât de precis și de stăruitor perversitatea ca element posibil în sânul unei psihologii odioase, deși cu aparențe de suavă indiferență și de renunțare fără luptă, constituie, pe lângă originalitatea tehnice sugestiei simbolice, și o particularitate de fond... Pornind dela o neîncredere inițială, firească, în cursul anilor, scriitoarea a urcat printre noi, încetul cu încetul, toate treptele

atenției, ale prețuirii și ale marelui stime literare; de când a ajuns la această altitudine, din spaimă, din amețeala înălțimii sau din teama riscului, și-a micșorat ritmul creației sale. Iată primejdia ce-i amenință talentul, căci, după cum adevărata femeie începe din pragul pasiunii, adevăratul scriitor nu începe decât din clipa, în care scrisul i se prezintă ca o irecuzabilă „finalitate fără scop”.

2. Toate generațiile de sburătoriști dela războiu încoace cunosc și prețuesc pe d-ra Margareta Delavrancea, populară sub forma glontelui dum-dum al numelui său: Bebs. Nu se poate ședința fără ea. — Unde-i Bebs? se întreabă toți. — N'a venit încă Bebs! — Să mai așteptăm. — Iată că a sosit și Bebs!.. I se face loc: mică, miniaturală, cu un cap mare plin de zulufi, cu ochii franci, privește puțin intimidată, apoi se îndreaptă spre divan, la locul ei tradițional din fund, unde se așează turcește, sub palisandrul poliței de cărți... Noii veniți cercetează iarăși din ochi: a sosit Bebs? — A sosit... Se poate, deci, începe. Numele ei exploziv cași sinceritatea ființei sale deslegată de orice con-

veniență impune familiaritatea; pentru toată lumea e Bebs și sunt tineri, care nici nu știu că e și Delavrancea și că cu ochii aceștia ai familiei, cu raza lor de jos în sus, cu fruntea aceasta bombată, acoperită de cărlionți rebeli, dar mai ales cu luciditatea expresiei și cu puterea dialecticei ținea piept marelui orator. După isprăvirea lecturii și după primele șovăiri ale discuției, în care nimeni nu îndrăznește să fie categoric și părerile se pierd mai mult în acordări de instrumente, soluția cea mai indicată pentru a clarifica situația și a da *tonul* inițial este: — ce zice Bebs? În tot timpul lecturii, în fundul divanului său, la adăpost, Bebs a ascultat, dar printre vecini acul limbii a și impuns în ghergheful criticei; e, prin urmare, pregătită și nu se ascunde după formule complezente sau întortocheiate. Bebs e reprezentanta cea mai recunoscută a criticei feminine, definiție insuficientă de oarece, fără nimic edulcorat, sentimental, critica sa e, în realitate, virilă, directă și logică. Perspicacitatea ei își face un joc în a prevedea totdeauna ce se va întâmpla în actul al doilea al piesei și care va fi desnodământul: cum va luneca femeia adulteră sau ce va hotărî soțul ușuratec? Logica

prevederilor sale e ajutată și de o bărbătească acurateță de expresie abstractă, cu o poantă a spiritului de contradicție și, odată poziția stabilită, cu încăpățănarea de a n'o părăsi niciodată. — „Bine, Bebs, îi spun, luând'o de cărlionții zulușilor, să admitem că ai avea dreptate, dar n'ar fi oare mai frumos să nu ți-o impui numai decât și ori când?” E singurul lucru, pe care nu-l înțelege fata aceasta lucidă ca o dimineață de mai, de caracter franc și de spirit logic, cu toate că, dacă și în discuțiile abstracte femeile ar ținea să aibă ultimul cuvânt, ce ne-ar mai rămâne de făcut? Afirmându-și dârz punctul său de vedere, poate și dintr'o necesitate dialectică, dar și dintr'un inexplicabil refuz de a înțelege superioritatea discreției în orice biruință feminină, Bebs rămâne până la urmă pe câmpul de luptă, din plăcerea de a avea replica finală. Inarmat cu gust și cu discernământ critic, cu logică și cu luciditate de expresie, simțul său sportiv nu vrea să treacă totuși de cei patru pereți ai odăiei. Cum n'am putut-o face niciodată să-și schimbe o părere sau să dea numai impresia că ar admite valabilitatea și a părerii altora, toate silințele mele de a o atrage în domeniul mai

larg al tiparului, în care intransigența se mlădie, au rămas zadarnice; în această spaimă de publicitate și preferință pentru cadrul limitat al divanului turcesc, s'a arătat, în sfârșit, femeie.

XXVII

1. Sorana Țopa.—2. Mia Frollo —3. Sarina Casvan.

1. La intrarea Soranei Țopa, zidul se dă la o parte pentru a face drum unui car de pae, deasupra căruia plesnește biciul ciobanului grigorescian, se prăbușește un coș de piersice pufoase și, în loc de a-și încâlci aurul amurgului în copacii Cișmigiului apropiat, soarele preferă covoarele, tablourile și cărțile biroului meu. Fuior de aur în fuziune, ea e numai lumină, păr blond, ochi albaștri, chip rotund de prosperități campestre. Deși vine din Podul Turcului, originea sa trebuie să meargă mai sus, mai spre răsărit, în stepele Katiușelor, cu cosițe blonde și priviri de peruzele, cu obrazi de porțelan pictați cu tandre luciri de roz, înăuntrul cărora veghează un suflet și numeroase cazuri de conștiință. Intr'o autobiografie, vibrantă ca

și cum ar fi ieșit din pana unui scriitor rus, Sorana ne-a povestit că, pe când păștea găștile, părinții o poreclise „zăluda”. — „Zăludă”, trebuind să fi însemnat inconformismul cu regula vieții; popasuri visătoare cu ochii în amurg, fuga sprintară prin livezi, cățărutul prin copaci, convorbiri închipuite cu puii golași din scorburi, scăeți prinși de marginea fustei, viziunea unei lumi populate cu forțe supranaturale, dezordinea și viața revărsată în act și cuvânt. „Zaludă” a fost și „zaludă” a rămas și acum când, sgomotoasă, intră cu soarele în păr și în obraz, când drăgostește copiii și le spune povești, când strâmbă lucrurile din loc, când adoră cu efuziune pisicile și răscolește cărțile. După cum odinioară sburătăcia găștele părintești, într'un nor de praf și de puf, tot așa și astăzi în sânul unei societăți numeroase, involburează totul într'un vârtej de volubilitate pitorească, de idei și de observații personale și, ca orice artistă, de pasiuni teatrale, de nemulțumiri și de aspirații, de evocări nostalgice ale timpului când predomina scena teatrului din Iași și de invectivări ale vieții teatrale bucureștene; dacă nu știe asculta, știe vorbi, interesa și prinde pe toți în cercul întâmplărilor ei zilnice, al pul-

berii ființei sale morale și fizice. Ea nu se exprimă niciodată: eu cred... eu am spus... eu am făcut... ci Sorana crede... Sorana a spus... Sorana a făcut, pentru că în ochii ei Sorana reprezintă o ființă despersonalizată, pe care o ceartă sau o mângăie și cu care se sfătuește, solitară, izolată, în prezența a douăzeci de persoane...

...Și totuși peste această rustică arătare, plină de soare și de lumină, de viață și de conștiință de sine, o mână nevăzută a tras de vreo doi ani o estompă, care nu i-a întunecat peruzelele ochilor, nici porțelanul obrazilor, dar i-a săpat o dungă între sprâncene, și i-a pus o preocupare pe masca feței. Deși tot atât de volubilă, Sorana știe acum și tăcea, și, lucru de necrezut, de când știe asculta, se pleacă cu interes pe marginea vieții altora. Deslegată de micile pasiuni teatrale, ce au turmentat-o atât, și chiar și de alte pasiuni omenești, nu într'o resemnare agresivă, ci într'o reculegere și o interiorizare, ea și-a descoperit sufletul, pe care „Zăluda” din Podul-Turcului și-l prindea pe toți scăeții bătăturii și și-l uita în toți pomii livezilor, iar „Zăluda” bucureșteană de acum câțiva ani și-l risipia în toate ză-

dărniciile lumii, sufletul al cine știe cărei ascendențe slave, sumbru, îndoit de el, dezabuzat de tot ce e aparență și vanitate, suflet îndrăgostit de cultură de sine, îngrijorat de umanitate, de viața luată în valoarea sa absolută, așa cum tresare în gâtlejul paserii ce cântă la geam sau a viermușului călcat sub talpă. Sorana citește cărți filozofice și, lepădându-se de vanitățile lumii, a devenit Krișnamurtistă. Iar dacă elocința ei firească te mai face încă să-ți pierzi rosturile grăbite, reținându-te pe strada în faldurile problemelor sale de conștiință, ea pare totuși a se înfrâna din ce în ce, și prevăd ziua, în care va înțelege că pe clapele sufletului nu se poate cânta profitabil decât în tăcere deplină și că rara clipă a confesiunii e o clipă de taină...

3. Numai sentiment și lănced entuziasm, totul o transpune pe d-na Mia Frolo într'un fel de transă, în incandescența căreia se însuflețește ca un paravan japonez. Orice a văzut pe stradă, orice a întâlnit pe scară, oamenii cu care a vorbit, cărțile citite, călătoriile făcute prind în povestirea sa o viață și un patetism vaporos. Nu-i cunosc capa-

citătea de ură, dar sensibilitatea sa pare a evolua mai ales în tandru și sentimental; în sufletul ei plâng toate romanțele și cântă toate timiditățile; e de ajuns să-i auzi vocea mică, emoționată, pentru a-ți da seama de surdina languroasă ce-i temperează ritmul vieții. În ea e un lac, cu clipocit de ape, sub brazda dură a bărcei, în care suspină crinolina contesei la dulcea apăsare a mânei cavalerului; în ea e o paletă cu albastru universal. Pentru unii din noi, oameni de realități, această dispoziție sufletească romanțioasă, cu lumini roze de candoare în nacrul oricărui sentiment, deși poate părea numai semnul unei tinereți prelungite, e cu siguranță semnul unei dispoziții poetice ce și caută numai expresia pentru a deveni eternă: clar de lună neostenit în a fi sublim, gușă de porumbiță neistovită în a gurui poemul tandrețelor satisfăcute.

3. De câțiva ani, d-na Sarina Casvan sboară dela Paris la București și dela București la Paris, ca o porumbiță ce ar sbura din hulubăria unei curți în cea a curții vecine; cum prietenii și câțiva publiciști grațioși au și numit-o „ambasadoarea” literaturii române în capitala

Franței, scriitoarea nu e departe de a o crede ea însăși. Intelligentă, mlădioasă sub toate raporturile, muncitoare și mult răbdătoare, peste ce-i îngăduie sexul, tragedia ei intimă e de a nu-și fi găsit un echilibru între ambiția și forțele sale reale, căci, oricât ar părea de ciudat, în această femeiușcă fragilă sălăsluește o disproportionată ambiție literară, caz rar și aproape anormal, întrucât ambițiile literare ale femeilor ațipesc de obicei pe perina alcovului... Ale doamnei Sarina Casvan nu numai că n'au adormit dar veghează cu o insomnie perpetuă, aprige de a se afirma, de a-și câștiga un loc sub soare, de a fi recunoscute de toți. Ambiția îi fixează țelul, inteligența i-l arată ca accesibil, tenacitatea îi dă siguranța că-l va ajunge; — și, totuși, nu-l ajunge, pentru că în artă, pe lângă aceste calități indispensabile numai în viața obișnuită, și uneori chiar în lipsa lor, mai trebuie acel ceva impalpabil, venit nu se știe de unde, de dincolo de cultură și inteligență, de dincolo de destoinicie practică și voință, absurd, încurcă lume, pe care unii îl numesc inspirație, iar alții talent. N'ași voi să afirm că scriitoarea nu are talent, pentru că, între altele, deși îl simt, nu-l pot fixa într'o balanță ce se refuză preci-

ziunii; îi lipsește însă, mi se pare, fosforescența împrăștiată în jurul creației artistice. Din contrastul acestei voințe de putere și realizare, isvorăște, așa dar, o dezarmonie ce constituie și catastrofa scriitoarei și se traduce în afară prin atitudini supărătoare. Nemulțumită cu cât e la noi, își ia sborul Parisului, unde din reprezentarea unei piese în condiții modeste ca și din simpla traducere a câtorva nuvele în franțuzește, vrea să facă mari evenimente culturale; întoarsă în București, în loc să aducă în poșetă plicuri roze lângă un „bâton de rouge”, are numai tăeturi din ziarele franceze, din *Le petit Niçois* sau din *le Courrier d'Oran*, din *l'Éclaireur des Vosges* sau din *l'Echo des Ardennes*, din care ni se dovedește, cu fotografia alăturată, că d-na Sarina Casvan e o mare scriitoare română; de vei căuta mai departe în poșetă, vei găsi contracte cu edituri pentru viitoare traduceri, corespondență comercială cu diverse case cinematografice pentru filmarea piesei sale *Calvarul*, tratative cu directorii de teatru din ambele continente privitoare la aceeași piesă, iar, la fund de tot, și o carte de „membră de onoare” a Academiei feminine din Paris, înființată de curând de doamna sau domnișoara de Wailly. De vei avea

curiozitatea să o întrebi ce înseamnă această Academie, d-na Sarina Casvan îți va răspunde cu candoare: „e echivalentul feminin al Academiei franceze”, deși comparația s’ar îndrepta mai legitim spre Academiiile de modă. Toate aceste atitudini irită printr’o discrepanță împinsă până la insultă. E momentul de a-i spune ca satiricul antic: „*hic Rhodos, hic salta!*”. Gloriile nu ne mai vin dela Paris, prin informații de ziare și complezențe publicistice. Permițindu-ne să ne facem rânduiala în propria-ne casă, maturitatea noastră își reclamă plăcerea de a așeza în vitrina literaturii române, la locul său, și nu aiurea statueta grațioasă a harnicei noastre compatriote.

XXVIII

Siluate de critici: 1. T. Vianu. — 2. G. Călinescu.

1. Nu știu cine mi l-a recomandat pe d. Tudor Vianu, puțin înainte apariției *Sburătorului*, dar numai prezența lui, fără alte referințe, ar fi echivalat cu o recomandație: un brun cap oriental cu o mască de gravitate subliniată de o dungă prematură între sprâncene; frumoși ochi melancolici; o voce cu sonorități dure, mate, baritonând; o atitudine rezervată, rigidă și doctorală; în discuție, o tendință vizibilă spre abstract, spre idei; o expresie legată și o expoziție logică; lipsă de frivolitate; un om de lectură și de cultură, dar și o conștiință chinută de neliniști transcendente; o vagă paloare de insomnie și noctambulism, cu elanuri comprimate; în scris, un ton categoric, profesoral, un stil cenușiu și masiv, puțin comunicativ, dar impună-

tor prin gravitate; în relații, raporturi stricte, deferente dar și întipărite de o demnitate personală ce reclamau reciprocitatea. Lungile noastre conversații literare, cași cronicile sale, m'au făcut de timpuriu să văd în d. Tudor Vianu criticul de mâne al literaturii române, unind în el cultură, sensibilitate literară, talent, seriozitate, probitate profesională și, în deosebire de ceilalți critici, mărginiți la pragmatism sau la istorie literară, posedând și cunoștințe teoretice și posibilități de speculație estetică. Ochiul prietenesc n'a văzut, însă, și lipsa elementului indispensabil al vocației critice, fără de care toate celelalte calități nu puteau concurge spre un scop precis. De aici o neînțelegere, care, în momentul retragerii sale tacite din domeniul publicisticii militante în publicistica abstractă, m'a făcut să polemizez cu dânsul din pretenția absurdă de a-l anexa cu orice preț criticei libere, adică boemei perpetui, lipsită la noi de orice considerație publică, la discreția redacțiilor de ziare și de reviste, vremelnice și arbitrare, dela care însăși gravitatea esențială și demnitatea atitudinii nu-l puteau decât abate de timpuriu. Lucrul îmi pare azi evident, dar din sentimentul nu știu cărei declasări sociale, am plăsmuit un

Vianu întrând viguros în arena publicisticii, pentru a pocni din bicele severității și ale independenței morale, ducând, astfel, mai departe linia de foc a criticii fără considerații de carieră. Cum în loc de a-mi manifesta numai principial regretul, am lunecat și la învinuiri incompatibile cu susceptibilitatea fostului meu colaborator, a urmat o polemică fără obiect, la care m'a îndemnat, dealtfel, și o eroare psihologică inexplicabilă la un om de atât resort intelectual. Intors din străinătate cu hotărîrea de a se limita la o activitate impersonală, singura, de altfel, cuvenită carierei căreia i se destina, d. Vianu și-a privit noua poziție nu numai ca legitimă și personal preferabilă, ci ca o superioritate și, rupând aderențele cu literatura, în care totuși militase și mai ales cu poezia, în care se manifestase, a luat o o atitudine de ostilitate față de tinerii poeți. Recentului autor al poeziilor publicate în *Sburătorul*, i se părea că sucombăm sub valul infantilismului liric și că trebuie să ne afirmăm maturitatea printr'o reculegere în alte domenii de preocupări obiective; stăpân pe sine și capabil de a-și supraveghia jocul acțiunilor și reacțiunilor sufletești, temerea de a se expune unei suspiciuni legitime s'ar

— .

fi cuvenit să-l ferească dela o astfel de atitudine agresivă. Cum lirismul e, în adevăr, expresia unei candori sufletești, nu convingerea mi s'a părut recuzabilă, ci numai afirmarea ei cu o violență ce sublinia o apostazie recentă, căreia i-ași fi preferat, la nevoie, o bunăvoință fie și nesinceră. Peste toate aceste polemici inutile și uitate ca tot ce e inutil, și peste desfacerea de drumuri care, disociind interesele și habitudinile, disociază și sentimentele, și înstrăinează până la indiferență, eu nu voi uita însă ceasurile din epoca primului *Sburător*, petrecute în convorbiri întipărite de acel accent de gravitate și demnitate personală, de acea preocupare ideologică, ce ne scotea din temporal și, cu tot regretul de a-l fi pierdut pentru critica militantă și actuală, trebuie să recunosc în d. Vianu o forță organizată în vederea muncii intelectuale și, prin urmare, cu desăvârșire adaptată carierei, în interesul căreia ne-a trădat.

2. L'am cunoscut îndeajuns pe d. Călinescu pentru a-i presimți talentul dar cu mult prea puțin pentru a-i putea măcar bănui elasticitatea și ambiția ce se ascundeau îndărătul unor atitudini ine-

gale, basculate între adeziune și rezervă. În ultima lui fază, *Sburătorul* a avut, așadar, ocazia de a publica numai două sau trei din poeziile sale cu rezonanțe italiene încrustate de durități barbiene și câteva dări de seamă cu siguranță de judecată și facilitate de expresie. Tocmai când luam act de prezența unui nou talent, d. Călinescu nu se mai afla printre noi și, formal, era chiar împotriva noastră. La baza acestei atitudini am înțeles dela început că se găsea dorința legitimă a afirmării în independență. Cum însă afirmarea se putea concepe și fără reacțiuni de ostilitate, mai ales în sânul unei grupări cunoscute prin libertatea sa spirituală, graba de a o realiza prin semne neîndoioase rămâne încă o problemă de temperament. Fapt este că după câțiva ani d. Călinescu și-a câștigat situația în critica noastră cuvenită nu numai independenței sale dar chiar și susceptibilității ei. Anul trecut, cu prilejul inițiativei unei reviste de a fixa amintirea celor cincizeci de ani ai mei, domnia sa a contribuit cu un studiu asupra fizionomiei literare și chiar și asupra evoluției activității mele critice dusă până în pragul *Istoriei civilizației române moderne*, adică până în momentul precis al condensării tuturor virtualită-

ților dogmatice de până atunci într'o ideologie socială și literară coerentă. Ori cât ași căuta să mă obiectivez, să mă istoricizez, după cum se exprimă d-sa, adică să mă desprind din amplexiunea contingentului, n'ași putea tăgădui că studiul său mi-a făcut plăcere nu numai prin intenții ci, mai ales, prin calitatea realizării în planul creațiunii artistice. Nu e în obligația mea de a-l discuta, întrucât, raportându-se la acelaș obiect al formației mele spirituale, unele din paginile acestor memorii conțin dela sine și punctele de interferență și cele de îndepărtare ale atitudinilor noastre respective. Ceia ce nu pot să nu-i recunosc e remarcabilul său talent, cu o flexibilitate destinsă dela o viziune de ordin pur literar, susținută liric și amplificată cu virtuozitate, până la o acuitate de analiză, care, izolând un element prim, devine din nou creatoare prin posibilitatea construcției de arborescențe ideologice, gratuite sau nu, dar consolidate în organisme independente de trunchiul ce le-a produs. Prin ușurința cu care se mișcă în dialectica ideilor d. Călinescu e un critic, dar prin mobilitatea, sensibilitatea și capacitatea fixării ei în ritm și imagine, e și un artist, fără să putem prevedea dacă aceste două forțe vor in-

tra în conflict sau se vor armoniza într'o sinteză superioară de creație critică pe un plan, în care situația de fapt a literaturii noastre îi deschide, din nefericire, posibilități restrânse și satisfacții mediocre. Cu alte cuvinte, și fără a mă feri de precizări, i se va pune și d-sale problema ce mi s'a pus în începuturile activității mele, căci nu este exclus ca pentru ochiul obiectiv din afară orbitele destinelor noastre literare să aibă similitudini de traectorie, ce-l îndeamnă, succesiv, la apropieri sau respingeri dictate de însăși conștiința acestui horoscop.

XXIX

*Siluate de critici: 1. Pompiliu Constantinescu. —
2. Șerban Cioculescu — 3. Al. Țuțuianu.*

1. Acum patru sau cinci ani în *Evoluția criticei literare* am fixat poziția d-lui Pompiliu Constantinescu, în care, prin nu știu ce consonanțe evidente sau numai presimțite, păream a-mi găsi o linie de continuare. În critica sa, m'a impresionat, cu deosebire, probitatea intelectuală, senzația irecuzabilă a unei conștiinți literare inflexibile, punct inițial al autorității critice. Nevalorificându-se atât prin calități de spontaneitate și de strălucire cât prin fluidul acestei autorități infuze și prin conversiunea valorilor operată în masa cititorilor, situația d-lui Pompiliu Constantinescu este, de fapt, rezultatul psihologic al ascendenței sale asupra publicului, al cărei regularator e, în genere, un

principiu moral. Simțind într'însul obiectivitatea atitudinii, ponderația scrisului, maturitatea judecății și acel minimum de dogmatism, fără de care nu se poate realiza o autoritate critică, dogmatism ce nu înseamnă raportarea la un principiu fix de judecată, ci la o unitate temperamentală și la o consecvență, publicul l'a urmat. Fără a fi un judecător infailibil, criticul trebuie să aibă o egalitate de percepție și să nu inspire bănuială că în tereziile balanței s'ar putea strecura și corpuri streine pentru a i-le înclina într'o parte. Ori câtă limitare ar presupune, unitatea de reacțiune contribuie mai mult la elaborarea filtrului misterios al autorității decât toate celelalte calități; cum la d. Pompiliu Constantinescu ea se asociază și cu exercițiul metodic, venit din miezul vocației precise, indiferentă la contingente, și cu un talent literar în plină personalizare, realizarea de acum s'a suprapus prevederilor considerate la început ca expresia unor convingeri afective.

2. Ca pentru nimeni altul decât ca pentru d. Șerban Cioculescu nu se simte mai bine nedreptatea portretisticeii cu raportare exclusivă la un moment spo-

radic și inițial dintr'o formație spirituală. Când bătrâna găină din Chantecler spunea despre un cocoș „je l'ai connu poulet et je ne l'admets pas coq”, ea săvârșia eroarea de psihologie, ce nu admite evoluția, fie din principiu, fie din incapacitatea de a sesiza devenirile petrecute lent sub ochii noștri; poziția se înrăutățește și mai mult când cunoașterea se limitează la o epocă de tranziție, așa cum e în cazul de față, d. Șerban Cioculescu frecuentându-mă la o vârstă ingrată pentru oricine, și cu atât mai mult pentru o fire combativă, a cărei unică axă părea principiul contradicției. Deși nici vârsta, nici situația nu i-o indica, demonul său interior îl îndemna totuși spre o atitudine obositoare prin consecvență în arbitrar, nelegitimată îndeajuns nici de o inteligență evidentă, nici de o curiozitate intelectuală netăgăduită. Demascată în resortul său psihologic și lipsită și de autoritatea, căreia i se trece orice, e de înțeles că nu putea lăsa decât impresia unei stridențe.

...Au trecut ani de atunci și e neîndoios că, dacă în publicistica primilor timpuri se pot constata încă semnele aceluiaș polemism fără alt obiect decât cel al unei destinderi nervoase, al unei

tendințe pamfletare și al deviației critice în spiniile preocupărilor streine, asistăm acum la diminuarea succesivă a toxinelor pasionale ce umflau verdea gușă a șopârlei sale critice. Deși l'am cunoscut „pui” și încă „pui” insuportabil, îmi pare așa dar bine să-l recunosc astăzi „cucos”, — și anume „cucos” galic — de se poate întrebuița pleonasmul — adică un apărător al intelectualismului împotriva misticismului și al ortodoxiei, raționalist, dialectic, spirit vioi și clar, tot polemic firește fără a fi pamfletar, informat, luptând pentru inteligența și demnitatea ei și tinzând, lucru surprinzător, spre obiectivitate.

3. Bucuria biroului meu o formează o lampă americană compusă dintr'un simplu bec în vârful unei tije de inele metalice. Dreaptă ca un far, ea sau proiectează lumina departe, liniar, sau se încovoae și se umilește, întorcându-se ca un spion în toate direcțiile, în jurul său; dată pe spate privește cu atenție de colecționar plafonul; înclinată, se culcă docilă pe pagina cărții; suportând o răsucire circulară, gluga metalică a becului îi fixează lumina după voință. Asemeni acestei lămpi, printr'o mișcare

de rotație și de translație, d. Al. Țuțuianu se răsucește în jurul său și al con-vorbitorului, se pleacă sau se înalță, îl respinge sau îl atrage cu mânilor după legi imprevizibile. Nu-l cunoașteți poate: expresie simbolică a cititorului, fără care scrisul nostru n'ar avea ecou social, el e un element indispensabil în existența scriitorilor. Când l'am văzut întâi, după ce m'a descântat cu mânilor, s'a apropiat sau s'a depărtat, s'a înălțat, s'a aplecat, m'a privit de jos, m'a privit de sus, întâmplarea făcându-mă să rostesc un cuvânt din vocabularul meu critic obișnuit, ca deșurubat, d. Țuțuianu a început să recite o pagină întregă pe de rost. Mă înșela auzul ori era aeve? Pagina făcea parte dintr'un articol al meu mai vechi; rostind iarăși, din întâmplare, un alt cuvânt, d. Țuțuianu mi-a recitat o altă pagină dintr'un alt articol de acum zece ani. Ce însemnau fantomele acestea ieșite din giulgiul uitării? Experiența a continuat apoi fără, de altfel, nici-o pregătire. Implacabilă, memoria d-lui Țuțuianu reține fără efortare orice; d-sa știe totul; te controlează, te ajută, îți dilată personalitatea printr'o satisfacție și o beatitudine necesară; cunoaște tot ce s'a scris despre tine, îți servește texte, precizează pe edi-

ții, pe ani; din orice conversație strânge polen ca să-ți aducă mierea altora, din simplul instinct de a face numai plăcere; când îți bate la ușă, știi bine că nu vine de prisos și, în adevăr, de îndată ce te-a descântat cu gesticulațiile mânilor sale, dă drumul proviziunii: cutare te-a lăudat, cutare te-admiră, cutare are de gând să scrie un articol binevoitor; calcă pragul ministerelor și al redacțiilor pentru a strânge tot ce-ți poate fi util, sondează intențiile, stimulează binevoiențele; marea lui bucurie e de a-ți aduce articolele ce te interesează în corectură, înainte de a fi apărut. În această privință nu pot să nu evoc zelul lui admirabil cu ocazia publicării articolelor d-lui G. Călinescu în *Vremea*. Intrare misterioasă de conspirator, incantațiuni de mâni, și apoi din fundul buzunarului, o corectură, „o perie, coane, am luat-o din tipografie”; nu mi-o dă, ci, își face singur plăcerea de a o citi, de a o degusta, de a o comenta, de a nu lăsa cumva să se piardă un strop din elogiile cuprinse. Săptămâna următoare aceeași scenă cu ritualul obișnuit: „și mai sunt, coane, mai sunt!”... Supărat însă de această evaziune a secretului redacțional, directorul *Vremei*, d. Camil Baltazar, dădu ordine severe în tipografie

ca să nu mai aibă nimeni voe de a lua copii (d. Baltazar uita că în timpul vechiului *Sburător*, prin aceleași procedee, avea totdeauna numărul revistei înaintea mea). Joia următoare, d. Țuțuianu se afla la post și, după ritualul obișnuit, începu să citească articolul viitor cu degustări de vin vechiu de Cotnari. Când îi era lumea mai dulce, apariția lui Camil Baltazar deslănțui o scenă mută, rezolvată apoi într'o izbucnire violentă:

— Tot dumneata, domnule! Cum te-ai putut strecura și de data asta în tipografie, după măsurile luate?

— Stăi, coane, începu d. Țuțuianu, rotindu-și cabalistic mâinile. Nu te iuți, că n'ai dreptate; nu e din tipografia dumitale, ci e chiar manuscrisul lui Călinescu, dela care l'am luat ca să-l aduc aici.

— Ești mai tare ca mine, domnule. Atât putu rosti d. Baltazar, trântind pe birou „copia” de tipografie, pe care o adusese ca s'o citească el întâi. Și, în adevăr, cu d. Țuțuianu nu se poate întrece nimeni; el află totul înaintea altora; e cel mai zorit a face un serviciu sau o plăcere; transacțional, înlătură toate asperitățile dintre oameni; pregătește terenul tuturor reconcilierilor,ducând „vorbe bune” și la nevoe „aran-

jându-le". O singură durere ar putea avea: că nu scrie sau că nu mai scrie. Dar cum să scrie un om, care, când pune mâna pe toc, se simte invadat de tot ce s'a scris asupra chestiunii? Țuțuianu e victima propriei sale memorii, victimă bucuroasă, dealtfel, de oarece, mai puternic, altruismul dintr'însul trăește din emoțiile și succesele altora ca din emoții și succese proprii. Sunt sigur că de ori de câte ori isprăvia d. Călinescu câte o pagină din articolele sale asupra mea, șezând lângă dânsul d. Țuțuianu se freca pe mâni cu satisfacție, „care va să zică o isprăvirăm, coane, și pe asta”, — vesel de bucuria ce-mi va face-o mie, citindu-mi-o, cu toate măsurile d-lui Baltazar, înainte de a fi apărut în revistă.

XXX

*Dramaturgi și poeți: 1. Victor Ion Popa.—2. George Mihail-Zamfirescu.—3. Al. Văitoianu.—4. Adrian Vereau.—5. Tudor Mușatescu.—6. Vladimir Streinu.
7. I. Valerian.*

1. Prin ce întâmplare, din materialul uman, din care s'a plăsmuit oamenii Renașterii, într'o epoca de indiviziune a artelor, când aceiași mână știa să zugrăvească, să cioplească marmora, să lucreze metalul prețios în fine horbote, să înstrune lira sau să ridice fortărețe pe Viale dei Colli, pentru a apăra Florența Medicișilor, prin ce întâmplare din acest material de mult diferențiat, natura a creat fragila statueta a Moldoveanului nostru subțirel și incadescent ca un arc voltaic? D. Victor Ion Popa s'a scoborât din Bârlad, și, dacă a adus cu dânsul trei nume, e unul din rarii ce nu le-a uzurpat: căci ce n'a făcut până acum acest om al Renașterii, în care să

nu fi fost Victor prin realizare și Ion prin autoctonicitate? S'a prezentat întâi sub formă de caricaturist și s'a clasat dela început: silueta lui D. Nanu de pe păretele din față a biroului meu contopește în ea dublul aspect al sufletului poetului, încadrând sclipirea angelică a privirii în zâmbetul diabolic al gurii pierdută în chenarul unei pete negre, în timp ce, jos, mâna se închide crispată ca o ghiară de vultur pe o pradă; dela caricatură incursiunea în pictura de ulei era destul de firească; mai neașteptată a fost apariția pictorului sub forma cerei modelate. Din artist plastic iată-l pe urmă critic; și *Sburătorul* a fost bucuros să-i dea succesiunea lui F. Șirato, iar el s'o legitimizeze. În altă direcție, poet sămănătorist și actor profesionist încă mai de mult, se dovedește deodată autor dramatic cu piesele de succes, *Ciuta* și *Mușcată din fereastră* și acum, regizor, cu montări de atmosferă, sumbre, patetice, într'o preocupare, care, fiind la întretăierea plastice și a artei dramatice, îi absoarbe pentru moment toate energiile. Printre noi, d. Victor Ion Popa a apărut, firește, ca autor dramatic, cu un meșteșug de a frază, de a însufleți, de a se transpune în roluri atât de remarcabil, încât succesul a luat

caracterul ambiguității dublului său talent de autor și de lector. Rasa lucrează de altfel și în această fărâamă de om: suflet moldovenesc, adică de două ori provincial, patriarhal, duios, minuțios, static, și în actul al doilea din *Ciuta* și în întreaga *Mușcată din fereastră*, el ne-a reconstituit o atmosferă moldovenească autentică, ticăită, ploioasă, cu popi și învățători jucând interminabile concini pradate, cu fete romanțioase și cu tineri pe cale de a deveni insuportabil sportivi... Mediul din *Mușcata* mai ales, zugrăvit cu minuție flamandă, era atât de strigător de veracitate și acțiunea atât de simetric organizată, încât, legitim dar subliniat cu deosebire de căutătorii de specific noțional, succesul s'a încadrat într'o formulă ce nu trăda o ambiție prea mare, nici o concepție prea înaltă și mai ales sincronizată cu tot ce cunoaștem din teatrul modern. Lucrul l'a înțeles autorul, și ultima sa piesă *Prietena mea moartea*, — inedită încă — și-a variat jocurile de lumini pe cristallul unei conștiinți brăzdate de preocupări mai profunde. Căci arta mare iese numai din combustiuinea sufletului local cu sufletul universal, în cadrul limitat al unei clipe devenită prin transcendere eternă.

2. După debutul sumar al actului dramatic *Cuminicătura*, parafrază a lui Alexandru Lăpuşneanu, al lui Negruzzi, d. George Mihail-Zamfirescu ne-a citit o dramă istorică în patru acte, *Venia porunca dela Suceava*, cu evidente influenţe delavranciene, piesă nejucată încă, şi nici cu necesitate jucabilă, întrucât, nesigur pe sine, scriitorul se căuta încă în material şi în expresie. Afirmăţia talentului său nu s'a făcut decât prin *Domnişoara Nastasia*, dramă realistă scoasă din viaţa mahalalei noastre, deşi nu s'ar putea spune că lectura ei ar fi trezit printre noi chiar dela început o adeziune totală; lipsa scriitorului de autoritate, incertitudinea sfârşitului nesalvată nici de a doua versiune, dar mai ales fatala insuficienţă a textului în ornament literar şi pus în valoare, cum se şi cuvenia, abia de jocul expresiv şi realist al actorilor, ne-a făcut să schiţăm rezerve, ce au fost repede înlăturate de reprezentaţiile atât de concludente. Dacă în prelucrarea materialului istoric, nu ştiuse trece dincolo de Delavrancea, dela care pornise, în studiul mahalalei d-nul George Mihail-Zamfirescu aducea în *Domnişoara Nastasia* o viziune originală, un simţ al seriosului, al pateticului, al poeziei chiar, inexistent în Caragiale.

Deși s'ar fi crezut că direcția activității sale dramatice ar fi trebuit să fie hotărâtă prin acest succes, evoluția ulterioară a scriitorului ne-a dovedit contrariul. Cele trei piese citite în urmă: *Sam*, *Adonis* și *G. R. 8*. purced din cu totul altă inspirație, dintr'o inspirație pur literară fără punct de sprijin în realitate și cu atât mai puțin în mahala, ci dintr'o ideologie și din anumite concepții sociale, fără localizare ci cu o acțiune petrecută aici sau aiurea, după voință, la Moscova, Berlin sau Paris, cu eroi reprezentând mai mult simboluri decât ființe tangibile, piese fructificate de fantezie poetică, interesante, pitorești, laudabile prin spiritul de înnoire și de sincronizare cu teatrul de avangardă, dar mai puțin realizate decât *Domnișoara Nastasia*, sau realizate mai ales în elementul lor de observație, de data aceasta numai incidental. Una dintre ele *Sam*, *poveste cu mine, cu tine și cu el*, piesă de fantezie socială și chiar filozofică, deși primită de câțiva ani la Teatru Național, continuă să aștepte. Chiar de n'ar servi decât ca experimentare pentru gen și ca verificare pentru dramaturg în evoluția viitoare a carierii sale, această piesă ar trebui jucată. Scriitorii autentici apar atât de rar în teatru, încât va-

lorificarea lor este singura îndreptăţire a jertfelor consimţite de stat pentru arta dramatică. Aşteptarea de ani nu poate decât măcina forţa creatoare a talenteilor, iritând şi întunecând temperamente, care şi așa sunt dela sine sumbre, prepuelnice şi iritabile.

3. Cazul Brăescu s'a repetat şi mai recent prin apariţia unui om de peste şaizeci de ani, intrat de timpuriu în dialectica unei cariere stricte, ajuns general şi apoi pensionar, în a cărui cremene spirituală s'au deşteptat brusc virtualităţile adormite. E cazul d-lui Al. Văitoianu. Omul poartă semnul aleşilor prin fineţa nervoasă a liniei trupeşti şi sufleteşti, prin virtuozitatea unei lecturi ce ştie susţine nu numai scrisul său ci şi pe al altora, sub dubla formă a epicului şi dramaticului, desfăşurând, mai ales, în teatru o forţă de persuasiune, o căldură pasională, o ştiinţă subtilă a tăcerilor încărcate de sugestii, o punere în valoare a fiecărei silabe, prezentată separat ca o lacrimă de diamant pe un scrin de atlas, ce isbutesc să redea nu numai viaţa ci şi potenţialitatea textului. Pe când mai toţi autorii îşi trădează scrisul prin insuficienţa lecturii, la d.

Văitoianu impresia se accentuează atât de mult prin forța ei, încât, pentru a deveni capabil de judecată obiectivă, spiritul critic are nevoia sustragerii de sub acțiunea sugestiei. În literatură, a debutat prin lungi nuvele, fixate în cadrul rural moldovenesc, cu autenticitate de limbă țărănească, cu alte cuvinte cu o literatură de larg lirism bucolic, care, dacă ar fi fost așezată în cadrul ei firesc de acum un sfert de veac, s'ar fi impus și prin inspirație și prin pitoresc rural, iar scriitorul ar fi fost recunoscut ca unul din tenorii sămănătorismului. Cum observația i s'a făcut din toate părțile, ca o definiție mai mult decât ca o critică, citind în ea o dezaprobare, d. Văitoianu și-a întrerupt linia vocației sale naturale, adaptându-se cu succes, de altfel, fie epicului citadin, ca în *Negativ*, fie teatrului. Patru sau cinci piese, citite cu o virtuozitate neuitată încă, ne-au adus impresia și a puterii de observație în lumi diverse, și a meșteșugului, și a vigorii de dialog, și a unei elasticități, căreia i-au lipsit doar timpul și împrejurările normale pentru a-și da roadele. Căci nu poate fi decât regretabil că o forță artistică atât de pozitivă a fost pusă în funcțiune prea târziu, pentru a fi în stare să lupte birui-

tor cu toate greutatele inerente carierei, în al cărei succes intră ca un factor determinant elementul psihologic al vârstei, al perspectivei nelimitate, al iluziei continuei perfectibilități în fața cărora, domolite, obstacolele se culcă la pământ, și drumurile de deschid lesnicios până în linia îndepărtată a orizontului.

4. În fața d-lui Vereea — a d-lui doctor Adrian Vereea — ești stânjenit ca în fața unui paradox; iată un om în plină maturitate și cu experiența amară a vieții, un doctor și deci un fatal indiferent dinaintea suferinței și a mizeriei umane, sentimental totuși ca o grizetă din alte timpuri, romanțios, ireal în toată integralitatea cuvântului, dintr'un instinct suveran de altruism și de dăruire de sine. Cum bunătatea excesivă trezește suspiciunea că îndărătul ei s'ar afla un calcul, numai cu timpul, dovedită îndemnă de orice ipocrizie, cucerește și inundă cu prezența unei senzații inefabile, cu care îl și privesc pe acest om alergând de dimineață până seara, dela o otită la o mastoidită, având în trusa sa cu instrumente chirurgicale și ghiocelul absurd al unui manuscris și, oprindu-se între doi clienți pe la Teatrul Na-

țional ca să vadă ce mai e cu piesa sa. Căci, după ce a fost în tinerețe pictor, acest *doctor angelicus* e și poet și dramaturg; poet sosit din Iașul de acum vreo treizeci de ani, cu nostalgia tuturor paraginilor, a tuturor zăvoaelor din jur, a Copoului, a teiului sfânt și a salciei plângătoare, pe care l'a și cântat în versuri romantice; mai e și dramaturg, din ale cărui piese de sentimentalism original și de patetism retoric se desprinde un viu filon de sevă umoristică și indulgentă, cu sine și cu alții, un erou, imagine proiectată, nepăsător față de viață, fantezist, cu voie bună, încurcă lume, simpatic și optimist. Harnic, docil, gata să asculte și să folosească, fără pic de amărăciune profesională, înțelegător de orice, răbdător, d. Vereea scrie, face și reface pentru a scrie din nou cu o vioșie neistovită, cu un altruism atât de neverosimil — încât te temi ca, din cine știe ce lovire cu realitatea, omul să nu se destrame într'o bună zi ca un fum.

5. Tudor Mușatescu a primit darurile tuturor ursitelor amabile, afară de cel al uneia singure care, fără să aducă nimic dela ea, le organizează pe celelalte și le dă consistență. Cine nu s'a bucurat

numai de simpla prezență a acestui tânăr, cu aparențe de păpușă, grațios, delicat, căruia din pricina ingenuității și candorii întregii sale persoane îi ierți orice? Facilitatea vieții ducându-l la o formulă de artă tot atât de facilă, d. Mușatescu a debutat printr'o poezie intimistă, căreia îi lipsia doar un accent personal pentru a avea un suport; înainte de a i-o da, a evoluat spre o literatură de umor ușor dar autentic, risipit cu nepăsare, pulverizat pentru a fi luat de toate vânturile, într'o producție dezordonată, inegală, fără simțul demnității artistice ce trebuie să se respecte pentru a fi respectată. Când a încercat să-și strângă fantezia sub o formă mai consistentă, ne-a dat *Panșarola*. Lector flegmatic, simpatic, subliniindu-și discret, imperturbabil umorul, vodevilul ni s'a părut destinat unui succes sigur; la reprezentarea lui la *Teatrul mic*, deși era evident că insuficiența actorilor îl trăda, nu era totuși mai puțin clar că-i lipsia ceva pentru a fi viabil. Ii lipsia darul refuzat de Ursitoare, darul de a lega la un loc, de a organiza. A cere însă dela d. Tudor Mușatescu o organizare, ar însemna poate a-i cere să-și piardă ceia ce-i face farmecul: nepăsarea, risipa indolentă, grația feminină,

flegma afabilă, ce-i precizează o medalie în imprecizia de ceață a destinului său.

6. Sul de fum ridicat de pe coșul casei în zările înalte ale primăverii, plop subțiratic cu foșnet perpetuu de frunze, cio-ban grigorescian răzimat în bătă și profilat nesfârșit pe fundul cerului albastru — cu ce ași fi putut asemena pe tânărul ce mi-a intrat în birou acum vreo zece ani, — beduin fără burnuz și cămilă sau tânăr prinț indian, smead, iluminat, drept ca un prapur, crezând în poezie și în destinele ei? Vladimir Streinu și-a publicat cele dintâi versuri în *Sburătorul* și e singurul care vibrează încă și acum de farmecul primei poezii apărute și dezastrul primei greșeli de tipar; emotiv, știe comunica emoția, și nu e o mică satisfacție să simți vii atâtea legături împletite din dezinteresare, din freamătul preocupărilor comune. Vladimir Streinu a sosit în epoca „poetică” a *Sburătorului*, epoca de aur a inspirațiilor poposiți zilnic în biroul meu pentru a se legăna pe valurile versurilor și în beția comentariilor. Cum *Sburătorul* a evoluat pe urmă spre epică și apoi spre teatru, el n'a voit niciodată să-l recunoască sub alte forme; poet, în acest

sens, de o admirabilă ignoranță și indiferență față de proză sau de dramă, semn al unei vocații certe, mai e poet și prin ritmul mersului său pe aleele Cișmigiului sau pe calea Victoriei, nevăzând pe nimeni cu ochii pe sus, după o fantomă iluzorie, prin pasiunea cu care adulmecă poezia între două foi netăiate ale unei reviste găsite pe birou, prin entuziasmul cu care surprinde un vers frumos, prin posibilitatea de a memora și recita tot ce i-a plăcut cândva, prin interesul exclusiv al poeziei ca singur scop al vieții. Temperament frenetic, vibrant, pornit spre entuziasm și spre excesul ei, — repede învolburat ca o furtună revărsată peste noapte din arșița verii, dar și repede abătut, culcat la pământ, balon dezumflat, cocor fulgerat cu un aliciu de copil în aripă, strivit și incapabil de a se reculege, coardă întinsă pururi gata să plesnească. Plin de proiecte literare ce zac după câteva minute ca triste epave pe covorul biroului, himeric, paradoxal, exagerat paradoxal, cu o vervă inutil agresivă când e vorba de camarazi dezarmați, și prin aceasta copil rău, adică tot poet, tinzând a luneca la o continuă „blagă” față de oameni și de lucruri, distractivă dar dela o vreme regretabilă, Vladimir Streinu a-

duce cu inegalitatea sa de umoare viața și preocuparea de cele spirituale, și ne promite pe curând volume de studii critice și chiar romane; nu mai promite însă și poezii. Iată punctul său nevralgic: poet de sursă frenetică, pasională, inspirația lui s'a arătat chiar dela început dificilă în a se exprima și, cu anii, prin intervenția autocriticei și a influenței lui Mallarmé și Valéry, s'a retractat mereu, creindu-și piedici și sublimări, până la sterilizare. Entuziasmul său poetic urmat repede de criticism se exercită astăzi mai mult asupra altora, într'un spirit judicios, din care nu e exclusă prezumția tonului superior și a zâmbetului condescendent.

7. Moldovean visător, fumuriu, melancolic ca o salcie, aparent cu toate stigmatetele rasei, în absența sa perpetuă, d. I. Valerian poartă într'însul un suflet credincios primelor emoții poetice și primelor noastre intervederi de acum vreo zece ani. E un romantic, poate unul din ultimii romantici: crede într'o poezie înconjurată de prejudecăți; deși, peste rasă, cu toate virtuțile pozitive ale unei vieți organizate și prospere, el și le închipue rușinoase și incompatibile cu

condițiile ideale ale artei: gospodar rându-
dă, are cultul teoretic al boemei; că-
pitan în armata română, își ascunde tu-
tutor situația pozitivă; cu un cămin, lasă
să se creadă că e noctambul; cu o casă
ridicată din ostenele proprii, ar fi bu-
curos de ți l-ai închipui că doarme sub
poduri; cu mașina la scară, își dă aere
că nu cunoaște decât tramvaiul. Pentru
d. Valerian, poetul e încă un Rolla de
mansardă, palid, nemâncat, tuberculos,
pe care-l vizitează Muza în fluorescența
pânzelor absintului. Rânduiala dovedită
în chivernisirea vieții, visătorul Moldo-
vean a arătat-o și în conducerea unei
reviste timp de patru ani, cu o tenacitate
care, în indiferența obișnuită, merită re-
cunoașterea.

XXXI

Siluate pitorești: 1. Leon Donici. 2. George Cornea

1. Printre aparițiile pitorești din decursul anilor n'ași putea lăsa la o parte apariția scriitorului rus Dobronravov, devenit prin forța împrejurărilor scriitorul român Leon Donici. Deși situația literară, pe care pretindea a o fi avut în Rusia, era tăgăduită de unii, existența talentului se putea constata chiar din puținele lecturi ce ne-a făcut. Ceia ce ne impresiona într'însul nu era însă talentul ci exemplarul tipic al scriitorului rus, pe care îl reprezenta: ca făptură, un om vast ca întregul imperiu al tuturor Rusiilor, de un blond fad, tânăr deși aparent fără vârstă, miop și somnolent, pierdut în niște haine albastre prea largi, vestigii ale unei prosperități trecute; când se prăbușia în fotoliu, îl simțai acolo pentru eternitate. Deși anevoie

înşurubată, conversația lui interesa prin amănuntele asupra vieții literare rusești, în care el figura în acelaș plan cu Gorki, Leonid Andreev, Merejkovski, Remizov, cu un pitoresc ce întrecea cu mult decența standardului nostru național, scriitorul român neajungând niciodată la descompunerea fizică și morală a scriitorului rus, cunoscut odinioară numai din literatură și redat acum tangibil prin Leon Donici. Boem integral, disolvat de alcool, neras, murdar, nedormit în pat de săptămâni, târându-se prin gangurile hotelurilor de pe Calea Griviței (asupra căroră anunța chiar un roman), căzând uneori, noaptea, pe la prieteni, beat mort, el descindea, deadreptul din atmosfera țării sale, de care, în literatura noastră numai atmosfera din *Patima roșie* aduce întrucâtva aminte, prin rânced, nespălat și lipsă de creștere. Când i se întâmpla să aibă bani, Donici devenia, dintr'odată, somptuos ca un lord englez; cei zece mii de lei luați dela Cultura Națională pe *Rusia bolșevică*, i-a cheltuit, astfel, într'o singură noapte la un chef la Terasă, făcând totodată ochi dulci unei doamne dela o masă alăturată, cu toată enervarea evidentă a soțului. Calm încă în legănarea pe apele albastre ale alcoolului, Donici chemă pe

țiganka cu flori, de-i cumpără întreg coșul; surprinzându-i gestul și bănuindu-i intențiile, pe când soțul era pe punctul de a interveni cu violență, flegmatic, Donici porunci țigancei să ducă florile lăutarilor. A doua noapte, el continua să fie fără adăpost... La ședințele noastre avea un fel de a asculta ce nu excludea somnul întretăiat de penibile sfărăituri. A rămas și acum în urechile ascultătorilor strigătul lui strident de „*mi bemol!*” dela sfârșitul unei lungi nuvele a doamnei Hortensia Papadat-Bengescu, întrucât, deși dormise tot timpul, surprinsese cu oportunitate pasagiul esențial al acestei note, pe care l'ar fi voit trecut ca titlu întregei nuvele. Spre sfârșitul vieții lui, la București și mai ales la Paris, Donici devenise apărătorul românității Basarabiei, într'o publicistică imputabilă mai degrabă nevoilor existenței decât unei convingeri; rus, crescut rusește, scriitor rus, nu putea decât simți rusește; fugit de sub regimul bolșevic și devenit, firește, antibolșevic, el admira involuntar tot ce era rusec, fără deosebire de proveniență. Povestindu-mi odată pe larg amănunțele conferinței dela Rapallo, după rezumarea cuvântărilor lui Lloyd George, Briand și Stresemann, nu-i pot uita brusca iluminare

a privirii, când a început să rezume și răspunsul lui „*Cicerin al nostru*”, prin subtilitatea căruia s’ar fi prăbușit întreaga diplomație occidentală. Era atât orgoliu național în acest „al nostru”, încât mi-a luat credința în autenticitatea unui românism tardiv și remunerat.

2. O asociație literară, în care s’au perindat sute de persoane de toate vârstele și de toate condițiile sociale, dela miniștri la cismari și lucrători tipografi, în care, după vechiul principiu junimist, poate intra oricine, nu avea mijloace de a se apăra împotriva unor irupțiuni, în adevăr, nedorite. Din șiragul atâtor oaspeți nepoftiți, ce s’au eliminat însă dela sine, voi evoca numai unul singur, aș spune reprezentativ, de n’ar depăși tot ce se poate concepe în această privință: e vorba de căpitanul Popa, mai cunoscut sub numele literar de George Cornea, autor al volumului de nuvele *Simfonia morții* și al romanului *Nebunia lumii...*

Intr’o seară, prin fața palatului regal mă auzii interpelat de o voce ascuțită, stridentă:

— Deși Mihalache Dragomirescu vă înjura eri, eu i-am spus categoric: oprește-te cu respect, nenișorule, înaintea talentului...

Privii cu surprindere spre omulețul ce-mi vorbea astfel: un tânăr ofițer, de specia ascaridelor, slab, cu obrazii supti, cu ochi vii și cu gesticulări dezarticulate de paiată.

— Am onoare să mă prezint: locotenentul Popa, insistă el cu glas lătrat.

Făcea literatură, „dar nu așa ca toți ăia”; fusese pela d. Dragomirescu și acum ar fi voit să mă viziteze, pentrucă „orice ar spune Mihalache”, avea o „slăbiciune” față de mine. Am presimțit, firește, primejdiile ce mă așteptau, fără a le bănuși totuși proporțiile, întrucât, pe lângă geniul familiarității și al vulgarității, evident dela întâia prezentare, omulețul acesta nervos, dezordonat în mișcări, crispant, mai poseda și o volubilitate excesivă; înfipt în mijlocul biroului, el se deslănțuia în improvizații de un ceas, de două, într’o divagație ce se alimenta din orice întrerupere, cu asociații de idei neprevăzute pentru o minte normală. Știa totul, văzuse totul, participase la tot ce se întâmplase memorabil în orice punct al globului. In ziua Mărăștilor fusese, firește, de față și i-o spusese verde lui Averescu: „Nu te pripi, generale, c’altminteri te curăți”; dar nici pe Mackensen, ce e dreptul, nu-l cruțase într’o altă împrejurare, când par-

ticipând ca ofițer român la manevrele imperiale, cu puțin înaintea războiului, îi strigase de departe: „ce te tot îndeși, mareșale, nu vezi că te mănâncă fript Hindenburg?”, încât Kaiserul a întrebat pe aghiotantul său: „Cine-i tânărul ăsta atât de isteț?”. De riscai o vorbă sau o îndoială erai pierdut: fluxul lui verbal se îndrepta imediat în altă direcție, sporit, iritant. Avea, de altfel, competență în orice ramură de activitate intelectuală; priceput cu deosebire în muzică, el da sfaturi lui Gogu Georgescu, iar pe Enescu îl apostrofase după un concert „bine, bine, scumpule, dar ce-mi făcuși bemolul din andante?”. Cu toate că purtase multă vreme pe piept Mihai Viteazul și Legiunea de onoare (arăta chiar locul unde îl sărutase Joffre), de câțva timp nu mai apărea decât cu o modestă coroană a României. A fost deajuns ca cineva să-l întrebe motivul acestei dispariții, pentruca, trântind pe masă decorația scoasă din buzunarul pantalonilor, să se reverse în invective împotriva felului cum s'a acordat Mihai-Viteazul și să declare că se rușina să mai poarte o decorație necinstită de atâți lași și „învârțiți”. În realitate, după cum am aflat mai târziu, fiind la biroul decorațiilor, pe baza unui dosar falsificat chiar

de dânsul, obținuse Mihai-Viteazul, dar, prinzându-se apoi de veste, i se ridicase dreptul de a-l purta și i se intentase un proces de falș. Și acest om incoerent, extravagant, fără noțiunea adevărului și a preciziei, a făcut literatură documentară de războiu, și, deși vedea totul în sute de mii și în milioane, în povestirile sale se menținea, totuși, în date verosimile, — o primă nedumerire asupra autenticității unei literaturi, ce-mi fusese totdeauna prezentată scrisă la mașină. Negăsindu-mă odată acasă și crezând de cuviință să-mi lase câteva rânduri pe birou, care nu-mi fu mirarea când constatai că omul nu avea nici cele mai elementare noțiuni de gramatică și de ortografie și că mânca silabe mai în fiecare cuvânt (chiar în iscălitură „loctenent” devenise „locotinet”), semn de paralizie progresivă. Arătându-i greșelile, ca să repare impresia, el începu a se folosi de fel de fel de prilejuri pentru a-mi lăsa pe birou diferite bilețele, de astă dată corecte, dar redactate probabil de acasă. Convingerea că literatura lui era cel puțin refăcută pe dea’ntregul de altcineva, mi-o exprim cu atât mai vârtos, cu cât pe simpla afirmație a unui om atât de extravagant s’a susținut de curând în presă că *Pădurea spânzura-*

ților a lui Rebreanu ar constitui plagiatul unui roman inedit al căpitanului Popa!...

Cu toată răbdarea mea îndeajuns de cunoscută, omul devenise insuportabil și, cum era „căpitan”, i-am făcut cunoscut pe cale ierarhică neputința în care mă aflam de a-l mai primi la mine, iar când îl întâlneam pe stradă, ca străbunii noștri, îmi însemnam ziua cu o pietricică neagră, întru cât, sepie, vulgaritatea conversației isbuția să te atragă într’o odioasă complicitate de bârfeală. De când tipărise cărți se îmbulzia prin librării, terorizând vânzătorii. „Cum de ai vândut, domnule, numai două exemplare, țipa el strident intrând ca o furtună la Cartea Românească, în timp ce la Socec s’au vândut trei sute?”. Năvălia apoi la Socec, unde zurbăgia cu aceeași stridentă: „E ne mai auzit! Ați vândut numai trei exemplare, pe când la Cartea Românească s’au vândut patru sute douăzeci?” De groaza lui luam toate măsurile de prevedere pentru a nu-l întâlni. Odată, la Cartea Românească, retras în fundul dinspre Edgar Quinet, rezemat de zid, glumeam cu vânzătorul:

— Cel puțin aici sunt într’un loc strategic; nu mă poate prinde căpitanul; îl văd de ori unde ar veni.

Dar n'apucai să isprăvesc vorba fatală și spre spaima mea zidul se desfăcu, făcându-mă să cad în brațele unui om ce țipa ascuțit:

— Dă-i zor, nenișorule, că cei dela Socec au isprăvit depozitul.

Era căpitanul Popa, ce se urcase din subsolul, unde-și număraseră cărțile, și trăsesese ușa mascată, de care mă răzimasem, fără să știu. Teroristul acesta limbut și maniac, temut în toate localurile publice, semn dumnezeesc al unor dezastre naționale, a sfârșit într'un chip brusc, dezordonat ca întreaga lui viață. Forfotind pe la editori cu manuscrisul noului său roman, între două alergături s'a oprit un moment în curtea unui spital militar, unde, din nu știu ce motive sentimentale, iertând însfârșit pe toți cei ce au avut nenorocirea să-l cunoască, și-a tras un foc de revolver în tâmplă.

XXXII

1. *Atitudinea modernistă.* — 2 *Simbolismul și muzicalul.* — 3. *Tendința spre critica de sugestie.* — 4. *Revoluția spirituală trece prin social înainte de a trece prin estetic.*

1. Activitatea mea critică s'a desfășurat, după cum am spus, sub semnul eclectismului, adică fără un punct precis de raportare, într'un cuvânt, a fost impresionistă și nu dogmatică; ea nu râvnia de a se pune în fruntea curentelor literare sau de a-și asuma roluri mesianice. În primii ani ai existenței sale și *Sburătorul* a participat din acest eclectism, publicând în paginile sale literatură de tendințe variate, și rămânând, de altfel, până la urmă credincios activității, de pildă, a lui Brăescu. În plină fază de formație încă, literatura noastră trăește prin curente și lupte, așa că, după un scurt eclectism, revistele devin sau instituții de interese mutuale,

cu fidelități răsplătite, sau se limitează într'o formulă exclusivă. Prin aceeași fatalitate a necesității fixării unei poziții configurătoare, doi ani dela apariția sa, *Sburătorul* a înclinat spre o atitudine modernistă, evidentă și în literatura publicată și în editorialele adunate apoi în volumul *Poezia nouă*, — atitudine discutată nu numai de adversari ci și de prietenii beneficiari. Deveniți, cum e și firesc, critici moderniști, unii poeți simboțiști s'au crezut chiar frustrați în prioritatea lor de apărători ai simbolismului; curentele fiind determinate însă de sensibilități artistice și nu de doctrine, de scriitori și nu de critici, rolul acestora este, în realitate, de a-le organiza mai târziu formula sensibilității, iar meritul lor stă în luciditatea cu care îi fixează elementele esențiale și în autoritatea morală pusă în serviciul ei. Alți prietenii au insinuat că atitudinea ar fi fost determinată de poeții moderniști strânși în jurul revistei, deși pentru a-i fi grupat înseamnă a le fi arătat o preferință categorică. Fără a voi să risipesc iluziile cuiva în domeniul revendicărilor, datorită mea de memorialist mă obligă la unele considerații de ordin psihologic asupra declivității oare cum revoluționare a cugetării mele literare și sociale în ultima decadă.

2. In ceia ce privește înclinarea întrucâtva parțială spre simbolism, ea are rădăcini mai adânci în însăși structura psihologică și în forma procesului de elaborație artistică. Am precizat încă din primul volum al acestor *Memorii* natura muzicală a mecanismului meu estetic, a cărei prezență se semnalează și în unele fenomene ce-mi păreau, altfel, inexplicabile, cum e de pildă, inhibiția resimțită în fața necesității de a improviza literatură pe subiecte ocazionale. In această inhibiție de ordin mai mult spiritual, nu e vorba de impedimentele materiale ale scrisului și nici de lipsa de elasticitate a spiritului de a specula pe cotidian și pe ocazional, ci de necesitatea absolută și absurdă de a proceda nu numai în lucruri mari ci și în cele mici din acelaș principiu generator al unei stări muzicale. Multiplicitatea materialului de cunoaștere, care oferă în genere publiciștilor facilități ce evoluiază între cursiv și regretabil, nu mai are aproape nici o importanță, întrucât nu faptele provoacă *literatură* ci stările muzicale; pentru a deveni izvoare de apă vie, ele trebuie urcate pe treptele aeriene ale spiritualizării, transformându-se în line note muzicale, nesubstanțiale, pure... Conversiunea valorilor materiale în va-

lori sufletești nu se poate efectua în orice împrejurare, de oarece operația atârână de înseși aceste valori materiale, ca și de dispoziția momentului variabil și de cele mai multe ori are nevoie de un efort disproporționat cu valoarea în sine a cotidianului. Ceiace pare, așa dar, inhibiție stilistică și dificultate de expresie nu e, în realitate, decât inhibiție sufletească; de îndată ce materia nu s'a transformat în spiritualitate muzicală, cum e și firesc să se întâmple în domeniul ocazionalului, expresia nu mai e sigură de sine ci se caută pentru a se găsi cu greu sau de loc. Neputința transpunerii cu orice prilej într'o astfel de tranșă sau disproporția efortului față de rezultate e fatal, prin urmare, să trezească o revulsie aproape categorică dinaintea „materialului ocazional” într'un scriitor ce s'a refuzat cu energie mecanizării și și-a rezervat modesta lui putere de creație numai pentru rarul moment muzical, în care dispare orice inhibiție.

3. O astfel de dispoziție muzicală în procesul creației critice se încadrează dela sine în însuși procesul de creație a poeziei simboliste, bazat și el pe explorarea stărilor sufletești neorganizate,

muzicale. Afinitățile de origine s'au conjugat, de altfel, și cu inconștiente afinități de tehnică. Încă din prima fază a activității mele am înclinat, astfel, instinctiv, spre tehnica sugestiei, în care opinia critică nu e afirmată și nici raționată ci sugerată prin procedee literare; pentru fixarea naturii și calității artei unui scriitor, această critică nu întrebuițează caracterizări, definiții și sentințe, ci, asimilându-și atmosfera scriitorului, caută să o recreeze sintetic pentru a produce în conștiința cititorului intuiția, nu cunoașterea noțională, procedeu pus în lumină cu pertinentță de d. Călinescu în studiul său și înrudit cu tehnica de sugestie a poeziei simboliste. Atât în editorialele din *Sburătorul* cât și în volumul *Poezia nouă* (1924) era însă vorba numai de o simpatie, latentă la început și mărturisită apoi, pentru o formă de artă, pe baza unor consonanțe spirituale, ce se pot rezuma în inspirație muzicală și în tehnica sugestiei; nu era vorba și de afirmarea unei doctrine moderniste, formulată abia peste câțiva ani în *Istoria civilizației române moderne*, unde expunerea principiilor de interdependență, de sincronism, de imitație și de diferențiere a fixat adevărata mea poziție modernistă aplicată numai pe

urmă și literaturii. Intr'un cuvânt, cursul „revoluției” mele spirituale a trecut prin domeniul socialului înainte de a se afirma în domeniul esteticului în *Istoria literaturii române contemporane*, — așa că presupunerile relative la o presiune din afară conțin în ele amabilul element al gratuității.

XXXIII

Evoluția stilului.

Faza ce începe odată cu dispariția *Sburătorului* și cu elaborarea *Istoriei civilizației române moderne*, (1925) constituie a patra fază a activității studiată până acum, faza din urmă, de consolidare a personalității artistice; cum ea începe după 40 de ani, arată și încetineala evoluției și poate, în general, greutatea cu care se formează orice conștiință critică; pe când la poeți personalitatea se afirmă în jurul vârstei de douăzeci de ani, la critici și la oameni de gândire ea are nevoie de un timp îndoit. Și în analiza acestei faze, ca și în cea a celorlalte dinainte, voi pleca tot dela elementul material al expresiei: stil și limbă.

Activitatea mea la *Sburătorul* timp

de câțiva ani îmi impusese o tehnică a scrisului limitat la articolul de două pagini, de pe urma căreia nu se puteau deschide perspective îmbucurătoare. Expresia luase o formă atât de concentrată, de lapidară, încât era condamnată la miniatură și la figurina astmatică. Oricât ar părea împrejurările comandate de posibilitățile și de voința noastră, în realitate, *Sburătorul* mi-a impus „stilul”, întrucât, odată cu dispariția lui, au dispărut și limitele create de condițiile exterioare. Propunându-mi să-mi fixeze ideile asupra formației civilizației noastre într'un articol mai mare, abia ieșit din tehnica *Sburătorului*, nu mică mi-a fost emoția, constatând prezența, comprimată atâta timp, a unei elasticități de cugetare și de expresie, ce a transformat articolul intenționat în trei volume. Din nu știu ce resort intern toate zăgazurile inhibiției acumulate de ani s'au prăbușit fără intervenția, de altfel, a voinții. La *Sburătorul*, fraza se contrăsese în propoziție, și propoziția în elementele ei esențiale, cu elipse voite și cu efecte de obscuritate căutate; aceste propoziții cădeau în ritmul ciocanelor, lapidar, contorsionat și uneori penibil; pentru a da impresia durtății și a densității, cugetarea se exprima într'o

limbă neologistică ostentativă și cu abuz de tecnicizare; cu toată lapidaritatea formei și lucrurile cele mai elementare luau aspecte încordate și sumbre de enigme, îndărătul cărora era poate și mobilul psihologic al unei profunzimi factice dar și condițiile de producere a unei activități miniaturistice ce-și căuta efecte în expresia izolată. Odată cu apariția *Istoriei civilizației române moderne*, tot ce era artificios și excesiv din maniera sburătoristă începe a se topi dela sine prin tranziție lentă și prin emancipare progresivă: căci, cu toate că din aceiași linie, stilul *Istoriei civilizației române moderne* nu e identic cu cel din *Istoria literaturii române contemporane* și din *Memorii*, mult evoluat. Deși în propoziții încă modeste, fraza își recapătă o oarecare elasticitate; cu drepturi definitiv câștigate, neologismul își pierde, totuși, din afirmația lui ostentativă și agresivă, după cum și expresia tehnică se estompează; în tot, se vede intenția creării unui stil științific, propriu, abstract, fără nici un exces de modernism, cu o respirație mai degajată, fără să fie încă largă, cu o elasticitate medie, în sfârșit, un proces de normalizare, formă însă de tranziție spre a cincea fază de expresie, cea actuală, a *Istoriei literaturii române*

contemporane și a *Memoriilor*, în care, respirația se lărgește progresiv dela propoziție la fraza simplă încă și apoi se orchestrează în fraza cromatică, articulată în inele solide, și întinsă pe suprafețe respectabile, fără a fi totuși retorică și redondantă. Present și în infintezimalul sburătorist, simțul de compoziție se menține și se dilată până a putea susține într'o ordonanță incontestabilă construcții de proporții neprevăzute — semn irecuzabil de plenitudine și maturitate.

XXXIV

1. Creațiunea muzicală a ideilor mele.—2. Expresia, principiu de creație a ideilor.

1. În loc de a insista asupra ideilor expuse în cele două istorii, a civilizației moderne și a literaturii contemporane, intră mai mult în cadrele acestei cărți, memorialistice analiza lor din punctul de vedere psihologic. Ori câtă coerență s'ar putea constata între elementele unei ideologii împinse până la o adevărată doctrină, ea e produsul mai mult al unei stări sufletești muzicale decât al unei speculații intelectuale. Sunt, negreșit, cercetători ce purced dela examinarea unui mare număr de fenomene izolate pentru a se ridica la considerații de ordin general; procesul formației ideilor mele, ca la alții alți, a urmat traectoria inversă dela intuiții la fapte. E evident că îndărătul acestor intuiții

există latența unei activități intelectuale, de lectură, de reflexie; procesul formulării lor nu reprezintă, totuși, un aparent efort speculativ sau rezultatul unei compilări erudite, ci o creațiune venită din regiunea muzicei interioare, de unde și clasicul tamburinar își scosese modulațiile tamburinei sale. Trecerea dela stările obscure de conștiință la formularea precisă se face prin intervenția miraculoasă a unei simple foi de hârtie albă, dinaintea căreia efluviile muzicale devin cugetare organizată, căci, după cum cerebralul gândește prin jocul abstract al speculației intelectuale, oratorul prin jocul fluxului sonor al cuvintelor, scriitorul gândește prin jocul ritmului stilistic; dinaintea acestei foi el nu aduce decât dispoziții sufletești, adică o vioară încordată într'un anume fel față de problemele, pe care voește să le trateze, fără alt suport științific decât cel subconștient, fără argumente incatenate; ajunge să se concentreze în ritmul frazelor, pentru ca dispozițiile sufletești vagi să ia consistența formelor precis delimitate, pentru ca faptele și argumentele să se insereze dela sine, predestinat, într'o ordonanță incontestabilă. Odată punctul inițial găsit, scriitorul devine, astfel, creațiunea propriei sale expresii.

2. Expresia nu e numai principiul oricărei creațiuni artistice ci și al unor stări de conștiință latente și difuze, altfel, până la inexistență.

Sunt aproape treizeci de ani de când am luat întâia oară contact cu Viena, sub impresia unei senzații de „Kaiserlich-Königlich”, venită fie din regiunile unor reminiscențe didactice, din amintirea poate a unei tăblițe a cancelariei consulatului austriac „Kaiserlich-Königlich” din fața liceului nostru din Iași, fie din însăși monumentalitatea pietrelor centenare, a caracterului de masivitate și de statornicie a palatelor, a aerului de rapacitate maestoasă a ghiarelor vulturului bicefal; sub această presiune vocabulară, însăși grația cunoscută a midinetelor vieneze se insera ca o friză panatenaică în cenușiul palateelor tereziane cu acelaș inefabil adaos de fermitate cezaro-crăiască. Cu o astfel de obsesiune desprinsă din piatră și din perspectivă, din decorul viu al vieții și din sgomotul asurzitor al istoriei, mi-aduc aminte a fi citit pe una din băncile Volksgartenului o nuvelă a unui scriitor vienez, a cărei anecdotă am uitat-o, dar a cărei temă muzicală mi-a înlocuit prima obsesiune printr’o alta prezentă și azi. O femeie de lume, o-

nestă până atunci, se lasă ademenită într'o aventură de dragoste, care, deși pe căile de persuasiune ale oricărei dragoste, îi amorțește scrupulele morale. A fost iubită și a iubit și atât îi ajunge; când se scoboară pe scară, dela locul de întâlnire, întâmplarea o face să audă din gura unei femei din popor cuvântul cu care, în toată cruditățile ei, morala publică îi califică fapta. Aruncat în neștiință, cuvântul i se împlântă în ureche cu o percuție ascuțită; oaspe nepoftit, el o urmărește apoi în mașina luată în stradă, urcă scările casei conjugale, și, când, ostenită, Irma trage zăvorul buduarului său, cuvântul își trădează prezența în zvâcnetul timpanului și al tâmplei umezite parcă de o spaimă. Ar fi voit să-l lase la ușă, dar el se cuibărește în conștiința ei, împiedcând-o de a-și îmbrățișa băețelul înainte de a adormi și de a primi casta sărutare conjugală. Stingând lumina, se întinde pe divan și evenimentele ultimei luni i se perindă pe dinaintea ochilor cu claritatea pleoapelor închise sub care se agită febra... Il iubise oare pe Egon — și de când anume...? Il cunoștea de ani de zile pe acest asociat al bărbatului său, familiar, familial aproape, la masa lor, în colțul căminu-

lui, în lungile seri de iarnă, jucându-se pe genunchi cu micul Othon, fără să se gândească la dânsul altfel decât cu un sentiment de prietenească lealitate. Era oare frumos? N'o băgase de seamă și nici nu-și închipuia că ar fi putut avea vreo însemnătate sfârscul musteților unui bărbat, nici chiar semnele evidente ale virilității lui. Au trecut, astfel, ani de intimitate în lumina filtrată a afecției lipsite de sensualitate și de demonul posesiunii; n'ar fi putut tăgădui, firește, prezența unei simpatii destul de categorice dar fără obiect. Și, pe urmă, după atâți ani de indiferență afectuoasă, din ce invizibili nori alburii s'a desprins scânteia în miezul acestor minunate zile de Mai? Mâinele lor s'au atins involuntar în bucelele bălane ale copilului și s'au respins dintr'odată mai ostensibil decât era firesc; suflarea lui a simțit-o mai caldă într'o seară pe spatele ei alb, pe când îi întorcea la piano foile caetului de muzică; și ochii lor ce se priveau goi ca ochii statuelor antice au început brusc a se însufleți și ocoli. O impalpabilă pânză de funigei i-a învelit, astfel, într'un giulgiu, de care ei nici nu-și dădeau seama, deși-i cuceria tot mai vădit dulceața de a fi împreună și, suflete pure, de a se lăsa legănați de

aripi invizibile. Lucrul ar fi rămas, totuși, în latența crepusculară a inconștientului și s'ar fi destrămat ca nouașii de vară lipsiți de consistență, dacă într'o zi, fără nici o pregătire, Egon n'ar fi sărutat-o pe umăr, șoptindu-i simplu: „Irma, te iubesc”. De s'ar fi despicat bolta în două și, în prăbușirea lui, trăsnetul ar fi sfărâmat în țândări geamurile ferestrelor pentru a li se culca apoi docil la picioare, nu ar fi fost mai puțin speriată. Făcu deci un pas îndărăt, pentru a privi spre omul, pe care-l cunoscuse de zece ani, fără a-l fi văzut totuși vreodată bine!... Era oare prietenul placid ce-i întorcea foile caetului de note și-l juca pe micul Othon pe genunchi, ființa aceasta ce-i apărea dintr'odată sculptată de o daltă invizibilă, cu musteața răsucită, cu privirea adâncă și învăluitoare? I se păru că visează, că materia se transfigurează într'o epifanie divină dincolo de legile naturii. Iși aduse aminte de un basm, în care o bătrână cerșetoare, ospătând într'o noapte pe un tânăr ostenit, la umbra unui copac, și petrecându-i mâna pe trup, pe când dormia, constata că avea codiță; era însuș diavolul. „De ăștia mi-ai fost, jupâne?” îi zise bătrâna; ai să-mi plătești cina ce ți-am dat-o, luându-mă în

cârcă, pentru a ne plimba prin văzduh. Zis și făcut; dar de cum i se urcă pe grumaz și se înălțară, cărnurile babei se topiră; nu mai era o babă ci o zână nespus de frumoasă; sub vraja lunii perechea se ridică, astfel, în aerul străveziu, într'un rotocol armonic de planete ce-i urmăreau în ascensiunea lor cosmică.

Pluteau, pluteau, prin inelele lui Saturn și prin ploaea siderală a căei laptelui, de unde pământul li se părea un strop de noroi... Pluteau în legănări de sunete și de arome, până ce pumnalul primului cocoș spintecă văzduhul cu o dâră de sânge; prăbușiți vertiginos prin spații, călătorii se treziră acum din nou la umbra copacului, ea o bătrână cerșetoare, el un tânăr, un copil aproape, vagabond... Irma nici nu avusese nevoie de această îmbrățișare pentru a călători prin văzduh. Fusese de ajuns numai un cuvânt: „te iubesc, Irma”, pentru ca să se întâmple transsubstanțializarea mistică a dragostei; un cuvânt aruncat ca rămurica lui Stendhal în minele de sare dela Salzburg, pentru ca în jurul lui să se grupeze toate forțele latente ale inimei sale într'o minunată arborescență de cristale strălucitoare. Sufletul și trupul ei se prefăcură dintr'o dată; pe fun-

durile clare răsărise o inextricabilă pădure de coralii, pe sâni îi înflorise maci roșii. Se crezuse până atunci un obiect domestic, o chibritelniță, o scrumieră, o brichetă, și iată că devenise un far ce lumina peste valuri, departe, corăbiilor primejduite; se crezuse un miniatural ceasornic de mână, în care abia pâlpăia tictacul molcom al vieții, și iată că devenise o turbină ce împrăștia la mii de kilometri forța electrică; prin sufletul ei trecea uriașa curea de transmisiune a vieții universale, în drumul dela neant spre energia pură; se crezuse un glas pierdut în tumult și iată că devenise țipetul sirenei ce spintecă ceața și face să răsune depărtările.

Fusese de ajuns ca pietricica albă a cuvântului lui Egon „te iubesc, Irma” să fie aruncată în apele sufletului ei pentruca, deslănțuite, undele să facă ocolul întregului univers. Chemării lui nu i-a putut decât răspunde „și eu pe tine, Egon; și unde vei fi tu, voi fi și eu, când și cum vei voi”...

...Ipnotic, a urcat așa dar treptele casei din Alserstrasse ca la îndemnul invizibil al caduceului zeului Psychopompos. I s'a dat, fără nici o falșă reținere și a ieșit, fără nici cea mai mică îndoială asupra faptei sale... Trecând prin

dreptul lojei portarului, a auzit însă involuntar pe portăreasă spunând, cu semne din ochiu, unei prietene a ei:

— Die Dirne.

Nici n'a mai știut cum s'a trezit în stradă, cum a luat mașina, pentru a se găsi acum în cadrul curat al căsniciei sale. Un cuvânt fusese de ajuns pentru ca să cheme toate forțele obscure ale sensibilității, ale sensualității ei refulate, să le condenseze, să le cristalizeze pe rămurica lui de mărgean, să le propoționeze din inconștientul lor în dimensiunile unei existențe, abolind adevărata realitate; și tot un cuvânt fusese acum de ajuns pentru a nimici arhitectura acestei existențe himerice creată din vibrația simțurilor ei, prăbușind-o din nou în realitatea lumii. Pe rămurica aruncată în fântâna sufletului ei, se grupau vertiginos forțele morale; în odaia de alături dormia micul Othon pe care-l adora; ce fel de mamă era ea pentru a-și fi uitat nevinovăția cuvenită copilului? De cealaltă parte se auzia respirația profundă a bărbatului ei, pe care-l stima, de nu-l și iubia; ce fel de soție era ea, pentru a-și fi uitat datoritiile de lealitate față de dânsul, care-i dăduse o viață de liniște și de fericire? Oricine o putea arăta cu degetul

pe stradă: die Dirne! die Dirne! Asta era ea, Irma, femeia care trăise o viață nepătată, cu fruntea sus, în sânul unei familii oneste de burghezi vienezi, și, acum, între soț și copil, fără ispite, și numai cu simțul cinstei și demnității femești... Cum va mai putea apropia de gura copilului buzele ei mușcate și însângerate de patimă? Cum își va mai putea așeza capul pe pieptul soțului ei fără să audă cuvântul blestemat: die Dirne? Gâtul i se uscă de odată; cuvântul îi răscolea măruntaele ca o ghiară rapace de vultur; se înăbușia; palidă, se ridică dintre perne, se plimbă agitată prin odaie; ar fi voit să treacă la copil, dar nu îndrăsnea; ar fi voit să treacă în odaia soțului, dar o ardea încă pielea mușcată de dinții lui Egon; din oglindă, zări privirea ironică a portăresei, arătând'o prietenei sale: die Dirne! E și ea una din cele ce urcă pe furiș scările otelurilor, lăsându-și echivoc voaleta peste obraz; e o femeie de rând. Nu e nici farul ce luminează corăbiile primejduite; nici turbina forțelor electrice și prin suflet nu-și mai simte cureaua de transmisiune a vieții universale; dar nu mai e nici chibritelnița, scrumiera, bricheta modestă a căminului ei adăpostit de furtuni, între îmbrățișarea dis-

cretă a soțului și sărutarea copilului; rostul ei nu mai e nici universal, dar nici domestic; printr'un gest necugetat, împinsă de cine știe ce forțe iraționale comandate de un singur cuvânt svârlit pe nepregătite, fusese aruncată din orbita rotației ei; crezuse o clipă că se integrează în armonia sferelor cerești, și un alt cuvânt, brutal și definitiv, o prăbușise în spații, bolid dislocat din așezările lui eterne. Cum nu mai avea ce căuta nici în cealaltă orbită a cercului domestic, între răsuflarea leală a soțului și colanul brațelor îngerești ale copilului, sticlucă de veronal veni la timp să distrugă această nouă realitate trezită de forța cuvântului aruncat la întâmplare, în penumbra unei scări...

Deși s'ar putea crede că printr'o astfel de poziție se așează carul înaintea boilor, e un fapt neîndoios că raportul dintre expresie și realitate nu e totdeauna de subsecvență ci de multe ori e un raport de precedentă. În loc să o urmeze, cum ar fi firesc, adese cuvântul determină realitatea sufletească. Paralel, cazul e cunoscut și în psihologie sub formula legii lui Lange-James, în care procesul de formație a emoției își are punctul său de plecare în excitațiile

externe sau interne. Intrând în conștiință, schimbările lor corporale constituie emoția; cu alte cuvinte, expresia fizică o precede și nu contrariul, cum se crede de obicei: nu plângem pentru că suntem triști ci suntem triști pentru că plângem; nu fugim pentru că ne e frică de arma întinsă a inamicului ci ne e frică pentru că fugim. Ca și senzația, emoția corespunde, așa dar, excitației locale a unei anumite regiuni a trupului nostru, al cărui ultim produs aparent e. Procesul s'ar putea, astfel, urmări în toate domeniile vieții sufletești a omului; carul aleargă înaintea boilor ce abia se pot ține de dânsul. S'ar crede, de pildă, că ritul e expresia mitului și pentru a da un exemplu, cultul lui Demeter din misterele dela Eleusis ar fi expresia tangibilă a unei legende religioase. Realitatea e alta. Pornind din origini magice greu de determinat întrucât se afundă în preistorie, cultul e dimpotrivă punctul de plecare al admirabilei legende agrare a Demetrei și a Persefonei, după cum legenda lascivă și perversă a Pasifaei sau Europei e produsul cultului zoolatric al taurului, înfloritor în Creta din epoca preelenică. Cele mai multe legende grecești sunt, prin urmare, creațiuni raționaliste pentru a explica sen-

sul unui rit rămas fără înțeles, având la baza lor un semn evident, un cuvânt, care a deslănțuit apoi noi realități, cum deslănțue atât de adese, în ordinea spirituală, creind sau cristalizând toate forțele latente și difuze ale sufletului nostru.

XXXV

1. Posibilitățile ideologiei bovarice. — 2. „Symbolismul“ meu nu e bovaric ci temperamental.—3. Relativismul e iarăși temperamental. — 4. Senzația neantului universal.

1. Rezumate în sincronism, imitație, relativism, mutație, diferențiere, legate într'un sistem coerent și într'o compoziție organică, ideile mele, după cum am mai spus, nu mai au nevoie de a fi expuse teoretic ci numai de a fi luminate psihologic sub aspectul formației lor.

Pentru a stabili raporturile dintre flora ideologică a unui individ și rolul lui pasional, o formulă unanim acceptată admite că avem ideile temperamentului nostru; în realitate, însă, formula nu reprezintă decât o aplicație parțială. Reacțiunile imediate, actele reflexe, ideile curente sunt, negreșit, determinate de temperament, dar în afară de această

floră instinctuală la îndemâna oricui și esențială primitivului, omul cult, cugeătorul se poate ridica deasupra temperamentului său în elaborații ideologice neisvorite din solul afectiv ci contrariindu-l chiar, prin posibilitatea bovarică a individului de a concepe și a se concepe altfel. Omul nu e, prin urmare, numai temperamental, după cum nu e numai bovaric, ci mult mai complex; peste temperament, el are numai posibilitatea, ieșită din împrejurări obscure, a transcenderii, a determinării după principii. Bovarismul ideologic nu trebuie însă înțeles în sensul conceperii, voluntare sau nu, a unei alte personalități decât cea reală, ci în sensul posibilității elaborării unei ideologii cu elemente ce n'au ieșit din dialectica temperamentului. Pentru cunoașterea raportului dintre scriitor și opera sa problema are o deosebită importanță. Scoțând opera de artă de sub legile timpului, spațiului și cauzalității, unii esteți rup legăturile dintre scriitor și creație și elimină necesitatea de a ne ocupa de psihologia ei; considerând-o ca proiecția fidelă a psihologiei scriitorului, alții induc dela operă la scriitor și viceversa o identitate perfectă; adoptând bovarismul în integralitatea lui, câțiva văd, dimpotrivă, între scriitor și

operă un raport invers de complement. Cazurile de identitate absolută între psihologia scriitorului și opera lui sau de bovarism pur sunt, în realitate, rare; cele mai adese între operă și om există și puncte de interferență dar și soluții de continuitate, cu atât mai numeroase cu cât nu e vorba de o operă exclusiv artistică ci de o operă ideologică. Este una din demnitățile inteligenței de a se putea desprinde de materie, de a specula peste instincte și interese, creindu-și o ideologie, nu din simplul simț bovaric al complementului sufletesc, ci din libera determinare a intelectului, copac înălțat drept în văzduhul învins. Sarcina criticului devine, deci, mai complicată, întrucât omul și opera trebuiesc studiați fiecare în parte, fără a induce cu necesitate dela unul la alta sau invers și numai după studiul lor bilateral se poate preciza, care anume din elementele unei opere răspund psihologiei reale și care sunt pure creațiuni bovarice ale liberei determinări intelectuale.

2. Plecând dela aceste considerații, cred că intră în cadrele memorialistice, cu un interes psihologic legitim, de a

cerceta raporturile dintre ideologia și temperamentul meu.

Pentru a-mi dovedi aderențele „simboliste”, am indicat forma specială a creației mele prin stări sufletești muzicale, adică mai mult prin acțiunea obscură a forțelor inconștiente decât a unei speculații intelectuale, formă esențial simbolistă. Reducerea simbolismului la expresia stărilor muzicale neorganizate pleacă, prin urmare, dintr'un fundament temperamental; în elaborarea ei în *Poezia nouă* (1924), proiectându-se, instinctiv, însuși felul meu de creațiune critică, reprezintă prelungirea personalității mele psihologice.

Instrumentul de expresie a simbolismului fiind sugestia, de mult însă, înainte de a fi luat o atitudine modernistă, am încercat, după cum am spus, realizarea unei critici fără afirmare și fără negare, fără întrebuițarea ponderelor materiale ce fixează valorile în cifre și cantități, a unei critici de valori imateriale, fără calificări, a unei critice de nuanțe și de sugestie. Coincidența personalității artistice cu personalitatea umană, pentru a vorbi în termeni critici, se oprește însă aici: de trecem la realizare, adică la expresia stărilor muzicale

de conștiință, diferențierea e evidentă în sensul incapacității aproape totale a obscurității, în timp ce obscuritatea și lipsa de organizare constituie elementele esențiale ale simbolismului în producerea sugestiei. Luând conștiință de sine ca școală literară în Franța, simbolismul nu e, în realitate, nici francez, nici latin, ci de origine nordică, întrucât claritatea și ordonanța latină nu pot fi simboliste, ci numai vagul nordic, fumiul, nedefinitul, inconștientul, latentul, sugestivul produs prin incert, echivoc, nuanță, repetiție. De structură pur latină, expresia mea e liniară, geometrică, arhitecturală, evitând repetiția, linia frântă. Dispoziția temperamentală a clarității ar fi trebuit să ducă (numai sub acest raport) la o atitudine împotriva obscurității simboliste, dacă peste omul temperamental nu s'ar fi altoit omul deliberativ, capabil de a concepe și alte forme de cugetare sau de expresie decât cele ale temperamentului său. Pe cale speculativă am ajuns, așa dar, la teoria genurilor literare, în care, procedeele fiind reclamate de însăși natura genurilor, am recunoscut că sugestia pe bază de elemente obscure, de incoerență chiar prin redarea unor stări de conștiință neorganizate reprezintă o tehnică legitimă.

3. Pentru a rămâne tot în ordinea literară, voi trece la relativism, prezent în întreaga mea operă, fie sub forma naivă și agresivă din *Pași pe nisip*, fie sub forma scepticismului discret universal al primelor volume de *Critice*, organizat mai târziu în sistem în *Mutația valorilor estetice*. Nu e locul, negreșit, de a repeta aici argumentarea estetică și documentarea de istorie literară din *Mutație* pentru a arăta că arta ca, dealtfel, toate manifestările spirituale sunt legate între ele și la un loc de ambianța morală și materială a epocii ce le-a produs. Existența unor lucruri eterne sau aproape eterne, a unor sentimente valabile întregii ere cunoscute a omenirii nu înlătură problema coluziunii și a mutației. Realizare înainte de toate, arta este expresia momentană, contingentă a fondului, expresie ce variază dela o epocă la alta prin congruența a o mulțime de factori decizivi. Se poate deci afirma principial că epocile sunt impenetrabile chiar în sânul unui popor și cu atât mai mult la popoare diferite cu deosebiri culturale radicale; nefiind pe bază de pură sensibilitate estetică, admirația operelor de artă ale trecutului nu se identifică, prin urmare cu plăcerea estetică. Discutată pe larg în *Mutația* și dusă până la

consecvența ei ultimă, nu voi relua, fi-
rește, aici demonstrația problemei, ci voi
sublinia numai aderența psihologică, va-
loarea muzicală a „mutației” cași a re-
lativismului dela baza ideologiei mele,
care, departe de a fi o manifestare bo-
varică, reprezintă expresia temperamen-
tală cea mai fidelă, valabilă nu numai
pentru valorile estetice ci pentru toate
celelalte valori, fără excluderea chiar
a celor morale. Cu toată tendința spre
clarificare, simplificare, spre „finit”, —
viziunea mea cosmică rămâne încă tul-
bure, inconsistentă, devenire fără rea-
litate, mutație fără evoluție, noțiunea
progresului introdusă în sânul acestei
schimbări perpetui fiind, de fapt, de
natură ideologică. Temperamental, mu-
tația e haotică, nu numai în sensul lipsei
de directivă și de organizare, ci și în
sensul lipsei oricărei alte îndreptări
decât cea estetică. În absența unei fi-
nalități evidente, valorile omenești ră-
mân creațiuni artificiale, arbitrare; mare
sau mic, bun sau rău, folositor sau ne-
folositor, totul se șterge în fumuriul unei
conveniențe dictate de necesități sociale.
Că lumea este o compoziție atomică fără
alt scop decât cel al unui spectacol, și că
omul este expresia materială a unei con-
științi inutile întru cât nu-și poate des-

coperi finalitatea — sunt totuși constatări elementare, simple noțiuni fără nici o realitate sensibilă, cât timp conștiința neantului individual și universal nu are aderențe afective. Adevărata formulă a sensibilității omenești e, dimpotrivă, durabilitatea, absolutul, nemurirea, evidente în toate actele, expresii ale spiritului de dominație, de imperialism care, nemulțumit cu cât are, clădește, se întinde, cucerește lumea întreagă, fără să se gândească o clipă la apropiatul pumn de cenușe scuturat în mijlocul indiferenței cosmice. Pe când sentimentul prezent al morții este, prin urmare, unul din sentimentele cele mai rare din om, legată de însăși materia, conștiința nemuririi individuale rămâne condiția esențială a perpetuării.

4. Indărătul relativismului întregii mele opere se află, prin urmare, o realitate sufletească, conștiința de fiecare minut, stringentă, pururi actuală, și nu teoretică, a neantului universal, ce nu putea împinge decât la o viziune cosmică, în care valorile se degradează și se estompează în indiferența totală. Deși putea duce la anarhie morală sau, cel puțin, la contemplativitate pură, sensul

acut și prezent al labilității n'a dus nici la una, nici la alta; nimicind până și germele voinței de putere, în virtutea paradoxului trăit de oricine din noi, a lăsat neatinsă necesitatea activității spirituale dezinteresate, care, lipsită de finalitate, fatală, irațională și iresistibilă, domină, astfel, într'un peisagiu de cenușe.

XXXVI

1. *Natura bovarică a ideilor mele «revoluționare».*—
2. *Aceiași natură a ideilor moderniste.*—3. *Sfârșitul periplului memorialistic.*

1. Ieșind din circuitul unor mărturisiri psihologice îndreptățite de sensul memorialistic al acestor pagini, e timpul să revenim la un alt element al ideologiei mele, la sincronismul vieții contemporane, pe baza legii psihologice a imitației și cu repercuzie în domeniul literar sub forma modernismului, totul dominat de interdependența vieții popoarelor civilizate, prezentă în trecut dar mult mai eficace astăzi. Puși brusc în planul unei civilizații mult superioare realităților noastre sufletești, procesul formației civilizației noastre nu putea fi, prinurmare, decât revoluționar, ceiace a atras dușmănia tuturor cugetătorilor sociali, considerând-o ca o formă fără fond.

Sensul volumelor mele nu stă în aprobarea unui astfel de proces de formație, ci în constatarea lui ca un fapt determinat de legea sincronismului, irecuzabil, împotriva căruia nu putea nimeni lupta fructuos; prin contactul brusc cu popoare mult mai civilizate, era fatal ca forma să depășească fondul, rămânând pe seama timpului să precipite un proces invers dela formă la fond pentru a ajunge la normalizare. O astfel de teorie merge în sensul liberalismului român, care a înzestrat țara cu tot aparatul economic și politic al burgheziilor apusene, fără să fi avut și-o burghezie națională, în proces totuși de creație. Explicând formația civilizației române pe cale revoluționară și aprobând-o întrucât o privește ca ineluctabilă, am luat, așa dar, poziție împotriva ideologiei întregii culturi române din jumătatea veacului al XIX-lea și mai ales împotriva junimiștilor, dușmanii cei mai autentici ai procesului nostru de formație.

Caracterul de analiză psihologică a acestor pagini mă obligă să arăt că o astfel de ideologie nu e ieșită din prelungirea unei dispoziții temperamentale, ci se prezintă ca o creațiune bovarică, nu în sensul căutării unui complement spiritual, ci al unei libere deliberări spe-

culative. O cultură clasică, o formație intelectuală în sânul disciplinelor junimiste, un temperament static și conservator nu mă indicau, desigur, la rolul de teoretician al democrației și al liberalismului, la care am ajuns, totuși, prin intuiția și studiul fenomenelor sociale regizate de un determinism, împotriva căruia lamentațiile sunt inutile.

2. Aplicată în domeniul artei ideologia sincronismului și a imitației nu putea duce decât la modernism, — latent în *Poezie nouă*, teoretic în *Istoria literaturii române contemporane*. Din moment ce viața spirituală ca și viața socială sau economică se dezvoltă într'o strânsă interdependență cu repercuzii reciproce înregistrate de aparatul seismologic al întregii omeniri civilizate, nu e formă de artă care, produsă într'un punct al globului, să nu să răspândească pretutindeni. Cași în domeniul social, tocmai prin această interdependență, popoarele venite târziu la civilizație nu mai refac etapele evoluției seculare ale celorlalte popoare, ci se pun dintr'odată în planul ultimei faze: formație revoluționară pe bază de imitație superficială dar ineluctabilă. Fără să mai refacă fie și onto-

genetic fazele anterioare, era, așa dar, fatal ca literatura română să urmeze pas în pas ritmul literaturilor apusene și, mai ales, al literaturii franceze, în tot ce are mai excesiv dela dadaism la expresionism. O astfel de poziție față de modernism a trezit suspiciunea nu numai a tradiționaliștilor, cum era și legitim, ci și cea a moderniștilor: unii privindu-mă ca un oaspe tardiv venit să le ia beneficiul luptelor lor literare, iar alții negăsindu-mă destul de aderent cu toate inovațiile sosite dela Paris. Față de cei dintâi, am arătat că menirea criticului nu e de a anticipa asupra formelor de artă și nici de a se pune în fruntea curentelor de avangardă, ci de a veni pe urmă pentru a organiza teoretic pozițiile cucerite de creatorii de artă pe măsura viabilității lor.

Celorlalți trebuie să le amintesc încă odată duelul intim, pe deoparte, dintr'o complexiune temperamentală și o formație spirituală tradițională, cu o inhibiție precisă față de tot ce rupe firul evolutiv, și, pe dealtă parte, o ideologie sprijinită în ordinea biologică pe principiul mutației al lui Hugo de Vries, în ordinea socială pe principiul revoluționar al transformărilor brusce determinate de sincronismul vieții contemporane, de pri-

matul spiritualului asupra economicului, și de evoluția inversă a civilizațiilor tinere dela formă la fond, iar în ordinea estetică pe principiul diferențierii ca element esențial al talentului și pe consecințele logice ale aceluiaș sincronism care, punând într'o strânsă interdependență toate fenomenele, nu numai economice ci și spirituale ale popoarelor europene, îndreptățește imitația ca una din formele însăși ale progresului. Din afirmația primatului factorului ideologic în toate domeniile vieții sociale sau individuale, reese dela sine că și în acest duel dintre temperament și formație, pe deoparte, și idee, de alta, tot ideia deliberată a învins. Evidentă în planul pur ideologic și teoretic al afirmării principiului de diferențiere și deci al revoluției estetice, în planul intim al sensibilității, această biruință este însă contrariată și de inhibiția temperamentală, de care am vorbit, și de o formație estetică dominată de o cultură clasică bazată pe echilibru și pe organicitate. Poziția ideologică luată dintr'o speculație pur intelectuală îmi impune, așa dar, obligația morală de a admite teoretic orice inovare ca un element posibil de progres, dar onestitatea mă silește de a recunoaște totuși că sensibilitatea nu ade-

rează întotdeauna cu formele acceptate numai principial ca elemente necesare ale dialecticei estetice, după destine diferite: ale ideologiei de a se desvolta prin speculație și deliberație și ale sensibilității de a fi expresia unei formații date.

3. Prin jocul organizației lor sufletești, deși capabili, în principiu, de a trăi în trecut, prezent sau viitor, oamenii sunt determinați temperamental de a milita cu predilecție numai în una din cele trei categorii ale timpului; unii din ei se satisfac, astfel, din senzația imediată, înregistrând-o și amplificând-o prin rezonanța prezenței efective, lăsând-o să treacă sub aparența înregistrării, alții o elaborează mult mai târziu în retortele amintirii, o sublimează, dându-i o potențialitate abstractă și poetică; incapabili de a le colora prin prismele trecutului, numai puțini își proiectează satisfacțiile în viitor, în himere sociale și în arhitecturi fantasmagorice clădite în planurile fumurii ale depărtării.

Reprezentând o accelerare a ritmului vieții, o condensare de posibilități mai mari într'un spațiu de timp mai restrâns, odată cu valorile temperamentale,

călătoriile sporesc și diferențele sufletești dintre oameni; reduse de data aceasta la două, adică la adaptarea la prezent și la refularea în trecut a prezentului, pentru a fi evocat apoi în nuanțe mai vapoaroase și mai poetice, atitudinile psihologice prind un relief și mai puternic despărțind pe indivizi în categorii evident distincte. Călătoria devine astfel o piatră de încercare sigură a polarizărilor sufletești. Tipul omului ce trăește în prezent este, desigur, și, din fericire, mult mai răspândit; grafic, el se traduce în viața cotidiană la încovoierea pe brazda muncii, iar, sub formă periegetică, la lungile „teorii” aruncate de turism pe toate căile pitorescului lumii. Rasa anglo-saxonă pare a fi cea mai bine adaptată și împrejurărilor prezente, dându-i incontestabila calitate a practicității și, ca un corolar firesc, și călătoriilor în toate direcțiile globului; nu numai cețurile nordice îi fac pe acești oameni să evadeze din insula lor, după cum nici numai sensul pitorescului: migrația anglo-saxonă se explică mai degrabă prin capacitatea extraordinară a rasei de a se folosi de prezent și actualitate și de a se adapta la toate condițiile de viață fizică și morală. Cu tot particularismul rasei sale, colon predestinat,

anglo-saxonul se simte la el ori unde, cetățean universal și, fără să-și părăsească temperatura sufletească, se acclimatează mediului acoperind aria momentului de față. Capacitatea de adaptare succesivă presupune însă și lipsa de coeziune a memoriei afective; întrucâtva, ea e clădită pe posibilitatea uitării rapide și chiar voluntare.

Cu totul altul e procesul deslănțuit de călătorie, adică de schimbarea bruscă a habitatului, în sufletele reflexe ale celor ce trăesc mai mult din amintire decât din însăși realitatea și actualitatea. Pentru acești oameni călătoria reprezintă o violență și o revulsie; satisfacția pitorescului, a ineditului e la fiecare pas contrariată de impedimentele legate în chip firesc de orice discontinuitate: oamenii noi, obiceiurile noi, oboseala drumului, multele incomodități mărunte, inconfortul oțelurilor, sforțarea de fiecare clipă a adaptării la peisagiu, la mediu, la o limbă nouă constituie pentru dânșii tot atâtea piedici la adaptare și deci la identificare cu realitatea. Inponderabilele multiple ale călătoriei le copleșesc sensul adânc, plin de bucurii și de emoții; pe cadranul conștiinții sgârie cu enervare acul neprevăzutului, amortin-

du-le capacitatea de percepție intelectuală și de satisfacție sensuală. Pentru astfel de oameni, depășiți de realitate, adevărata călătorie nu începe decât odată cu încetarea ei, sau chiar mult mai târziu, după scuturarea învelișului de amănunte discrepante, când sensul estetic și emotiv al călătoriei, scăpat din aderențele prozaismului și ale discordanței, rămâne pur și se colorează de toată poezia amintirii.

Cititorii vor fi înțeles că în cadrele psihologiei din urmă intră și autorul acestor *Memorii*: după lungul și reativ destul de frământatul periplu al unei jumătăți de veac închinat exclusiv literaturii, a fost bucuros să-l refacă, abia acum trăindu-l, în paginile acestor două volume scrise, pe 'ndelete, între brazii casei natale.

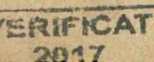

TABLA DE MATERII

		<u>Pagina</u>
I.	<i>1. Problema memorialisticeii la noi</i>	5
II.	<i>1. Iluziile vieții literare după războiu. — 2. Sburătorul. — 3. Benvenisti</i>	9
III.	<i>1. Faza a treia a evoluției mele critice: stilul. — 2. Limba: neologismul, expresia tecnică. — 3. Refacerea primelor ediții de Critice</i>	12
IV.	<i>Faza a treia a evoluției mele critice: 1. Evo- luția impresionismului — 2. Dogmatismul formal</i>	19
V.	<i>Faza a treia a evoluției mele critice: 1. Spi- ritul pamfletar. — 2. Expresia abstractă. — 3. Ordonanța</i>	25
VI.	<i>Faza a treia a evoluției mele critice: 1. Por- tretistica morală — 2. Spiritul polemic. — 3. Privire rezumativă asupra acestor faze</i>	30
VII.	<i>Cercul «Sburătorului»</i>	37
VIII.	<i>L. Rebreanu</i>	42
IX.	<i>Hortensia Papadat-Bengescu</i>	56
X.	<i>Gh. Brăescu</i>	68
XI.	<i>Elena Farago</i>	78
XII.	<i>Ion Petrovici</i>	85
XIII.	<i>1. Ramiro Ortiz. — 2. G. Murnu</i>	98
XIV.	<i>Camil Petrescu</i>	106
XV.	<i>Ion Barbu</i>	118
XVI.	<i>N. Davidescu</i>	128
XVII.	<i>G. Rotică</i>	135
XVIII.	<i>1. Problema scriitorilor evrei în sânul lite- raturilor. — 2. Elemente de psihologie evre- iască. — Poziția Sburătorului față de scrii- torii evrei</i>	138
XIX.	<i>B. Fundoianu</i>	151
XX.	<i>F. Aderca</i>	157
XXI.	<i>Camil Baltazar</i>	165
XXII.	<i>Ilarie Voronca</i>	173

XXIII.	1. I. Călugăru—2. I. Peltz	183
XXIV.	Siluate evreești anonime: 1. Horia Moreauu. —2. Haimovici-Voiculescu.—3. Excesul de independenței.—4. Aurescu.—5. Murani	189
XXV.	Siluate de scriitoare: 1. Margareta Miller- Verghy.—2. Alexandrina Scurtu.—3. Con- stanța Marino-Moscu	205
XXVI.	1. Ticu Archip.—2. Bebs Delavrancea	211
XXVII.	1. Sorana Țopa.—2. Mia Frollo.—3. Sarina Casvan	218
XXVIII.	Siluate de critici: 1. T. Vianu.—2. G. Că- linescu	226
XXIX.	Siluate de critici: 1. Pompiliu Constanti- nescu.—2. Șerban Cioculescu.—3. Al. Țu- țuianu	233
XXX.	Dramaturgi și poeți: 1. Victor Ion Popa.— 2. George Mihail-Zamfirescu.—3. Al. Văi- toianu.—4. Adrian Vereă.—5. Tudor Mușatescu.—6. Vladimir Streinu.—7. I. Valerian	241
XXXI.	Siluate pitorești: 1. Leon Donici.—2. George Cornea	255
XXXII.	1. Atitudinea modernistă.—2. Symbolismul și muzicalul.—3. Tendința spre critica de sugestie.—4. Revoluția spirituală trece prin social înainte de a trece prin estetic.	264
XXXIII.	Evoluția stilului	270
XXXIV.	1. Creațiunea muzicală a ideilor mele.—2. Expresia, principiu de creație a ideilor	274
XXXV.	1. Posibilitățile ideologiei bovarice.—2. «Sim- bolismul» meu nu e bovaric ci tempera- mental.—3. Relativismul e iarăși tempe- ramental.—4. Senzația neantului uni- versal	287
XXXVI.	1. Natura bovarică a ideilor mele «revolu- ționare».—2. Aceiași natură a ideilor mo- derniste.—3. Sfârșitul periplului memo- rialistic	296

VERIFICAT
2007

